

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

ERGENLERDE DİNDARLIK
VE
İNSANİ DEĞERLER

Yusuf KAVUN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Adem ŞAHİN

Konya - 2016

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yusuf KAVUN
	Numarası	108102071005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Adem ŞAHİN
	Tezin Adı	Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ..... başlıklı bu çalışma .../.../.... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Adem ŞAHİN	
2	Prof. Dr.	Abdülkerim BAHADIR	
3	Prof. Dr.	Mustafa Aydın	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Yusuf KAVUN		
	Numarası	108102071005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Psikolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Yusuf KAVUN

ÖNSÖZ

İnsan yaşamının en önemli dönüm noktalarından biri, belki de en önemlisi ergenliktir. Ergenlik duygu, düşünce ve davranışların şekillendiği, hayatın anlamlandırıldığı bir dönemdir. Bu dönemde din ve değerler de ergenin yaşantısına şekil vermekte hayatına anlam katmaktadır.

Tarihin her döneminde insanlar; benimsedikleri inanç sistemleri, kültürleri ve değerleriyle farklı toplumsal yapılar oluşturmuşlardır. Bu durum, hayatın her alanındaki tutum ve davranışlara yansımış ve onları şekillendirerek toplumsal yaşantılarını etkilemiştir.

İnsanların yaşantılarına bakıldığında, dinlerin sadece Allah inancından ibaret olmadığı, dini ritüelleri emredip belli bilgiler sunmadıkları görülür. Din aynı zamanda insanın her türlü düşünce ve davranışlarını şekillendiren bir dünya görüşü, bir değerler sistemi oluşturmaktadır. Dünya üzerinde kabul gören dinlerin ilahi mesajlarına baktığımızda ise dinin insanlara sevgi, saygı, hoşgörü, kardeşlik ve barışçı olma gibi insani değerler sunduğunu görürüz. İnsanlar da daha az ya da daha çok dindar olmalarına bağlı olarak bu değerlere yaşantılarında yer verirler.

Aynı toplum içinde yetişen gençler de hayatın her alanında kendini gösterdiği gibi toplumun dini yaşam ve değerlerinde de kendini göstermektedir. Bu gençlerin bir kısmı ilahi mesajları önemseyerek dinin insanlara sunduğu sevgi, saygı, hoşgörü, kardeşlik ve dürüstlük gibi değerleri benimsemektedir. Hatta bunları duygu ve düşünce süzgecinden geçirerek kendine özgü bir değerler sistemi oluşturmaktadır.

Biz de bu araştırmamızda, ergenlerde dindarlık ve değerler arasındaki ilişkiyi; ayrıca dindarlık ve değerlerin bağımsız değişkenlerle ilişkilerini inceledik.

Bizim çalışmalarımızla konu olarak örtüşen çalışmalarda Rokeach (1968) ve Schwartz (1995) isminin öne çıktığını görüyoruz. Ülkemizde ise ergenlerin dindarlık ve değer algılarıyla ilgili Aydın, M. (1997,2003) ve Mehmedoğlu (2006)'nun çalışmaları bize ışık tutmaktadır.

Araştırmamız; giriş ile birlikte, kavramsal çerçeve, yöntem ve işlem, bulgular, bulguların değerlendirilmesi olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

Araştırmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve önemine yer verilmiştir.

Araştırmanın birinci bölümü olan kavramsal çerçevede; ergenlik, ergenlik dönemi gelişimi ve özellikleri, din ve dindarlık, dindarlığın boyutları, ergenlerde dindarlık, değerler, değerlerin boyutları, dindarlık ve değerler, ergenlerde dindarlık ve değerler konularına yer verilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde; anket çalışmasının uygulandığı evren ve örneklem tanıtılmış, araştırmanın yöntemi, veri toplama araçları, hipotezleri, sayıltıları, sınırlılıkları ile veri analizinde kullanılan istatistiksel işlemler hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Bu bölümde ergenlerde dindarlık ve değerler arasındaki ilişki ile değerler ve dinin boyutları arasındaki ilişki incelenmiş daha sonra değerler ve dindarlık düzeyi ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilere dair analizlere yer verilmiştir.

Araştırmanın dördüncü bölümünde ise analizler neticesinde ulaşılan bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bağlamda ilgili konularda yapılan çalışmaların bulguları aktarılmış, ulaşılan bulgularla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmanın oluşmasında gerek konu seçimi, gerekse çalışma sürecinin her aşamasında her türlü yardımı ve desteği büyük bir özveriyle bana gösteren Prof. Dr. Adem ŞAHİN hocama, yüksek lisans eğitimim boyunca engin deneyim ve tecrübelerinden fazlasıyla istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Abdülkerim BAHADIR'a şükran borçlu olduğumu özellikle belirtmek isterim. Anketlerin uygulanması aşamasında bana yardımcı olan meslektaşlarıma ve anketleri cevaplayan öğrenci arkadaşlara teşekkür ederim. Ayrıca, bu çalışmam esnasında katkılarıyla beni her zaman destekleyen eşim Selda KAVUN'a ve çok ufak olmalarına rağmen "dersim var" dediğimde bana anlayış gösteren çocuklarım Tarık Affan ve Fatma Rüveyda'ya minnettarlığımı sunuyorum.

Yusuf KAVUN

KONYA – 2016

ÖZET

Araştırmanın amacı, gençlerin hayatında önemli bir yeri olan dindarlıkla, değerler arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bu doğrultuda Bursa İli İnegöl İlçesinde farklı liselerde öğrenim görmekte olan 14 – 18 yaş arası 638 öğrenciden örneklem grubu oluşturulmuştur. Araştırmada değerlerle ilgili verilerin toplanmasında “İnsani Değerler Ölçeğinden”, dindarlıkla ilgili verilerin toplanmasında ise “Dini Hayat Ölçeğinden” faydalanılmıştır. Veri analizinde Pearson Korelasyon Analizi, çok gruplu değişkenlerin analizinde ise “Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Anova)” ve “Tukey – HSD testi” kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; bazı bağımsız değişkenlerle dindarlık ve değerler arasında anlamlı ilişkiler söz konusudur. Ayrıca dindarlıkla değer boyutları arasında ve değerlerle dindarlık puanları boyutları arasında anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. Dindarlıkla bağımsız değişkenler arasındaki korelasyona baktığımızda, dindarlıkla yaş, hayatın en uzun geçtiği yer, öğrenim görülen okul, din eğitimi alma durumu, ailenin dindarlık düzeyi ve annenin eğitim düzeyi arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Değerlerle bağımsız değişkenler arasındaki korelasyona baktığımızda ise, değerlerle yaş, cinsiyet, ailenin dindarlık düzeyi arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Ergenlerde dindarlık düzeyi yükseldikçe değer puanlarında da yükselme olduğu görülmüştür. Ayrıca dindarlık boyutları ile değerler arasındaki korelasyona baktığımızda değerlerle dindarlığın inanç, duygu ve davranış boyutları arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Değer boyutları ile dindarlık arasındaki korelasyona baktığımızda ise dindarlıkla değerlerin hoşgörü, sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı ve dürüstlük boyutları arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

SUMMARY

The purpose of this study is to explore the relation between the religiosity which has a big effect on youth's life and values. The sample group consists of 638 students between the ages of 14-18 years old from various high schools in Inegöl Bursa. In this study for the measurement of values "Human Values Scale" and for religiosity "Religious Life Scale" were used. In the process of data analysis Pearson Correlation Coefficient and One Way Anova and Tukey –HSD test were used. The data obtained from 638 questionnaires. The results of the study revealed that there is a significant relationship between some independent variables with religiosity and values. Besides the study found that there are significant relationships between religiosity with value dimension and values and religiosity dimensions. It emerged from analysis of data that there exists a positive correlation between religiosity, age, educational background, the religiosity level of family, the place student live, religious education and mother's education. Likewise, considering the correlation between values and independent variables there exists a positive correlation between values and age, gender and family's religiosity level. The higher the religiosity level in Adolescents the higher the scores of values. Besides considering the religiosity dimension and values there has been meaningful relationship between values and the dimensions of religiosity; belief, emotion and behavior. Considering the correlations between value dimensions and religiosity there exists a meaningful relationships between religiosity and value dimensions; tolerance, responsibility, friendship, reconciliation, respect and honesty.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
TEZ KABUL FORMU.....	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET.....	V
SUMMARY.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
TABLolar LİSTESİ.....	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XII
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Problemi.....	1
2. Araştırmanı Amacı.....	2
3. Araştırmanın Önemi.....	3
I.BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE	
1.ERGENLİK.....	5
2. ERGENLİKTE GELİŞİM DÖNEMLERİ.....	7
2.1. İlk Ergenlik.....	7
2.2. Orta Ergenlik.....	8
2.3. Son Ergenlik.....	9
3. ERGENLİKTE GELİŞİM ÖZELLİKLERİ.....	10
3.1. Fiziksel (Bedensel) Gelişim Özellikleri.....	11
3.2.Zihinsel Gelişim Özellikleri.....	13
3.3.Kişilik Gelişimi Özellikleri.....	15
3.3.1 Kimlik Bunalımı.....	18
3.3.2 Kimlik Karmaşası.....	19
3.4.Ahlaki Gelişim Özellikleri.....	20
3.5.Duygusal Gelişim Özellikleri.....	24
3.6.Sosyal Gelişim Özellikleri.....	28
4.DİN VE DİNDARLIK	31
4.1.Dinin Tanımı.....	31
4.2.Dindarlık.....	35
4.3. Dindarlığın Boyutları.....	38
4.3.1. İnanç Boyutu.....	38
4.3.2. Davranış Boyutu.....	39
4.3.3. Duygu Boyutu.....	40
4.3.4. Bilgi Boyutu.....	40
4.3.5. Etki Boyutu.....	41
5.ERGENLERDE DİNDARLIK.....	42

5.1. Ergenlerde Dindarlığın Gelişimi.....	44
5.1.1. Dini Uyanış (12-14 Yaş).....	44
5.1.2. Şüphe ve Çatışmalar (14-18 Yaş).....	45
5.1.3. Dini İnanç ve Tutumların Netleşmesi (18-21 Yaş).....	47
6. DEĞERLER	48
6.1. Değer Kavramı.....	49
6.2. Değerlerin İşlevi.....	51
6.3. Değerlerin Türleri.....	54
6.3.1. Sorumluluk	55
6.3.2. Dostluk / Arkadaşlık	57
6.3.3. Barışçı Olma	60
6.3.4. Saygı	62
6.3.5. Hoşgörü	63
6.3.6. Dürüstlük	65
7. ERGENLERDE DEĞERLER.....	67
8. DİN, DİNDARLIK VE DEĞERLER.....	69
8.1. Değerler Kaynağı Olarak Din.....	70
8.2. Dindarlık ve Değerler İlişkisi.....	73
9. ERGENLERDE DİNDARLIK VE DEĞERLER.....	77

II. BÖLÜM YÖNTEM – İŞLEM

1. YÖNTEM.....	84
1.1. Araştırmanın Modeli.....	84
1.2. Evren ve Örneklem.....	84
1.3. Veri Toplama Aracı.....	90
1.4. Araştırmanın Hipotezleri.....	92
1.5. Araştırmanın Sayıltıları.....	94
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	94
2. İŞLEM.....	95
2.1. Uygulama.....	95
2.2. Veri Analizinde Kullanılan İstatistiksel İşlemler	95

III BÖLÜM BULGULAR

1. Ergenlerde Dindarlık ile Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular... 96	96
2. Bağımsız Değişken Gruplarının Dindarlık Açısından Farklılıklarına Dair Analizler.....	97
3. Ergenlerde Değerler ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular.....	106
4. Bağımsız Değişken Gruplarının Değerler Açısından Farklılığına Dair Analizler	107
5. Ergenlerde Dindarlık ve Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular.....	115
6. Ergenlerin Dindarlık Düzeylerinin Değer Puanları Açısından	

Karşılaştırılmasına Dair Bulgular	116
7. Dindarlık Boyutları ve Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular.....	116
8. Değerlerin Boyutları ve Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular.....	117

IV. BÖLÜM

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Ergenlerde Dindarlık İle Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	119
1.1. Yaş İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	119
1.2. Cinsiyet İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	120
1.3. Öğrenim Görülen Okul Türü İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	121
1.4. Ailenin Ekonomik Durumu İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	122
1.5. Ailenin Dindarlık Düzeyi İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	123
1.6. Hayatın En Uzun Geçtiği Yer İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	124
1.7. Din Eğitimi Alma Durumu İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	125
1.8. Anne Baba Eğitim Düzeyi İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	127
1.9. Anne – Babanın Ergene Olan Tutumu İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	128
2. Ergenlerde Değerler İle Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	129
2.1. Yaş İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi... ..	130
2.2. Cinsiyet İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	130
2.3. Öğrenim Görülen Okul İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	131
2.4. Ailenin Ekonomik Durumu İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	132
2.5. Ailenin Dindarlık Düzeyi İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	133
2.6. Hayatın En Uzun Geçtiği Yer İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	134
2.7. Din Eğitimi Alma Durumu İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	135
2.8. Anne Baba Eğitim Düzeyi İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	136
2.9. Anne – Babanın Ergene Olan Tutumu İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	137

3. Ergenlerde Dindarlık İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	138
4. Ergenlerde Dindarlık ve Değerlerin Boyutları Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	141
5. Ergenlerde Değerler ve Dindarlığın Boyutları Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi.....	143
SONUÇ.....	145
KAYNAKÇA.....	151
EKLER.....	161

KISALTMALAR

A.B.D.	: Ana Bilim Dalı
Akt.	: Aktaran
Ark.	: Arkadaşları
AÖ.L.	: Anadolu Öğretmen Lisesi
Bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celalü
Çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
DHÖ	: Dini Hayat Ölçeği
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Fen.L.	: Fen Lisesi
Genl.L.	: Genel Lise
Haz.	: Hazırlayan
İHL	: İmam Hatip Lisesi
İDÖ	: İnsani Değerler Ölçeği
İ.F.D.	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEGSB	: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı
Mesl.L.	: Meslek Lisesi
Nakl.	: Nakleden
Ort.	: Ortalama
r.a.	: Radyallahü Anha
s.a.v.	: Sallallahü Aleyhi Vesellem
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vb.	: Ve Benzeri
Vs.	: Vesaire

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo -1 Ergenlerde Dindarlık ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki Korelasyon.....	96
Tablo – 2 Yaşa Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi.....	97
Tablo – 3 Dindarlık Puanı Açısından Yaş Düzeyine Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu. 98	
Tablo – 4 Cinsiyet Bağımsız Değişkeni Açısından Ergenlerin Dindarlık Puanları ve T Testi Sonucu	98
Tablo – 5 Öğrenim Görülen Okul Türüne Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Tek Yönlü Varyans Analizi.....	99
Tablo – 6 Dindarlık Puanı Açısından Öğrenim Görülen Okul durumuna Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu.....	99
Tablo – 7 Ailenin Ekonomik Durumuna Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	100
Tablo – 8 Ailenin Ekonomik Durumuna Göre Ortalama Dindarlık Puanları.....	100
Tablo – 9 Ailenin Dindarlık Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	100
Tablo – 10 Dindarlık Puanı Açısından Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkenine Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu	101
Tablo – 11 Hayatın En Uzun Geçtiği Yere Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	101
Tablo – 12 Dindarlık Puanı Açısından Hayatın En Uzun Geçtiği Yer Bağımsız Değişkenine Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu.....	102
Tablo – 13 Din Eğitimi Alma Bağımsız Değişkeni Açısından Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları ve T Testi Sonucu	102
Tablo – 14 Dini Hayatın Şekillenmesinde Etkili Olan Din Eğitimi Türüne Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi.....	102
Tablo – 15 Nereden Din Eğitimi Aldığı Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Dindarlık Puanları.....	103
Tablo – 16 Annenin Eğitim Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi.....	103
Tablo – 17 Dindarlık Puanı Açısından Annenin Eğitim Düzeyi Bağımsız Değişkenine Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu.....	103
Tablo – 18 Babanın Eğitim Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	104
Tablo – 19 Baba Eğitim Düzeyi Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Dindarlık Puanları..	104
Tablo –20 Annenin Ergene Olan Tutumuna Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	105
Tablo – 21 Annenin Ergene Olan Tutumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Dindarlık Puanları.....	105
Tablo –22 Babanın Ergene Yönelik Tutumuna Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	105

Tablo – 23 Babanın Ergene Olan Tutumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Dindarlık Puanları.....	106
Tablo – 24 Ergenlerde Değerler ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki Korelasyon.....	106
Tablo – 25 Yaşa Göre Ergenlerin Değer Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	108
Tablo – 26 Değer Puanı Açısından Ergenin Yaş Durumuna Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu.....	108
Tablo – 27 Cinsiyet Bağımsız Değişkeni Açısından Ergenlerin Değer Puanları ve T Testi Sonucu	108
Tablo – 28 Öğrenim Görülen Okul Türüne Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi.....	109
Tablo – 29 Öğrenim Görülen Okul durumuna Göre Ortalama Değer Puanları	109
Tablo – 30 Ailenin Ekonomik Durumuna Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi.....	109
Tablo – 31 Ailenin Ekonomik Durumuna Göre Ortalama Değer Puanları.....	110
Tablo – 32 Ailenin Dindarlık Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	110
Tablo – 33 Değer Puanı Açısından Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkenine Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu	110
Tablo – 34 Hayatın En Uzun Geçtiği Yere Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	111
Tablo – 35 Hayatın En Uzun Geçtiği Yer Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları	111
Tablo – 36 Din Eğitimi Alma Bağımsız Değişkeni Açısından Ergenlerin Ortalama Değer Puanları ve T Testi Sonucu	111
Tablo – 37 Dini Hayatın Şekillenmesinde Etkili Olan Din Eğitimi Türüne Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	112
Tablo – 38 Nereden Din Eğitimi Aldığı Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları	112
Tablo – 39 Annenin Eğitim Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	113
Tablo – 40 Anne Eğitim Düzeyi Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları.....	113
Tablo – 41 Babanın Eğitim Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	113
Tablo – 42 Babanın Eğitim Düzeyi Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları...	114
Tablo – 43 Annenin Ergene Olan Tutumuna Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi	114
Tablo – 44 Annenin Ergene Olan Tutumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları	114
Tablo –45 Babanın Ergene Yönelik Tutumuna Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi.....	115

Tablo – 46 Babanın Ergene Olan Tutumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları	115
Tablo -47 Ergenlerde Dindarlık ve Değerler Arasındaki Korelasyon	115
Tablo – 48 Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkeni Açısından Ergenlerin Değer Puanları ve T Testi Sonucu.....	116
Tablo -49 Değer Boyutları ve Dindarlık Arasındaki Korelasyon	117
Tablo -50 Dindarlık Boyutları ve Değerler Arasındaki Korelasyon	117

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil – 1 Örneklemin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	85
Şekil – 2 Örneklemin Cinsiyet Gruplarına Göre Dağılımı.....	85
Şekil – 3 Örneklemin Öğrenim Gördüğü Okula Göre Dağılımı.....	86
Şekil – 4 Örneklemin Ailesinin Sosyo - Ekonomik Durumuna Göre Dağılımı...	86
Şekil – 5 Örneklemin Ailesinin Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımı.....	87
Şekil – 6 Örneklemin Hayatının En Uzun Döneminin Geçtiği Yere Göre Dağılımı...	87
Şekil – 7 Örneklemin Din Eğitimi Alıp Almama Durumuna Göre Dağılımı.....	88
Şekil – 8 Örneklemin Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	88
Şekil – 9 Örneklemin Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	89
Şekil – 10 Örneklemin Anne Tutumuna Göre Dağılımı.....	89
Şekil – 11 Örneklemin Baba Tutumuna Göre Dağılımı.....	90

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi

İnsanların toplum içerisinde huzura ve mutluluğa dayalı bir yaşam sürmesi, toplumsal ahlaki yapının yüceltilmesi ve insanlar arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için insani değerler büyük bir öneme sahiptir.

Ancak insanların çok fazla tüketen bireyler haline gelmesiyle ihtiyaçlar artmış ve ekonomik kaygılar baş göstermiştir. Artan ihtiyaçlarını karşılamak için de insanlar, sıkıntı ve strese dayalı yoğun bir iş temposuna kendilerini kaptırmışlar, bireysel ve bencil davranmaya başlamışlardır. Toplumsal ilişkiler bozulmuş, ortak değerlerimiz yok olmaya başlamıştır. Maddi kazanç elde etmek amacıyla yapılan TV programları ve diziler, toplumsal ahlaki yapıyı hedef alan sosyal paylaşım siteleri, insanlarımızın nefsanî arzularını tetiklemiş ve birçok değerler unutulmaya başlamıştır. Sevgi, saygı, hoşgörü, barış, dostluk, arkadaşlık ve dürüstlük gibi evrensel değerler önemini yitirmeye yüz tutmuştur. Tabi ki bu durumdan en çok etkilenen kesim toplumun temel taşı oluşturulan ergenlerimizdir. Buna karşın dinlerin temel prensiplerini oluşturan bu değerleri yaşamaya çalışan dindar insanlar ve değerlerine sahip çıkan aileler, ergenlerimiz için olumlu birer örnek oluşturmaktadır.

Ergenlerimiz ailesiyle ve çevresiyle kurduğu ilişkide birçok şeyi model almakta, ahlaki yapıyı düzenleyen insani değerleri de benimsemektedir. Bunları duygu ve düşünce süzgecinden geçirerek kendine özgü bir değerler sistemi oluşturmaktadır. Ergenlerin kendine özgü değerler oluşturmada din de büyük bir öneme sahiptir.

Genel olarak baktığımız zaman bizim gözlemimiz; dindar insanların değerleri daha fazla benimsedikleri, temel insani değerlere daha fazla ehemmiyet gösterdikleri, çocuklarına dini öğretilerin yanında dinin özünde olan insani değerleri de aşıladıkları yönündedir. Zaten dindar bir ailede yetişen, dini bir kurumdan eğitim alan ve dinini yaşamaya çalışan ergenlerimizin insani değerlere daha fazla sahip olduğunu fark ederiz. Bu nedenle biz, araştırmamızda; bu durumu gözlemden öteye götürerek, somut bir gerçek olduğunu ortaya koymak istedik.

Biz, gençlerimizi dindar bir nesil olarak yetiştirirsek değerleri de kazandırırız diye düşünüyoruz. Çünkü dindarlık olmadan kazandırılmaya çalışılan değerlerin havada kaldığını, ergenler üzerinde yürütülen faaliyetlerin çok ilerlemediğini gördük. Hatta bir

ara yaygınlaşan “sevgi, saygı, hoşgörüle” alakalı TV programlarının, dinin bazı öğretileriyle ters düştüğü için, toplumda yanlış algılara neden olduğuna şahit olduk.

Bu araştırmamızın da temel problemi, ergenlerin hayatının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olan dindarlıkla, insani değerler arasında nasıl bir ilişkinin var olduğudur.

Çalışmada temel problemimiz doğrultusunda aşağıda belirtilen alt problemlere de cevap bulma amaçlanmaktadır.

1. Ergenlerle ilgili demografik değişkenler, dindarlığı etkileyen belirleyici bir fonksiyona sahip midir?
2. Ergenlerle ilgili demografik değişkenler, insani değerleri etkileyen belirleyici bir fonksiyona sahip midir?
3. Farklı dindarlık düzeylerinin insani değerleri etkileyen belirleyici bir etkisi var mıdır?
4. Dindarlığın alt boyutları olan duygu, inanç, bilgi ve davranış boyutlarının insani değerlerle ilişkisi nasıldır?
5. Değerlerin alt boyutları olan, sorumluluk, barışçı olma, saygı, dostluk/arkadaşlık, hoşgörü ve dürüstlük boyutlarının dindarlıkla ilişkisi nasıldır?

2. Araştırmanın Amacı

Din ve değerler, ergenlerin hayatına yön veren, onların diğer bireylerle sağlıklı ilişkiler kurmasını sağlayan ve toplumsal yapıyı güçlendiren iki temel unsurdur. Hükümet, belediyeler, sivil toplum kuruluşları, ergenlerin dinden uzaklaşması ve değerlerin kaybolmasının toplumsal bir çöküntüye neden olacağını düşünmektedirler. Bu nedenle değerleri yaşatmak, ülkenin eğitim politikasına girmiş, kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerinin temel amaçlarından biri olmuştur. Bizce, değerler yaşatılmaya çalışılırken, dinin de yaygınlaştırılması gerekmektedir ve çalışmalar bu yönde yürütülmelidir. Bu sayede yok olmaya yüz tutan insani değerleri toplumda yaygınlaştırmak isteyen, ergenlere bu değerleri aktarmaya çalışan kurum ve kuruluşlar için bu araştırma temel bir dayanak olur. Değerleri yaşatmak için gerekli olan temel taşın dindarlık olduğu anlaşılır. Gençlerimizi dindar bir nesil olarak yetiştirirsek değerler de kazandırılır. Bu yönüyle dindarlığın ve değerlerin incelenmesi hem bireyleri

hem de içinde bulunduğumuz kültürü anlamakta temel bir yöntemdir. Araştırmamız bu amaca hizmet etmektedir.

Araştırmamız, ergenlerin değerleri ne düzeyde benimsediğini, dindarlık düzeylerini ve bunların birbiriyle olan ilişkisini tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda ergenlerin hayatında önemli bir yeri olan dindarlıkla değerler arasındaki ilişki tespit edilecektir.

Araştırmanın diğer bir amacı da, araştırmamızın bağımlı değişkenlerini oluşturan; ergenlerin yaş, cinsiyet, öğrenim gördüğü okul türü, ailenin ekonomik durumu, hayatın en uzun geçtiği yer, anne babanın eğitim düzeyi, din eğitimi alıp almadığı, ailenin dindarlık düzeyi ve anne babanın ergene olan tutumu gibi demografik özelliklerin; ergenlerin dindarlığı ve değerleri ile ilişkisini, bu ilişkinin ne yönde olduğunu tespit etmektir.

3. Araştırmanın Önemi

Din, insan yaşantısında büyük bir anlam ifade eden ve insan hayatının tamamını etkileyen bir yaşam felsefesidir. Gerek ülkemizde, gerekse Doğu ve Batı toplumlarında yapılan araştırmalarda, dinin; insanların duygu, düşünce ve davranışlarının şekillenmesinde önemli yönde katkı sağladığı ortaya konulmuştur. İnsanın duygu, düşünce ve davranışlarını inceleyen psikolojinin de, insanın tüm yaşamının şekillenmesinde önemli bir yeri olan dinle ilgilenmemesi olanaksızdır.

Din sadece Allah için yapılan ibadetlerle sınırlı değildir. Din aynı zamanda sosyal yaşamı, insanlar arasındaki ilişkileri biçimlendiren bir yaşam felsefesidir. İnsanlar arasındaki karşılıklı tutumlar ve yaklaşımlar; sevgi, saygı, hoşgörü, dostluk, arkadaşlık, dürüstlük ve barış gibi temel insani değerler; dinin içerisinde ve temsilcileri olan peygamberlerin yaşantısında açıkça görülmektedir. O dine inanan ve peygamberlerin yaşantılarını örnek alan insanların da, muhakkak dinin ortaya koyduğu insan ilişkilerinden ve temel insani değerlerden etkilenmemesi mümkün değildir. Bu yönüyle dindarlığın insani değerler üzerinde ne derece etkili olduğunun ortaya konulması araştırmamızı önemli kılmaktadır.

Bizim için araştırmayı önemli kılan diğer bir unsur ise araştırmanın ergenler üzerinde yürütülmesidir. Çünkü ergenler, ülkemizin geleceğinde, sosyal ve kültürel alanda toplumu yönlendiren önemli birer güç olacaklardır. Yani ergenleri araştırmak aslında toplumu ve toplumun geleceğini araştırmaktır.

Diğer yandan, ergenlerin hayatının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olan dindarlıkla, ergenlerin diğer insanlarla olan ilişkilerini ve temel ahlaki yapılarını şekillendiren değerler arasındaki ilişkinin incelenmesi, Din Psikolojisi açısından da önem arz etmektedir. Zira yaptığımız literatür taramasında dindarlıkla ve değerle ilgili birçok araştırmaya ulaştık, ancak ülkemizde ergenlerde dindarlığın insani değerlerle ilişkisini incelemeye yönelik bir araştırmayı tespit edemedik. Çalışmamızın bu açıdan alana önemli bir katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Ayrıca insani değerlere, diğer alanlarda olduğu gibi dini alanda da yeterli ağırlığın verilmesi; benzeri araştırmalara temel olması ve farklı çalışmalara bulgular sağlaması açısından da önemli olduğunu düşünmekteyiz.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. ERGENLİK

İnsanoğlu, yaşama adım attığı andan itibaren hızlı bir gelişim sürecine girer. Bu gelişim sürecini bebeklik (0-18 ay), erken çocukluk (18 ay- 6 yaş), geç çocukluk (6-12 yaş), erinlik / ergenlik (12-21 yaş), genç yetişkinlik (21-45 yaş), orta yaş (45-60 yaş) ve yaşlılık (60-...yaş) dönemlerine ayırabiliriz. Bu dönemler arasında ergenlik, gelişimin en hızlı olduğu dönemlerden birisidir (Bacanlı,1999:27).

Ergen sözcüğü Batı kaynaklarında“adolescent” kelimesiyle ifade edilmektedir. Latince de olgunlaşmak, büyümek, anlamında kullanılan “adolescere” fiilinden gelen bu sözcük, günümüzde “bireyde gözlenebilen sürekli ve hızlı bir gelişme evresi” olarak tanımlanır. Ergenlik kavramı; yaş dilimleri içindeki yerinin saptanması, tanımı ve gruplandırılması açısından değişik dönemlerde ve toplumlarda farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Çağdan çağa, toplumdaki farklı tutum, davranış ve değer yargısı taşımaktadır. Bu nedenle ergenliğin evrensel bir tanımını yapmak mümkün değildir (Yavuzer,1998:277).

Ergenlik ile ilgili araştırmaların 20.yy da başladığı öne sürülse de Plato, Aristo ve Sokrates'in ergenlerin davranışları hakkında yazıları bulunmuştur. Plato ergenliği, “ruhsal sarhoşluk” olarak tanımlar (Ekşi,1990:101). Aristo, Eski Yunan gençleri üzerinde yaptığı araştırma sonucunda ergenlik çağının belirtilerini yaklaşık olarak saptamış (Çok, 1991), ergenleri “vurdumduymaz yaratıklar” diye eleştirmiştir. Sokrates ise, tüm yaşamını ergenlere adanmasına rağmen mezar taşına ergenleri kınayan yazılar yazdırmıştır (Ekşi, 1990: 101). Sokrates (MÖ.470-399) ergenlik dönemindeki gençleri, “anne-babalarıyla çatışan, işbirliğine girmeyen, aniden parlayan, öğretmenlerine zalimce davranan, sorunlu bir grup” olarak tanımlamaktadır (Çok, 1991).

Stanley Hall'e göre bu dönemde doğa, ruhun ikinci bir doğumunu meydana getirir ve bu durum, çocuğu toplumla çatışma haline sokar. Bu nedenle, bu aşama bireyde bir bunalım dönemi bir devrim aşamasıdır. Bu yeni doğuşla sosyal arzular ani olarak uyanır. Hall'e göre yaşamın gençlik dönemi bir savaşı ortaya koyar. Bu, toplumun istekleri ve biyolojik gereksinimler arasında geçen ve gençleri zorlayan bir savaştır (Palmade 1995, 21-25).

Temelde biyolojik bir kavram olarak nitelenebilecek ergenlik, günümüz koşullarında ekonomik, toplumsal ve kültürel yönleriyle geniş boyutlarda değerlendirilmektedir. Köknel'e göre ergen; “sınırlı ve belirli bir yaş dilimi içinde düşünce, duygu ve davranış olarak gelişme çabası içinde olan kişidir” (Köknel,1979:28).

Tütengil'e göre, “insanı ergen yapan fizyolojik işleyişi ve biyolojik yapısının yanı sıra o insanın hayat karşısında takındığı tavır ve düşünceleridir” (Tütengil,1967:9).

Gökçe'nin tanımlamasında ise ergenlik,“buluğa erme ile başlayan psikolojik ve fizyolojik değişmeyi içine alan, kişiyi sosyal olgunluğa götüren bir yaş dönemidir” (Gökçe,1984:21).

Kulaksızoğlu ergenliği, “insanda beden olarak büyümenin, hormonal, cinsel, duygusal, sosyal, zihinsel ve kişisel değişme ve gelişmelerin olduğu, buluş çağıyla başlayan ve beden olarak büyümenin sona ermesi ile sonlandığı düşünülen özel bir dönemdir” şeklinde tanımlar (Kulaksızoğlu, 2001: 34).

Yavuzer ergenlik dönemini, “psikolojik, biyolojik, zihinsel ve sosyal açıdan bir gelişme ve olgunlaşmanın olduğu, çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemi” olarak tanımlamıştır (Yavuzer, 1998: 265).

Birleşmiş Milletler örgütünün tanımına göre ergen, “15 ile 25 yaşları arasında, hayatını kazanmak için çalışmayan, öğrenim gören, evi barkı bulunmayan kişidir.” Bu tanıma göre ergen, cinsel olgunluğa ulaşmış, ancak bağımsızlığını kazanıp yetişkinler arasına katılmamış kişidir. Yörükoğlu'na göre ise ergenlik, “çocuklukla erişkinlik arasında yer alan, ruhsal olgunlaşma, gelişme ve yaşama hazırlık dönemidir” (Yörükoğlu,2000:13-14).

Ergenliğin başlama yaşı kişiden kişiye ve cinsiyete göre farklılık gösterir, sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak sağlık ve beslenme, iklim koşulları ergenliğin başlama yaşını etkiler. Kızlar, erkeklere oranla iki yıl kadar önce olgunlaştıkları için ergenliğe daha önce girerler. Ilıman bölgelerde olgunlaşma ise daha erken yaşlarda başlamaktadır (Yavuzer,1998:277). Buna rağmen ergenliği; “10-11 yaşlarında başlayıp 21-22 yaşlarına kadar devam eden, yaşamın yaklaşık 10-11 yılını kapsayan uzun bir dönem” olarak düşünebiliriz (Temel ve Aksoy, 2001). UNESCO ergenlik dönemini 15-25 yaş dilimi arasında belirtmektedir. Yavuzer (1998) de ülkemizde ergenliğin; kızlarda ortalama 10-12 yaş, erkeklerde ise ortalama 12-14 yaşları arasında başladığını 24-25 yaşlarına kadar devam ettiğini ifade eder.

Ergenlik dönemi, yalnızca insan türünün bir özelliği olarak kabul edilebilir. Hayvanlarda böyle bir dönemden söz edilemez, yetişkinliğe geçiş kesintisiz olmaktadır. İnsan ise, ergenlik dönemini yaşamadan yetişkinliğe ulaşamaz (Özcan, 1985:238-243).

Bu döneme girmekte olan ergenlerde, çocukça oyunlardan hoşlanmamak, arkadaş grupları kurmak, aileden kopmaya ve arkadaşlara yönelmeye başlamak, huzursuzluk, yerinde duramamak, göze batacak ilginç davranışlar, evde oturmaktan hoşlanmamak ve bağımsız olma isteği gibi tipik bazı davranışlar görülür (Çaplı,1970: 204-210).

Genel olarak ergenlik dönemini, sınırları yaş ile tam olarak belirlenemeyen, bireyin yaşamında çocukluktan erişkin kişiliğe geçme, bağımsız ve otonom bir kimlik oluşturma, gelişme süreci olarak görülen ve buna bağlı olarak da birçok sorunu özünde taşıyan kritik bir süreç olarak görebiliriz.

2. ERGENLİKTE GELİŞİM DÖNEMLERİ

İnsan yaşamı doğuştan başlayarak, birbiri ile bağlantılı çeşitli gelişim dönemleri içinde devam eder. Bu gelişim dönemleri çok keskin sınırlarla ayrılmaz ve gelişim döneminin kendine özgü özellikleri vardır. Her bir dönem kendinden önceki dönemden etkilenir ve kendinden sonraki dönemi de etkiler. Bu dönem bireyde köklü bedensel, bilişsel ve toplumsal değişmelerin gerçekleştiği hızlı bir olgunlaşma ve büyüme sürecini içerir (Özbay ve Öztürk, 1997).

Araştırmacılar, ergenlik döneminin sınırlarıyla ilgili farklı görüşler belirtirler. Bazı araştırmacılar bu dönemi yaş gruplarına göre ayırma yoluna giderken, bazıları fiziksel, sosyal ve coğrafi etkenleri temel alarak gruplandırmışlardır (Bahadır, 2001).

Biz de ergenlik dönemini üç grupta ele aldık. Bunlar ilk ergenlik, orta ergenlik ve son ergenlik dönemleridir

2.1. İlk Ergenlik

Bu dönem buluğa erme veya erinlik dönemi olarak da adlandırılır. Kişinin cinsel olarak olgunlaşmaya başladığı, çocukluğun sonu ile ergenliğin başı arasındaki bir kaç yıl bu dönemi kapsar. Bu dönemde ergenin vücudunda hızlı değişiklikler olur, boyu uzar, kilosu hızla artar. Zihinsel yapısı değişir, ilgileri farklılaşır. Kızlar ve erkekler bu dönemde hormonal olarak cinsel gelişimlerini tamamlar (Kulaksızoğlu, 2001:17-18). Bu dönem, doğumdan önceki embriyonik dönem ve rahim dışındaki ilk

yıldan sonra, en hızlı gelişmenin olduğu, büyümenin görüldüğü zaman dilimidir. İlk ergenlik dönemindeki bu değişim, kızlarda erkeklerden önce görülür. Bu dönem, ortalama olarak erkeklerde 13-14, kızlarda ise 11-13 olarak saptanmıştır (Onur, 1993).

Buluğ denilen bu dönem ergenliğin başıdır. Bu dönemde değişim hızlı olduğu için ergen bu duruma uyum sağlamakta güçlük çeker. Cinsel gelişmeyle birlikte ergenin duygularında değişiklikler görülür. Ergen, yeni bir duygu dünyasıyla tanışır. Karşı cinse duyulan aşk, neşe, coşku, iç sıkıntısı ve karamsarlık gencin hissettiği zıt duygulardır. Bu duygular, ergenin davranışlarını da şekillendirir. Kararsız ve dengesiz olma, iç sıkıntısı ve huzursuzluk duygusu, zaman zaman yalnız kalma isteği ile buluş çağındaki ergenlerde görülen durumlardır (Kulaksızoğlu, 2001: 130).

Bunun yanı sıra; çocuklukla yetişkinlik arasında statülerinin belli olmaması, duyguların artması ve sürekli değişmesi, biraz önce gülerken hemen sonra ağlama gibi dengesizlikler, kendi içlerinde yaşadıkları yetersizlik ve güvensizlik duygusu, korkuların artması, cinsiyet rollerinin öğrenilmeye başlanması ve bununla gelen cinsel çatışma, benlik algısındaki değişim, can sıkıntısı, huzursuzluk, yalnız kalma isteği, toplumsal çelişkiler, çalışmada isteksizlik, otoriteye karşı gelme, bağımsızlık isteği, iletişim sorunları, soyut düşünebilmenin gelişmesiyle birlikte gelen aşırı merak duygusu, gibi psiko-sosyal sorunlar ortaya çıkmaktadır (Bahadır, 2001).

Bu dönemde ergen; “Nasıl görünüyorum?” sorusunu cevaplamaya çalışır. Cinsel gelişme ve fiziksel büyüme çok hızlıdır. Değişikliklere karşı kendi vücuduna yabancılaşma, şaşkınlık, endişe ve uyum gücüyle yaşayabilir, çevreye ani çıkışları görülebilir.Çevresinin kendisini anlayamadığını, sevilmediğini düşünebilir.Özgür olma arzusu çok belirgindir.Cinsel kimliğini hisseder.Soyut düşünce gelişmeye başlar (Özbay ve Öztürk, 1997).

2.2. Orta ergenlik

Bu dönem 12-14 yaşlarında başlamakta ve 16 -17 yaşında bitmektedir. Cinsel olgunlaşmanın yaşandığı, duyguların alt üst olduğu ve davranışların en aşırıya kaçtığı bir dönemdir. Çünkü ergen büyümüştür, fiziksel ve duygusal olarak çocuk değildir. Ancak yetişkin gibi de değildir. Bu nedenle çocuksu davranış ile yetişkin davranışını çoğu kez karıştırır. Bu dönem sıkıntıların en üst seviyede olduğu bir dönemdir. Çocukken problemlerini yetişkinler aracılığıyla çözen ergen artık yardım istemez.

Çünkü yetişkinler yaşıdır, yaşadığı dönemi bilmemekte ve kendini anlamamaktadır (Temel ve Aksoy, 2004: 10).

Bu dönemde gencin arkadaş çevresi biraz genişler. Böylelikle insan ilişkileri ile ilgili farklı deneyimler kazanır. Arkadaş çevresi, kişi üzerinde aileden çok daha fazla, güçlü bir etkiye sahiptir. Orta ergenlikte arkadaşlık, yoğun bir duygusal bağlanmanın olduğu dönem olarak görülür.

Ergenliğin ortalarına doğru, gelişimden ve farklılaşmadan kaynaklı bazı sorunları ortaya çıkabilir. Bu dönemdeki bir ergen, yetişkinin gözünde ne tam bir yetişkin ne de çocuktur. Anne-baba için bu yaşlardaki ergenlerin neleri yapabilecekleri ve neleri yapamayacakları açık değildir. Genelde bu dönemde gençler lise dönemindedir. Bu yaşlar gençler için bir işe veya mesleğe girmek veya bir üst okula devam etmek gibi ciddi kararların alındığı yaşlardır (Kulaksızoğlu, 2001: 130).

Orta ergenlik döneminin genel özellikleri arasında; otoritenin etkisinin zayıflaması, ebeveynlere karşı gelme, güçsüzlük, yalnızlık ve boşluk duygusu, ümitsizlik, hüznün ve karamsarlık gibi depresif durumların görüldüğü; sevgiyi aile dışında arama, ruhsal sıkıntılar, madde kullanımı, depresyon, evden kaçma ve intihar gibi davranış sorunları; aşırı cinsel konulara ilgi ve cinsel eylemler; akran grubunun etkisinde artış ve onlarla özdeşimin artması; bilişsel gelişimin artmasıyla eleştirel ve soyut düşünmenin derinleşmesi; kişilik problemlerinin sıkça görülmesiyle birlikte, düzensizlik, kararsızlık, sabırsızlık, cinsel rollerin belirginleşmesi, onaylanma ve sorumluluk isteğinin artması, sayılabilir (Bahadır, 2001).

Ergen bu dönemde; “Ben kimim?” sorusunu cevaplamaya çalışır. Büyüme yavaşlar. Vücudundaki değişiklikleri kabul etmeye başlar. Soyut düşünce yapısı gelişmiştir. Ergen genellemeler yapabilir, soyut düşünebilir, deneyimleriyle birleştirebileceği iç görüyü geliştirebilir. Tepkisel davranmak yerine daha ayrılmış, üzerinde düşünülmüş tutumlar gösterebilir. Oluşan cinsel kimliğe yönelik sosyal roller edinilir. Karşı cinse ilgi artar. Bağımsızlık isteği sürer, önceki dönemde var olan saldırganlık kaybolmaya başlar. Ana babadan ayrışma, yetişkinleri model alma ve taklit başlar. Sigara, alkol gibi maddelere yönelim olabilir (Özbay ve Öztürk, 1997).

2.3. Son Ergenlik

Geç ergenlik dönemi; aileden kopmaların olduğu, bağımsızlıkların arttığı, bunalım ve çelişkilerin azaldığı, bireysel seçimlerin yapıldığı, olgunlaşmanın artmasıyla

istikrarların görüldüğü, ilgi ve yeteneklerin farkına varılıp gerçekçi ve sağlıklı kararların alındığı, uyum ve dengenin olduğu, iletişimin güçlendiği güzel ilişkilerin kurulduğu, hoşgörülü düşüncelerin ve değer yargılarının yerleştiği, kimlik duygusunun geliştiği ve gerçekçi bir kimliğin olduğu, meslek, iş, evlilik vb. süreçlere hazırlık yapıldığı dönem olarak görülür (Bahadır, 2001).

Bu dönemde dengeli davranışlar artar. Ergen problemleri olgunlukla karşılama ve onları çözme yönteminde daha tecrübelidir. Problemler, genellikle aile ya da toplumsal uyum, eğitim başarısı gelir ve cinsel ilişkiler olarak gösterilebilir. Yaşı ilerleyen ve daha da olgunlaşan genç, ailesi, öğretmenleri ve diğer insanlarla daha sağlıklı ve problemsiz ilişkiler kumaya başlar. Böylece büyüklerin ergen üstündeki müdahaleleri azalır. Bu da ergene daha az çatışmaların olduğu ve daha bağımsız hareket edebildiği bir yaşam sunar. Bu dönemde genç artık yetişkinliğe girdiğini herkese kabul ettirmek için, geç saatlere kadar dışarıda kalmak, sigara içmek, alkol kullanmak, makyaj yapmak gibi yetişkinlik sembolü olan bazı davranışlara başvurabilir (Temel ve Aksoy, 2001: 12).

Bu dönemde anne-babaların yaklaşımlarında da değişimler olur. Anne-babalar olgun davranışlarından dolayı gençlere daha az müdahale etmektedir. Ergenler bu dönemde yaşananlar karşısında daha gerçekçi davranırlar. Gerçekleşmeyecek işlerin peşinde koşmazlar. Gereksiz istekleri yoktur. Toplumsal konular ilgilerini çeker. Toplumsal sorunların ve az gelişmişliğin nedenleri, ülkenin ve dünyanın siyasi ve ekonomik yapısının nasıl düzeleceği gibi konularla ilgilenmeye başlarlar. Çocukluk döneminde öğrendikleri ahlaki ve dini bilgileri yeniden gözden geçirip onları sorgulayabilirler. Bu öğretileri akıl ve mantık süzgecinden geçirip bir temele oturtmaya çalışırlar (Kulaksızoğlu, 2001: 130).

Bu dönemde ergen, “ Ne olacağım?” sorusunu cevaplamaya çalışır. Büyüme, gelişme tamamlanmış, endişe kaybolmuştur. Cinsel kimlik oluşmuştur. Ben kimim sorusu büyük oranda cevaplanmıştır. Ergen geleceğe ilişkin karar alabilecek sosyal olgunluğa ulaşmıştır. Çevresiyle rahatça iletişim kurmaya başlamış, eş ve iş seçebilecek beceriyi kazanmıştır (Özbay ve Öztürk, 1997).

3. ERGENLİKTE GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

Gelişim, organizmada hem nicelik (sayısal), hem nitelik yönünde meydana gelen değişiklikler olarak ifade edilir (Yılmaz, 2002:27). Çocuğun gelişimden

bahsedecek olursak, gelişimi; çocuğun düşünmeyi, hareket etmeyi, hissetmeyi, başkalarıyla ilişki kurmayı öğrendiği, bir değişim sürecidir. Gelişim doğumdan önce başlar ve ömür boyu devam eder. Gelişim bedensel, zihinsel, sosyal ve duygusal olmak üzere farklı gelişim alanlarına ayrılır. Bu alanların birindeki olumlu ya da olumsuz durum, diğer gelişim alanlarında da etkisini gösterir (Akbulut ve Ark,2008:6). Özellikle doğum sonrası dönemdeki gelişmeler çocuğu önemli derecede etkilediğinden, gelişimin her safhasının incelenmesi ve bilinmesi büyük bir önem arz etmektedir (Yılmaz, 2002:27).

Ergenlik döneminde görülen farklı yönlerdeki değişimlerin bilinmesi, onların içinde bulunduğu durumu kavramak, olaylar karşısında gösterecekleri tepkileri ya da sahip oldukları becerileri bilmek açısından da önemlidir. Bu değişimler kişiden kişiye farklılık gösterebilir ancak genel özellikler de taşımaktadır (Şeno1, 2006:1).

Bizde çalışmamızın bu bölümünde ergenliğin gelişim özelliklerini, fiziksel (Bedensel), zihinsel, sosyal, duygusal, ahlaki gelişim ve kişilik gelişimi olmak üzere altı farklı alanda açıklayacağız.

3.1. Fiziksel (Bedensel) Gelişim Özellikleri

Ergenlik dönemi, insan hayatındaki en hızlı iki büyüme döneminden biridir. Bu dönemde bedensel gelişim bir anlamda zihinsel, sosyal ve duygusal olgunlukların temelini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle ergenlik; biyolojik değişimle başlar ve fiziksel, ruhsal ve zihinsel gelişimle son bulur. Kişideki bu hızlı değişimler vücudun hızla büyüüp gelişmesi sonucunu ortaya çıkarır (Ekşi,1982). Yavuzer'e göre ergenin beden yapısı ile ilgili en önemli gelişmeler, boy uzaması ve kilo artışı ile kas ve iskelet gelişimi, çeşitli organlarda görülen büyümeler ve iç salgı sistemindeki gelişimdir (Yavuzer, 1998:279).

Ergenlik döneminde ağırlık boyla birlikte artar. Ortalama olarak boy sıçraması 14 ile 15 yaşlarında görülür. Ergenliğin ilk yıllarında, kızlar genellikle erkeklerden daha çok kilo alırlar. Daha sonra erkekler kızları ağırlık olarak geçerler. 11 ile 16 yaşları arasındaki kızlar ortalama 19 kilo, erkekler ise ortalama 25 kilo alır. (Kulaksızoğlu, 2001:38-42). Boy uzaması 10-30cm arasındadır. Bu rakamlar ortalama rakamlardır ve bireysel olarak farklılıklar gözlenir. Daha sonra büyüme yavaşlayarak 18-20 yaşına kadar devam eder. 20-21 yaşlarında ergenin bedeni, yetişkin bedeninin şeklini almıştır. Bu yaştan sonra büyüme durur (Binbaşoğlu, 1990:61).

Ergenlik dönemindeki bu değişimler, cinsel salgı bezlerinin kana çok miktarda salgı bırakmaları ile başlar. Erkeklerde testestoren, kızlarda estrojen salgıları beyindeki hipofiz bezinin uyarılması ile bol miktarda üretilir. Cinsel organlar gelişir ergen doğurganlık fonksiyonu kazanır. Erkeklerde gece boşalmaları, kızlarda ise adet görme başlar. Kızlarda gözlenen değişiklikler daha erken yaşlarda ortaya çıkar. Kızların göğüsleri 11 yaş civarında gelişme gösterir. Bu yaşlarda kızların süratli bir biçimde boyu uzamaya kiloları artmaya başlar. Erkeklerin testislerinin ve penislerinin gelişimi 12-13 yaş dolaylarında başlar ve yetişkinlikteki büyüklüğüne 15-16 yaşlarında ulaşır (Cüceloğlu,1998:345). Cinsel olgunluğa erişme anlamındaki büyüme, biyolojik ergenliğin temeli sayılmaktadır. Cinsel organların büyüüp gelişmesini içeren birincil cinsiyet özellikleri ile; vücutta bıyık ve sakalların çıkmasını, cinsel organların kılınmaya başlamasını içeren ikincil cinsiyet özellikleri, vücut organlarında meydana gelen hızlı büyümenin göstergesidir (Kulaksızoğlu,2001:41). Bu hızlı büyümeyle yetişkin konumunu kazanan kız ve erkek ergenlerde, biyokimyasal hormonların da çalışmasıyla, erişkinlere özgü cinsel dürtü ve duygular belirir. Ergenlik dönemiyle birlikte cinsiyetle ilgili konular önem kazanır ve cinsel organlara ilgi çoğalır (Yörükoğlu, 2000:55).

Bedensel gelişim aşamasında kızların kas gelişimi, erkeklerinkine göre geri planda kalır. Kızların bedeninde daha çok yağ bulunurken, erkeklerin bedeninde daha çok kas vardır. Ergenlik dönemine özgü en karakteristik değişimlerden biri de tüm eklem kemiklerinin gelişimi ve uzun kemiklerin uzunluğunun artmasıdır. Bu değişimler fiziksel güçteki artışın temelini oluşturur. Dişler de düzenli bir gelişim ve değişim sürecinden geçer; ikinci azı dişi, ergenlikten hemen önce, üçüncü azı dişi ise bu dönemin bitimine doğru çıkar. Yüzün görünümünde de belirgin bir değişim olur. Ergenliğin sonlarına doğru yetişkin ölçülerine, oranlarına ulaşır (Yavuzer, 2005: 21).

Hem erkeklerde hem de kızlarda büyüme belirli bir sırayla olur. Ayaklar ve eller ilk büyümeye başlayan organlardır. Daha sonra bacaklar ve kollar en sonda beden gelişir. Yüz bölgelerinde ise burun ve çene bedenin diğer bölümlerinden daha önce gelişir (Cüceloğlu,1998:345). Bu durum organlar arasında orantısızlık meydana getirir. Kemikler ve kaslar da aynı zamanda ve hızda gelişmediğinden bedenin kontrol edilmesi biraz güçleşir. Bu dönemde gençlerde beceriksizlik ve sakarlık çok sık gözlenebilir. Bu orantısız yapı ve kontrol edemedikleri hareketler gençleri rahatsız eder ve onlarda gerginliğe yol açar. Ancak bu geçici bir durumdur. Bedensel gelişimin

tamamlanmasıyla vücuttaki organlar normal hale gelir ve gençlerin rahatsız olduğu beden yapısı normale döner (Kulaksızoğlu,2001:41).

Ergenlik dönemindeki fiziksel gelişimin ilginç yönlerinden biri de erkekler ve kızlar arasındaki akciğer ve kalp gelişimindeki farklılıktır. Kızların akciğer ve kalbi erkeklerinkine göre daha küçüktür, kanın oksijen taşıma kapasitesi daha yüksek ve kalp atış sayısı beden durgun haldeyken daha düşüktür. Bu nedenle ergenlik dönemindeki kızlar, hız ve bedensel dayanıklılık bakımından erkeklerden daha düşük bir etkinlik gösterir (Cüceloğlu,1998: 346).

Bu dönemde ergenler fiziksel görünüşleri ve başkaları üzerindeki etkileri ile çok fazla ilgilendiklerinden, çoğu kendisini son derece tatsız bir sıkıntı içerisinde bulur. Özellikle yüzdeki yağ bezelerinin iltihaplanması ve tıkanması ile oluşan bir deri hastalığı olan sivilce, ergenin yüz imajını olumsuz bir şekilde etkiler. Ergen için bu önemli bir sorun haline alır. Hem kızlar hem de erkekleri içinde yaşadıkları toplumda belirlenen olgun kız ve erkek kalıp yargılarını yaşamaya çalışırlar ve kendi imajları ile aşırı ilgilenmeye başlarlar, çabalarına sık sık çatışma ve kaygı eşlik eder (Kulaksızoğlu,2001:38-42). Ergenlerin son dönemleriyle ilgili çalışmalar, bedenlerinin görünüşü ve yapısıyla ilgili kaygılar taşıdıklarını göstermektedir. Vücudun ve yüzün görünüşü, boy ve ağırlık, saçın şekli onların en çok ilgilendikleri konular arasındadır. Ergenliğin başlangıcında kendi fiziksel görünüşleriyle ilgili bir memnuniyetsizlik vardır. Ergenlik süreci boyunca bu vücut imajı yerine oturmaya başlar (Kulaksızoğlu,2001:76-81).

Ergenlerin fizyolojik gelişmesinde temel faktör genetik etkenlerdir denilebilir. Ancak bunun yanında, beslenme ve daha az ölçüde iklim de büyük bir öneme sahiptir. Özellikle beslenme gelişim hızına büyük bir katkı sağlar. Özellikle bu dönemde bedenin düzenli bir beslenmeye gereksinimi vardır. Gerek tuzlar ve madenler, gerekse kalori bakımından ergenlerin ihtiyacı artar. Ergenin kaybettiği enerjiye karşın protein rezervleri az gelmektedir. Vücut bol miktarda vitamene ihtiyaç duyar (Waisman, Richmon, Starks,1950; Akt:Yavuz, 1986:5).

3.2. Zihinsel Gelişim Özellikleri

Zihinsel gelişim alanı denince akla algılama, bellek, düşünme, akıl yürütme ve sorun çözme gibi zihinsel faaliyetler gelmektedir. Bireyin çevresindeki dünyayı

öğrenmesini ve algılamasını sağlayan bu aktif zihinsel faaliyetlerdeki gelişim, zihinsel gelişim olarak tanımlanmaktadır (Cüceloğlu,1998:29).

Çocukluk ve ergenlikteki zihin gelişimiyle ilgili bilgilerin çoğunu İsviçreli uzman Jean Piaget'ye borçluyuz. Piaget doğumdan başlayarak ergenliğe kadar çocukların kullandıkları düşünce materyallerini inceledikten sonra, belirli dönemlerde zekânın belirli özellikler gösterdiğini ortaya koymuştur. Piaget bu görüşüyle zihinsel gelişimi dört temel döneme ayırmıştır.

“Duyusal devinim dönemi (0-2 yaş)

İşlem öncesi dönem (2-7 yaş)

Somut işlemler dönemi (7-12 yaş)

Soyut (Formel) işlemler dönemi” (12-16 yaş) (Piaget, 2004).

Ergenlik döneminde zihinsel gelişim, somut işlemlerden başlayarak soyut işlemlere doğru bir çizgi izler. Soyut düşünce, olayların nedenlerini araştırmaya yönelik düşünce biçimidir. Bu tür düşünce biçiminde eyleme geçmeden önce çıkarımlar yapılır ve varsayımlara dayalı olasılıklar, mantıksal olarak analiz edilir. Problemler çözülrken deneme yanılma yerine sistematik bir yaklaşım uygulanır (Özbay ve Öztürk, 1997). Ayrıca, soyut işlemler döneminde olan kişi, olayların arkasındaki sebepleri anlamaya çalışır. Başkalarının düşüncelerine aldanmaz. Atasözlerinin ve deyimlerin kelimelerle ifade edilen temel anlamlarından daha farklı bir anlamının olduğunu bilir. Benzetmeleri ve imaları kavrayabilir. Bir metnin ana fikrini kolaylıkla anlayabilir (Kulaksızoğlu, 2001). Zihnin soyut düşünme düzeyine ulaşmasıyla çeşitli ideal düşünceler, inançlar ve değerler gelişmeye başlar. Bu dönemde aynı zamanda tümevarım ve tümdengelim yolları ile düşünebilme yeteneği kazanılır (Arı ve ark.,2002:60).

Bu dönemde ergenler görüşlerini haklı gösterebilecek mantık yollarını ve düşünce kurallarını bulmaya başlarlar. Tartışmalar ve görüş alışverişleri ergenin yaşamında önemli bir yer tutmaya başlar, varsayımlar ortaya koyabilir, tahminler ileri sürebilir. Kurduğu varsayımları sınımadan geçirir, soyut kavramları kullanır ve genellemeler yaparak bir durumdan ötekine geçebilir, olaylar olmadan sonuçlarını tahmin edebilir (Yavuzer,1998:282). Somut veya soyut biçimde sunulan karmaşık sorunları sistemli biçimde çözebilirler. Soyut işlemler düzeyine ulaşan birey artık yetişkin dünyası ile tam bir iletişim içine girebilir. Çünkü bilişsel gelişimin en son aşamasına ulaşmıştır. Soyut işlemler gelişirken bireyin kendini algılayışında da temel değişiklikler yer alır ve bireyin kişilik yapısı gelişir (Cüceloğlu,1998:352).

Ergenlik döneminde zihin, bireyde bedensel, duygusal ve sosyal gelişime paralel olarak gelişir. Ancak ergenlik dönemindeki bu değişim boy uzaması gibi birden sıçrama göstermez. Ergenin zekâsının ulaşabileceği en uç nokta doğuştan belirlenmiştir. Ne kadar eğitim alırsa alsın bu noktanın üstüne çıkması mümkün değildir. Bununla birlikte uygun eğitimle beslenmeyen zekâ duraklar ve geriler. Bu nedenle gencin yetiştiği ortam ve ailesi ile zekâ arasında sıkı bir bağlantı vardır (Yörükoğlu,2000:48). Piaget'e göre ergenlikte beynin gelişmesi bu işlemleri yapmaya uygun hale gelir. Soyut işlemleri yapabilmesi, etrafından gelen taleplere bağlıdır. Ergenin bunları yapabilmesi için uygun bir çevrenin olması gerekir. Yine ergenlerin soyut işlemleri yapabilmesi için bunun gibi düşünme tarzını zorunlu kılan farklı, karmaşık sorunlarla karşılaşması gerekir (Senemoğlu,1997:89). Ergenlik başlarındaki birey, çocukluk dönemlerinde eğer çok fazla uyarıcının olduğu bir çevrede yetişmiş ve iyi bir eğitim almışsa artık soyut düşünce yeteneğine ulaşabilmiştir. Bu yeni düşünce biçimi, yeni bilgiler, sentezler ve çok çeşitli olasılıklar gencin dünyaya bakışını genişletir (Erkan ve ark, 2003:30-37). O, içinde bulunduğu şimdiki zamanın ötesinde düşünebilir, başka olasılıkları hesaplayarak gelecek planları yapabilir (Kulaksızoğlu, 2001:137).

Bilişsel gelişim; bireylerin kendisini, arkadaşlarını, ailesini ve çevresinde iletişim halinde buldukları diğer kişileri ve dünyayı algılama biçimleri yönünden de önemlidir. Ergenlerin tüm düşünce süreçlerinde görülen değişiklikler, hedefler, planlar, cinsellik, ahlak ve din gibi konularla ilgili değerler, gelecekle ilgili düşünceler, bilişsel gelişimle ön plana çıkmaya başlar (Gander ve Gardiner, 1998).

3.2. Kişilik Gelişimi Özellikleri

Kişilik denildiği zaman herkesin aklında bir takım ifadeler belirmesine rağmen bu kavramın formel bir tanımını yapmak zordur. Aynı şekilde psikologların da üzerinde buldukları ortak bir tanım yoktur. Ancak kişilik kavramını genel olarak zihnimizde ifadelendirmemiz açısından birkaç tanımı görmemizde fayda var.

Cüceloğlu'na göre kişilik, “bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, yapılaşmış ve tutarlı bir ilişki biçimidir” (Cüceloğlu,1998:404). Yörükoğlu'na göre ise kişilik, bir insanın çevresine uyum sağlamak için geliştirdiği davranış biçimini, onu başkalarından ayıran özelliklerin tümünü kapsar. Kişilik “insanın düşünce, duygu, davranış ve tutumlarının kalıplaşmış, örgütlenmiş, alışkanlık haline gelmiş bütünüdür” (Yörükoğlu,2000:81).

Kulaksızoğlu'na göre kişilik, “bir bireyi diğerinden ayıran bütün farklı özellikleri onun kişiliğidir, bireyin psikolojik ve sosyal davranışlarının tümüne verilen bir addır. Aynı zamanda bir kişinin kendine göre belirgin bir özelliği olma durumudur” (Kulaksızoğlu,2001:106).

Kişiliğin temel oluşumu yaşamın ilk dönemlerinde başlar, altıncı yaşta ana hatlarıyla belirir, son biçimini de gençlik döneminin sonuna doğru alır. Kişilik oluşumu uzun sürede şekillendiği için de kolay kolay değişmez. Kişinin çevresiyle sürekli etkileşimi ve uyum çabası sonucu oluşur (Yörükoğlu,2000:81). Bu oluşum çok sayıda değişkenin etkisine bağlıdır. Bunlar; biyolojik ve genetik etkenler, bireyin içinde yaşadığı sosyal ve kültürel sınıfa bağlı etkenler ve psikolojik ortama bağlı etkenler olarak sıralanabilir (Kulaksızoğlu,2001:108).

Kişilik, kimlik kavramıyla eşanlımlı olarak, “kişinin belirli bir birey olmasını sağlayan şartların tümü” olarak da kullanılmaktadır (Kulaksızoğlu,2001:106). Ergenlik kimlik gelişiminde önemli bir dönemdir. Erikson'a göre ergenlik döneminin en önemli problemi kimlik arayışıdır. Dengeli bir kimliğin oluşması, bireyin tutarlı bir yaşantı biçimi geliştirebilmesine, kendisinde btnllk ve süreklilik görme yeteneğine bağlıdır. Erinlik ve daha sonra ergenlikle gelen fiziksel değişimlere ve cinsel olgunlukla birlikte artan yeni durumlara uyum sağlama, aileden kopma ve bağımsızlık duygusu, genci kendine ait bir değerler sistemi edinmeye zorlar. Bu dönemde genç, kim olduğu ve nereye gittiği, ne tür imknlara sahip olduğu sorularını yanıtlayacak bir kimlik duygusu oluşturmak zorundadır (Yavuzer,1998:304).

Ergenlik dönemi kişilik gelişimi, sonraki yaşam tarzını biçimlendirecek ve büyük ölçüde düzen oluşturacak yeni durumlara zemin hazırlar. Bu kritik dönem, kişiliğin temellerinin oluştuğu en güçlü yaşam dönemi olarak görülmektedir. Bu dönemin sonunda bireyin çevresi ve kendisiyle ilgili seçimleri, amaçları ve niyetleri büyük ölçüde belirginleşir.

Ergen öncelikle çevresinde değer verdiği ya da ideal gördüğü kimselerin gözünde nasıl bir imaja sahip bulunduğunu önemser. Onların kendi kişiliği hakkında ki yargılarının, kendilerine yönelik öz yargılarıyla uyuşmasını bekler. İki karşılaştırmada ortaya çıkabilecek uyumsuzluk ve tutarsızlıklar, ergeni olumsuz tarzda etkileyerek yanlış anlaşıldığı ya da anlaşılmadığı şeklinde bir kanaat geliştirmesine yol açabilir. Bu kanaat içinde bulunduğu karmaşaya dayandığı gibi, kendini yeterince tanıyamamaktan doğan asılsız bir kaniya da dayanabilir (Bahadır, 2002: 60).

Kişinin kimliğini açık şekilde bulması, başkalarına çok fazla bağımlı olsa da, kendini bir birey olarak algılamasına ve kendini diğerlerinden ayrı bir varlık, bir bütünlük içinde görmesine bağlıdır. Ergen boyunun uzaması, kilosunun hızla artması, vücutça serpilip gelişmesi ve cinsel açıdan hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Bütün bu değişimlerin, hem kızlarda hem erkeklerde kişiliğin benimsenmesinde olumsuz etkileri vardır. Ergenin bütün bu değişiklikleri özümseyerek olumlu bir kişiliğe kavuşması ve kendine güvenmesi zamanla kazanılacak olan bir özelliktir (Yavuzer,1998:305).

Ergenlik dönemi, kişiliğin toplumsal nitelik kazanmaya başlayıp şekillendiği bir arayış dönemdir. Bu dönemde kişi bir kimlik oluşturma ve anlam arayışı içindedir. Kendi özgün kişiliğini oluştururken önce kim olduğuna, neye inanıp neye inanmayacağına, nelere değer verip vermemesi gerektiğine, kime veya kimlere bağlanıp güvenmesi gerektiğine, ne yapmak istediği ve yaşamına nasıl yön verebileceği gibi konulardaki sorulara kendince cevap bulmaya çalışır (Aydın,A.2003:89).

Ergenin kişiliği, çocukluktan başlayarak değişik özdeşimlerle yavaş yavaş gelişir. Ergenliğin ilk yıllarında çocukların kendi kimlikleri hakkında belirgin olmayan bazı imajları vardır. Ergenlik, kişilik gelişiminde önemli bir dönemdir ve ergen “ben kimim?”, “nasıl davranmalıyım?” “hangi hareket doğru?”, sorularına cevap arar (Kulaksızoğlu,2001: 106-130).Bu soruya cevap ararken akranlarının, ailesinin ve çevresindeki model aldığı kişilerin değer yargılarından, kişiliklerinden etkilenir. Çevresinde onu etkileyen kişi ve kişiler, benzemek istediği yeni örneklerdir. Duygusal olarak bağlandığı bu kişilerin iyi ve kötü yönlerini benimser. Bir süre sonra onlardan kopup başka örnekler bulur. Her örnekten kişiliğinde bir iz kalır. Gençlik çağının özdeşleşme sürecini tamamlarken, çocukluk çağında özdeşleşme yaptığı, anne-babasını eleştirmeye başlar. Onları yeniden değerlendirir (Köknel,1979:91).

Ergen, değer yargılarını barındıran kimliğiyle, model aldığı veya özdeşim kurduğu kişilerin kimliğini kendi içinde örtüştürmeye çalışır. Bu süreçte kendi değer yargılarıyla o kişilerin değer yargıları arasında bariz bir çelişki görüyorsa o zaman bir kimlik karışıklığıyla karşı karşıya kalabilir. Bazı ergenler bir arayış ve deneyim dönemi geçirdikten sonra bu kimlik karışıklığını doğru bir hedefe yönelerek atlatabilir. Bazı ergenlerde kimlik karışıklığını hiç yaşamazlar. Anne ve babalarının değer yargılarını olduğu gibi kabul ederler. Bazı ergenler ise ailesinin ve toplumun değer yargılarını benimsemek istemediklerinden uzun bir kimlik bunalımı dönemi yaşarlar.

Kimlik karışıklığı kavramı ilk olarak Erikson'un kişilik gelişimi kuramında karşımıza çıkar. Erikson'a göre insanın kişilik gelişiminde ergenlik dönemi çok önemlidir. Bu dönem kişinin kimliğini bulmaya çalışırken yaşadığı kimlik karışıklığı dönemidir. Çocukluğunda sağlıklı bir gelişim dönemi geçiremeyerek iyi bir özdeşim kuramamış bir kısım ergen, kendi kimliğini bulma konusunda karmaşaya düşebilir. Kendisini nasıl gördüğüyle başkalarının kendisini nasıl gördüğü arasındaki bağdaşmazlık, ergende bir kimlik karmaşasına veya krizine sebep olabilir (Erikson,1984:26-28).

3.3.1 Kimlik Bunalımı

Erikson kimlik bunalımının ergenlik çağının ayrılmaz bir parçası olduğunu öne sürerek, bunun ergenlik gelişiminin normal bir parçası olduğunu söyler. Erikson'a göre bu bunalım özellikle ergenin meslek seçiminde karar vermek zorunda kaldığı, duygusal bağlılıklara girdiği veya kendisi için önemli olan mücadeleye girdiği dönemde ortaya çıkmaktadır. Çünkü tartışmalara katılmak, mücadelede yer almak, model aldığı birine bağlanmak, birine aşık olmak, sosyal ilişkiler kurmak gibi durumlarda ergen, belli bir gerginliğe uğramaktadır. Eğer ergen bu gerginliği gideremezse, kendine güvenini yitirebilir, utangaç hale gelebilir, başarısızlıklardan paniğe uğrayabilir. Böylece önceki çocukluk dönemlerinde başarılması gereken özelliklerde bir çözülme başlar, o döneme ait çözümlenmemiş sorunların birden ortaya çıktığı görülür (Ekşi,1990:39-42).

Bu dönemde özerklik ile sorumluluk arasında bir denge kurulması şarttır, bu denge özdeşleşme ve sağlıklı iletişimle kurulur. Böylece genç düzenli, dengeli, gerçekçi ve tutarlı davranmayı öğrenir. Özdeşleşme sürecinde ergenin sürdürdüğü iletişimler, kullandığı davranış kalıpları, denediği roller, birbirleriyle çatışır, birbirine karışırsa kimlik gelişimi bozulur. Ergen kendi kimliğini algılayamaz, kimliğini yadsır. Bu duruma "kimlik bunalımı" adı verilir. Erikson tarafından tanımlanan bu tablo, ergenin iç dünyasında kendi kişiliğiyle sağlıklı iletişim kuramamasından kaynaklanır. Ergen, davranışları üzerindeki denetimi kaybeder. Aynı anda türlü özdeşleşmelerden kazandığı, ancak benimseyip pekiştirmediği davranış kalıplarını kullanmak ister. Hepsini birbirine karıştırır (Köknel,1979:89).

Günümüzde ülke gençlerinin yaşadıkları kimlik bunalımının temelinde ergenlik döneminin genel özelliklerinden sayılan kıyaslama, kararsızlık, soyut kavramlara yönelme, doğruyu arama çabaları, inancı sorgulama, veya inanca karşı olumsuz tutum,

ön yargı, şüphe, tereddüt gibi bir takım duygu ve düşünceler yatmaktadır. Ergen zihninde bu duygu ve düşüncelere cevap bulmayı bekler. Bunlardan dolayı da inanç ve duygu dünyasında büyük değişimler yaşanır. Kendi kimliğini oluşturmaya ve kendi olmaya başlar. Dolayısıyla bu dönemde bir taraftan toplumsal değer ve amaçlara yönelme baskısı ile diğer taraftan bedensel gelişimin neden olduğu biyolojik değişmelerle başa çıkma gibi sorunlarla karşı karşıyadır. İşte bu nedenlerden dolayı Erikson'a göre bu dönem en kritik çatışma ve karmaşaların yaşandığı dönemdir. Ayrıca hızlı değişen ve gelişen toplumsal şartlar içerisinde, birbirine zıt rol beklentileri ve çoklu tercihler karşısında kalmaları ile, sosyal yapıların onlara zorla dayattığı yaptırımların varlığı gelmektedir (Kağıtçıbaşı,1973:17).

Kimlik bunalımı atlatılması gereken doğal bir süreçtir. Bu dönem kimi ergende ağır belirtilerle kendini gösterirken kiminde ise belli belirsiz geçer. Bu dönemin sonuna doğru ergen durulur. Benlik saygısı artar, kendisiyle ve çevresiyle çatışmalar durulur, uzlaşma sağlanır. Kendine bir yol çizmiş amaçlar belirlemiştir. Cinsel kimliği oturmuş, ilişkilerini düzene koymuştur (Ekşi,1990:39-42).

3.3.2. Kimlik Karmaşası

Öncelikle, “kimlik kargaşasını” ile “kimlik bunalımı” nı birbirinden ayırmak gerekir. Kimlik bunalımı her gencin kendi kimliğini kazanabilmesi için bilinçli olarak veya bilinçsizce verdiği bir mücadeledir. Bu savaş kimi ergende çok fırtınalı geçerken kiminde ise çok sessiz geçmektedir. Buna göre kimlik bunalımı, her ergenin farklı yoğunlukta yaşadığı doğal bir süreçtir. Kimlik kargaşası ise geçicidir, uyumun ağır bir şekilde bozulması ve bu bunalımın ağırlaşmasıdır. Erikson'a göre kimlik kargaşası çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Bazen gencin olağandışı bir şekilde içine kapandığı ancak zorunlu ilişkilerini yüzeyde sürdürerek insanlardan kaçtığı görülmektedir. Gencin işinde eskisi gibi dikkatini toplayamadığı, o zamana kadar başarılı ve yeterli iken artık çalışma yeteneğini yitirdiği gözlenmektedir. Bu durum gencin hiçbir işi ve eğitimi benimseyememesi, bir mesleğe yerleşememesi, yön ve amacını saptayamayarak darmadağın hale gelmesi şeklini almaktadır (Ekşi,1990:39-42).

Kimlik kargaşasının ağır biçiminde sınır kişilik ya da sınır şizofreni adı verilen klinik bir görünüm ortaya çıkar. Kişi zaman zaman gerçekle bağını kopartarak psikotik belirtiler geliştirebilir. Bunaltı çeker, depresyona girer çıkar, intihar girişiminde

bulunabilir, insanlarla ilişkileri sürekli uyumsuzluk içinde geçer. Kendisine hep haksızlık yapıldığını düşünür. Kimlik kargaşasından bir çıkış yolu da olumsuz, ters bir kimlik geliştirmektir. Toplum içinde geleceğinden umudu kesen ve bir yer edinemeyen ergen topluma sırt çevirebilir. Dinini, uyruğunu, ülkesini, yetiştiği ortamın tüm değer yargılarını inkâr edebilir. Budizm gibi Hinduizm gibi dinlere yönelebilir. Karşı-kültür oluşturan hippiler, punklar, satanistler gibi topluluklara katılabilir. Kimi ergen de topluma sırt çevirmek yerine topluma meydan okuyarak olumsuz kimliğini kanıtlamaya benimsetmeye çalışır. Şiddet eylemcileri, bunlara örnek gösterilebilir (Yörükoğlu,2000:116).

Ergenlik döneminde genç için anne-babadan bağımsız hareket etmek, kendini bulmak, yetişkin rolüne bürünmek, kısaca kendi kimliğini elde etmek son derece önemlidir. Bütün bu arayış içinde çocukluk dönemine ait çatışmalar tekrar canlanır. Eğer kişinin daha önceki yıllarda, örneğin temel güven duygusu sağlıklı bir şekilde gelişmemişse, yani birey gerek başkalarına gerekse kendine güven duyamıyorsa, bu kişi, ergenlik döneminde sığınabileceği bir din, büyük bir çabayla güven duyabileceği insanlar, felsefe ya da ideoloji arayacaktır. Etrafta güven duyabileceği kişiler ararken, ne kadar “güvenilir olduğunu” kanıtlamak için de çaba harcayacaktır (Ekşi, 1990: 64).

Erikson'a göre bu süreçte ergen, sağlıklı bir şekilde kimlik kazanma problemini çözer ise, kendinden emin, kendine güvenen bir kişi olarak başarılı olabilir ve yaşamını sürdürebilir. Aksi halde bu rol karmaşası, yaşamın ilerleyen dönemlerinde de bu kriz çözülmeye kadar sürecektir. Örneğin; bir işten diğerine atlayıp bocalayan, ne yapmak istediğini bilmeyen çocuk gibi davranan yetişkinler, henüz kimlik kazanma sorununu çözememiş kişilerdir (Senemoğlu,1997:77-90).

3.4. Ahlaki Gelişim Özellikleri

Ahlâk, insanın iyi ve doğru olanı yapması, kötü olandan sakınması için uyulması gereken kuralların oluşturduğu bir sistem olarak ifade edildiği gibi insanın davranış tarzı, tutum ve tavrı, bir toplumda kabul gören ve iyi sayılan davranış kuralları olarak da tanımlanmaktadır (Çileli, 1986:66).

Ahlâk, “insanın başka kişilerle belli normlara göre gerçekleşen ilişkiler toplamını, insanın söz konusu ilişkileriyle bu kişilere yönelen eylemlerini düzenleyip anlamlandıran ilke, norm, değer ve kurallar bütünü” ifade eder (Cevizci,1992:3).

Psikolojide ahlaklı davranışın ortaya çıkışı ile ilgili üç temel kuram vardır. Bunlar; öğrenme kuramı, psikanalitik kuram ve zihinsel ahlak gelişimi kuramıdır (Kulaksızoğlu 2000, 98-103). Psikanalitik kuram; bireyin davranışlarının gardiyanı olan süper egoya ilişkin kavramlara dayanır. Süper ego, çocuğa anne ve babası tarafından aktarılan, ödül ve ceza uygulamaları ile pekiştirilen, toplumsal ideallerin ve geleneksel değerlerin içsel bir temsilcisidir, bireyi yanlış davranışlar sergilemekten korur. Öğrenme kuramı; çocuğun ahlaklılığı, model alma ve taklit yolu ile öğrendiğini ifade eder. Zihinsel ahlak gelişimi kuramı ise; Piaget, Kohlberg, Dewel ve Gesell'in çalışmalarına dayanır. Bu yazarlar ahlak gelişiminin, zihin gelişimiyle paralellik gösterdiğini savunmuşlardır (Özcan,1985:238-245).

Kohlberg ahlâki gelişimde belli başlı üç evre tanımlamaktadır:

1. *Gelenek Öncesi Düzey*: Bu dönem okul öncesi dönem denk gelmektedir. Çocuk kendine acı veren ve kötü olan her şeyi kötü, kendi için iyi olan her şeyi ise iyi olarak algılar.

2. *Geleneksel Düzey*: Bu aşama okul çağıyla başlayarak ergenliğin başlangıcına kadar devam eder. Somut düşünce yeteneğinin gelişmesiyle birlikte çocuk toplumun doğru, yanlış, iyi, kötü kavramlarını öğrenir. Ancak bu evrede çocuk, yanlış ve kötü olandan ceza getirdiği için kaçınmakta; doğru ve iyi olanı da kazançla sonuçlandığı için benimsemektedir. Başka bir ifadeyle doğru, yanlış, iyi, kötü kavramlarını özümseyememiş ve içine sindirememiştir.

3. *Gelenek Ötesi Düzey*: Bu aşama ergenlik dönemiyle başlayarak ömür boyu devam eder. Ergenlik döneminin başlangıcında soyut ve mantıklı düşüncenin başlamasıyla ahlâk kavramı siyah beyaz gibi görülmez olur. Ergen, işlenen bir suçta kişinin niyetine göre değişik yargılara varabilir. Bu suçun bilerek mi, bilmeyerek mi yapıldığına bakar (Çileli,1986:59).

Ergenlik döneminde gençler kendilerine ülküsel ahlâkî değerler seçerler. Ahlâkî davranma istekleri güçlüdür. Eğer gençler, kafalarında canlandırdıkları bu yüksek ahlâkî değerlere ulaşamazlarsa suçluluk ve utanma duygusu geliştirirler. Gençler ülküleştirdikleri ahlâkî değerlere göre, yalnız kendilerini değil başkalarını da değerlendirirler (Başaran,1998:153). Bunun sonucu olarak “hak ve eşitlik” görüşü kişinin davranışlarına egemen olur. Eşit davranmayan, haksızlık yapan kimselere karşı sert tepki gösterirler. Özellikle ergenliğin ilk dönemlerinde görülen bu durum, ergenliğin sonlarına doğru kısmen azalacaktır (Binbaşıoğlu,1990:201).

Gençler disipline karşı değildirler. Ancak, onların istedikleri disiplin, çocukluk yıllarına göre değişmiştir. Gençler, kötü davranışlarından dolayı cezalandırılmayı ya da yerilmeyi hoş karşılamazlar. Verilecek birçok cezayı çocuksu bulur ve bağımsızlıklarını göstermek için cezalara karşı gelirler (Başaran,1998:153). Bu çağ, çocuğun eğitime en çok gereksinim duyulduğu bir dönemdir. Bunun için gençlere rehberlik edecek davranışlar sergilemek gerekmektedir. Yani, öğüt verme yerine iyilikle yardım etmek, doğru yolu somut örneklerden yararlanarak göstermek gerekmektedir. Zaten bu dönemde gençlerin hiç katlanamadıkları şeylerden biri de öğüt dinlemektir (Binbaşoğlu,1990:201).

Ergenlik döneminden başlayarak ergenler soyut düşünce yetilerini kullanarak anne ve babalarının davranışlarını tekrar değerlendirmeye başlarlar. Ebeveynlerin doğru veya yanlış dediklerinin her zaman doğru olmadığını fark ederler. Çelişkileri anlayarak onları eleştirirler. Tutarsız davranışları daha iyi ayırt ederler. Genç bunu yaparken kendine özgü bir değer yargısı, tutarlı bir ahlak anlayışı oluşturmaya çalışmaktadır. Kimi zaman toplumun ahlak anlayışını tümünden inkar ediyormuş gibi konuşur. Bir süre sonra tam bir idealist olur. Kötülükleri ortadan kaldırıp iyiyi ve güzelliği getirecek, toplumu bir anda düzene sokacak çözümleri vardır. (Güngör,1995:52). Aslında genç çeşitli dış etkilerle durmadan değişen duyguları arasında bocalamaktadır. Arkadaş kümelerinin ve diğer yetişkinlerin davranışlarıyla, basında okudukları ve çevresinde tanık oldukları karmaşık gerçekler, onların seçim yapmasını zorlaştırmaktadır (Yörükoğlu,2000:53).

Gençler için her koşulda en uygun ve en doğru davranışı takınmak kolay değildir. Anne ve babasından öğrendiği kurallar gencin yeni karşılaştığı durumlarda yetersiz olabilir. Bu nedenle birçok seçenekten birini seçmesi, yeni durumlara uyum sağlaması gerekmektedir. “Annem ve babam her şeyin en iyisini bilir” inancı çocuklukta kaldığı için ergenin kendi kararını kendisi vermesi gerekir. Bazen çıkış yolu bulamaz, o zaman doğru da olsa anne ve babasının öğütlerine karşı gelmek ona bağımsızca verilmiş bir karar gibi görünebilir. Arkadaşlarının düşüncelerini benimsemekte ergenin kendi başına karar verme zorluğundan bir süre için kurtaracaktır (Yörükoğlu,2000:54).

Ergenlik döneminde gençler, genellikle yetişkinlerin kendilerinden istediği törel davranışları sorgulama, anlama ve bunlardan beğendiklerine inanma çabası içindedirler. Anne-babanın veya diğer yetişkinlerin, bir davranışın kötülüğüne ya da iyiliğine ilişkin görüşlerini, körü körüne benimsemek istemezler. Onların davranışlarını yeniden değerlendirmeye, doğru dedikleri şeylerin doğru olmadığını görmeye başlarlar.

Tutarsız davranışları ayırt etmeye, çelişkileri sezmeye ve onlarla tartışmaya başlarlar. Kendine özgü bir ahlâk anlayışı, yeni bir kimlik, benlik duygusu ve değerler sistemi oluşturmaya çalışırlar. Ahlâkî değerlerini önceki görüşlerinin üzerine kurmakla birlikte, gereksinimlerine uygun bir biçimde değiştirerek yeniden yapılandırır (Başaran,1998:153). Ergen için ahlaki davranış, başkalarını sevindiren ve başkalarının onaylanan davranış halini alır. İyi ve doğru kavramları, kurallar, ortak değer yargıları, ergenin üst benliğinin bir parçası haline gelmiştir. Yanlış davranışlar sergilemekten, ceza korkusundan değil, uygun ve doğru bulmadığı için kaçınır. Olumlu davranışı hem toplum değerlerine ve düzenine, hem de kendi yararına uyduğu için benimser (Yörükoğlu,2000:52). Öbür yandan bir benlik onayı ile ergen sadece kendi hakkında değil, insanlık ve dünya hakkında da cevaplar arayıp bunları zihninde netleştirmeye çalışır (Adams,1995:241). Yaşlılarını ve toplumun değerlerini bir kenara bırakıp kendi vicdanına göre hareket etmeyi, ilkeli davranmayı yeğler. İnsan haklarına ve insan yaşamının değerliliğine dayanan evrensel ahlâk ilkelerine göre yargıda bulunur (Adams,1995:250). İlkeli ahlâk konumuna erişmesiyle ergen, eşit adalet, en iyiyi bütün insanlara sunma, insanların haklarını koruma, insan yaşamının değerliliği gibi kavramları ele alır (Kulaksızoğlu,2001:103). Genç, dünyayı değiştirme, insanlığın kurtuluşu için çalışma, toplumu yeniden şekillendirme noktasında düşünmeye başlar. Toplumdaki aksaklıklarla, düzensizliklerle kısaca kendi yetişme tarzı ve edindiği ahlâkla toplumda gördükleri arasında bir denge kurmaya çalışır (Adams,1995:240).

Bu dönemde ergen, duruma göre esnek hareket edecek bir yetenek kazanır. Her şeyi aklın süzgecinden geçirme eğilimindedir. Bunun sonucu olarak vicdan, oldukça yüksek bir düzeye erişir. Kişi, artık kendi kendini denetleyebilir hale gelmektedir. Bu çağda gençler, ahlâkî şahsiyetlerini büyük ölçüde kazanmış olduklarından bundan sonraki hayat tecrübeleri onların ahlâkî yargıları üzerinde fazla etkili olamamaktadır (Güngör,1995:17).

Ergenliğin son yıllarında kişi, ahlâkî bakımdan da “olgun” hale gelir. Bu halde kişi, çevresine etkin uyumda bulunabilecek bir yetenek kazanır. Böyle bir kimse çevreye uyumda, hem kendisi bir rahatlık içinde bulunur, hem de çevredeki ondan davranışlarını beğenirler. Ergen, davranışlarını, hem kendi isteğine hem de başkalarının isteklerine göre düzenleyebilir, kendi anlayışına uygun olmayan çevresel davranışları anlayışla karşılayabilir (Binbaşıoğlu,1990:210). Ahlâkî davranışlarında durulaşma ve süreklilik görülür. Ona göre bir davranış, bir yerde iyiyse başka yerde de iyidir. Bir durumda kötüyse benzeri durumlarda da kötüdür (Başaran,1998:154).

3.5. Duygusal Gelişim Özellikleri

Ergenlik dönemi, duyguların yoğun bir şekilde yaşandığı oldukça fırtınalı bir dönemdir. Duygularını yoğun bir şekilde yaşamasından dolayı ergen, çevresiyle ve kendisiyle sürekli bir savaş içindeymiş gibi görülür. Uyumlu ve dengeli çocuk gider, yerine kuruntulu, oldukça tedirgin, çabuk tepki gösteren ve güç beğenen bir ergen gelir (Yörükoğlu,2000:38).

Ergen çocuksu davranışlarından birden sıyrılmadığı gibi bir yandan da büyümek için sabırsızlanır (Yörükoğlu,2000:38-41). Fikirleri değişir çocukluk döneminden kalma alışkanlıkların kendisi için yetersiz olduğunu görmeye başlar. Bu alışkanlıklarının yerine yenilerinin kazanılması sonucunda da duygusal gerginlikler görülür (Yavuzer,1998:284-286).

Duygular; aşırı, abartılmış, kolay ve çabuk değişen duygulanımlarla yaşanır. Ergen sevinçten sıkıntıya, kaygıdan mutluluğa, kızgınlıktan taşkınlığa değişen, değişik coşku durumlarından ve duygulanımdan kaynaklanan iletişim kurar. Başkasının yumuşak ve tatlı bakışı, övgülü sözleri, gülümsemesi onu mutlu eder. Sert bir mimik ve jest asık bir surat, örseleyici bir kaç sözcük onu kızgınlığın, kaygının, umutsuzluğun derinliklerine sürükler (Köknel,1979: 88).

Bu çağ, dikkati çekme korkusunun ve utangaçlık duygusunun yoğun olarak görüldüğü dönemdir. Genç bir taraftan başkasının kendisi hakkındaki düşüncelerini merak ederken, bir taraftan da gelecek olumsuz bir tavır karşısında korkuya ve öfkeye kapılır (Yavuzer,1998:286). Bu nedenle ergenlik döneminin ilk yıllarında zaman zaman başkalarından uzaklaşma, kendisi ile baş başa kalma ve içine kapanma isteği görülür (Kulaksızoğlu,2001:68). Öykü ve şiir yazmaya özenirler. Günlük tutmaya başlarlar. Yazdıklarının okunmasına kızarlar. Odalarına girilmesine büyük tepki gösterirler.

Giyim, kuşam, boy, kilo, saç şekli sorun olabilir. Ergenin beden görünümünü beğenmemesi, kendi vücudunu ideal vücut yapısının altında görmesi, onda aşağılık duygusu yaratıp onu yalnızlığa itebileceği gibi, çatışmaları ve başarısızlıkları da içine kapanmasının sebebi olabilir. Ayrıca sosyal gruplara katılan ergen, duygularını gizlemek ve çevresinin istediği biçimde davranmak için de içine kapanabilir. Ergenin kontrol ettiği duyguları, öfke, korku ve kıskançlık gibi duygulardır. Ergenlikte sık sık görülen kabalık ve sertlik gibi duyguların ardında, sadece kendi fikirleri ve düşünceleriyle ilgilenme, diğer insanlara karşı ilgi azlığı gibi nedenler bulunmaktadır (Yavuzer,1998:285).

Yalnızlıktan duyulan hazzın yanı sıra; yetişkini küçük görme ama ona yaslanma, bir gruba ait olma özlemi, umutsuzluk ve endişeye karşın geleceğe coşkuyla yönelme, bu dönemin çelişkili, öne çıkan duyguları arasında sayılabilir (Yavuzer, 1998:284). Ergenin davranışları çoğunlukla tutarsız, duyguları daha çok abartılı görünür. Bir genç için kısa sürede değişen duygulara ve durumlara sahip olmak normal bir şeydir. Kendilerini çok mükemmel ve zeki hissederken biraz sonra tamamen değişip sessizleşebilirler, çok mutluken birden bire üzülp ağlamaya başlayabilir veya kendilerine olan güveni, güvensizliğe dönüşebilir. İlgi duyduğu bir şeye karşı çok kısa bir sürede vurdumduymaz hale gelebilir. Bazen küçük bir çocuk gibi davranırken bir müddet sonra karşımıza tamamen farklı, yetişkin bir insan gibi çıkabilir (Hurlock, 1987'den Akt. Kulaksızoğlu,2001:67).

Aslında duygulardaki bu değişikliğe rağmen ergenler bunları açıklayacak farklı yolları da öğrenmişlerdir. Örneğin küçük bir çocuk eve gelen misafire sarılıp onu öperken, genç; daha mesafeli davranıp uzaktan bir hoş geldinizle geçiştirebilir, hatta selam bile vermeyebilir. Anne babayla sarılıp öpüşmeler bile artık çok uzaktadır. Bunların yerini “aman anne yaa, off” gibi ifadeler almıştır. Olumsuz duygular bir takımyüz ifadeleri, el kol hareketleri, bağırp çağırımlarla dışa yansırken; aşk ve sevgi gibi olumlu duygularını öykü, şiir veya hatıra defteri yazarak dışa vurur. Anne babası, akrabaları, arkadaşları ve çevresindeki kişiler hakkındaki gerçek duyguları da sık sık değişebilir (Kulaksızoğlu, 2001:67).

Hızlı bir değişim içinde olan ergen, problemleriyle farklı baş etme yolları geliştirmeye, yeni durumlara uyum sağlamaya çalışır. Bazılarında ise ergenlikteki psikolojik değişiklikler bir tehdit olarak algılanır, bu durum çoğunlukla strese neden olur. Bu gibi durumlarda kişiliği güçlü olmayan bir genç korunma yolu uyuşturucu maddelere yönelebilir. Karşılaştığı sorunları çözemeyen bazı ergenler de bunalıma girip, derslerde başarısızlık,arkadaş ilişkilerinde bozulmalar, aile içi geçimsizlik, ekonomik güçlükler,duygusal ilişkilerde zorlanma vb. nedenlerle intihara kalkışabilir (Gidiş ve Ark., 1997:9).

Ergenlik döneminde bedensel ve cinsel gelişmelerle ortaya çıkan yeni durumlara alışma sürecinde ergende yoğun bir kaygı olabilir. Yeni rollerin edinilmeye başlandığı bu dönemde başkalarının olumlu ve olumsuz düşünceleri ergeni kaygılandırır. Aynı şekilde karşı cins tarafından beğenilmeme, aşkta hayal kırıklığı yaşama, arkadaşları tarafından kabul görmeme, imtihan, hastalık, iş bulamama, günah işlemek, kötü arkadaşlar tarafından yanlış yola sürüklenmek, dışlanma, ekonomik statüye göre

akranları arasında kabul görmeme de ergeni hayal kırıklığına uğrattır (Kulaksızoğlu,2001:73). Ergenlik dönemi sorunları, hızlı beden değişimi ve bedenine karşı hissettiği yabancılaşma, huzursuzluk ve utançla başlasa da tek sorun sadece bu değildir. Bağımsızlık mücadelesi, dolayısıyla aileden uzaklaşma, karşı cinse duyulan ilgi karşısında kendini ifade edememe, çekinme, utanma, toplumun koyduğu kurallar ve hayat kısıtlamaları, kendisi için bir dünya görüşü belirleme çabası gibi durumlar ergenin baş etmesi gereken problemlerdir (Tan, 2000:63-64).

Biyolojik ve cinsel değişmeye paralel olarak duygulardaki artış ve zihinsel gelişme ergenin düşünce yoğunluğunu ve niteliğini de değiştirir. Hayal kurma yolu ile arzular düşüncelere yansır. Gerçekleştirilemeyen istekler, günlük hayatın zorlukları ve başarısızlıklar karşısında gencin hayal kurması bir sığınma ve telafi etme amacı haline gelir (Kulaksızoğlu,2001:68).

Ailevi ilişkiler, ailenin kendisine yönelik tutumları, yasaklamalar, kısıtlamalar ve karşılaşılan diğer olumsuz olaylar ergeni duygusal yönden yıpratırken, onu öfkeye de yöneltir (Kulaksızoğlu,2001:74).

Ergenlik döneminin bir özelliği de gencin düşünce yapısının “benmerkezci” olmasıdır. Ergenlik çağı benmerkezciliği içindeki bir genç, dünyayı değiştirebileceğini zanneder ve kendi düşüncesinin en doğru düşünce olduğunu iddia eder (Selçuk,1997:81).Ergenliğin ilk dönemlerinde genç, düşünce ve duygularıyla bir hayal dünyası kurar ve bunun içinde yaşamaya başlar. Kişiliğin gerçeğin sınırını çizemez. Gerçekle hayali kolayca ayıramaz. Kendisini çok önemser. Bütün düşünce ve duygularını tek, benzersiz ve kendine özgü olduğunu düşünür. Kendisinin bütün duyguları en yoğun biçimde yaşadığını, elemelerin, acılarının sonsuz ve derin; düşüncelerinin kesin olduğuna inanır (Köknel,1979:89).

Şüphesiz gençlik çağında yaşanan değişikliklerin hepsi olumsuz değildir. Duygusal alanda yaşanan buhranın yanında pek çok olumlu gelişmeler de görülür. Ergenin düşünce yeteneğinde önemli bir yükselme olur. Seçeceği meslekle ilgili araştırmalar yapmaya başlar. Bir şeyler yapma, kendini kanıtlama, başarılı olma, potansiyelini kullanma eğilimi güçlenmiştir. Yeteneklerinden bazıları sivrilir ve öne çıkar. Politikaya ve toplumsal konulara ilgi artar, bu konularla ilgili fikirler ileri sürer. Başlangıçta yarım yamalak olan bu düşünceler okuyup tartışıkça daha tutarlı bir hal alır. Başkalarını ve kendini gözlem yeteneği gelişmiştir. Coşkuludur, hayalcidir, idealisttir (Yörükoğlu,2000:41).

Ergenlik döneminde bireyin duygusal durumunu yansıtan etkenler, onun gösterdiği sevgi ve başkaları tarafından sevilme ihtiyacıdır. Yaşam boyu insanda var olan sevilme ve korunma ihtiyacına cevap verilmesi ve bu ihtiyacın karşılanması bireyin ruhsal bakımdan sağlıklı olmasını sağlar. Sevgi ve şefkatle yetişme, mesaj alıp vermeyi daha başarılı yapar. Başkalarını takdir etme ve beğenme, onlara değer verme ve onlarla gurur duyma sevginin değişik şekillerde tezahürüdür (Kulaksızoğlu,2001:69).

Ergenler hayırsever ve yardıma hazırdırlar, Yeter ki kendilerine bu yönde bir talep gelsin. Ancak haksızlıklara ve düzensizliklere karşı sabırsızdırlar. Okulda öğretmenlerinin haksızlık yaptığına inanırsa tereddüt etmeden karşı gelirler. Mahallede ve sokakta ergenler arasında oluşan anlaşmazlıkların çoğunda haksızlığa uğradığı düşüncesi ağır basar ve kendi kişiliklerini kanıtama duyguları hareket eder (Yörükoğlu:2000:83-86).

Bu dönemde görülen temel duygusal özelliklerden biri de, erkeklerin kızlara, kızların da erkeklere ilgi duymaya başlamasıdır. Buluş öncesinde başlayan karşı cinse yönelik ilgiler, beğenme ve beğenilme arzusu kişiye heyecan verir. Cinsler arası yaklaşma eğilimi ergenlik başlangıcında grupla bir arada olma şeklinde görülürken sonraları belirli bireylere yöneldiği görülür. Karşı cinsin kalbini kazanma, karşı cinsle beraber gezme ve dolaşma olsa da, birbirlerine sevgi ve saygı vardır ve ciddi manada evlenme, aile kurma düşünceleri oluşmaz (Kulaksızoğlu,2001:67).

Ergenliğin son dönemlerinde ise duygularda, düşünce ve tutumlarda kararlılıklar oluşmaya başlar. Duygulardaki coşkunluk yerini yavaş yavaş dengeye bırakmaya, hiçbir şeyi beğenmeyen tutumu zamanla daha yerinde eleştiriler ve yorumlara dönüşür (Yörükoğlu,2000:41). Gencin duygusal çalkantıları sona erer. Bu dönemde onlar kendilerini olduğu gibi kabul etmeye başlarlar. Kendi yeteneklerinin ve özelliklerinin farkına varan, kendi görünüşünü oluşturmaya başlayan gençler artık yetişkinlerin duygusal seviyesine ulaşır (Başaran,1998:102).

Kısacası ergenlik döneminin genel özelliklerine baktığımızda; duygularda istikrarsızlık, duyguların yoğunluğunda artış, aşık olma, çekingenlik ve mahcubiyet aşırı hayal kurma, tedirginlik ve huzursuzluk, çalışmaya karşı isteksizlik, yalnız kalma isteği, çabuk heyecanlanma yoğun yaşanan duygulardır. Duyguların ifade biçimlerini ise sevgi, korku, kaygı, üzülmeye ve kırılmaya, ağlama, öfke ve kızgınlık, bağırma, küfretme, saldırganlık olarak sıralayabiliriz (Kulaksızoğlu,2001:66-76).

3.6. Sosyal Gelişim Özellikleri

Çocuğun doğumdan itibaren birçok sosyal ve psikolojik ihtiyaçları ortaya çıkar. Tüm canlılarda görülen kendi türünden olanla bir arada olma dürtüsü de bu ihtiyaçlardan biridir. İnsanlar da diğer insanlarla bir arada yaşamak isterler ve çevreleriyle uyum içinde olma ihtiyacındadırlar, yani sosyal bir gelişime gereksinim duyarlar. Sosyal gelişme, “kişinin içinde yaşadığı toplum tarafından kabul edilebilir biçimde davranmayı öğrenme sürecidir” (Kulaksızoğlu,2001:82), “içinde yer aldığı toplumun kendisinden beklediği şekilde davranmayı ve başkalarıyla uyumlu bir şekilde yaşamayı öğrenme süreci olup, bireyin toplumun bir üyesi olduğunu öğrenmesidir” (Kağıtçıbaşı, 2004:359). Bu süreç hayatın ilk yıllarından itibaren başlar ve yaşam boyu devam eder. Kişi bu süreç içerisinde mutlu, huzurlu bir yaşam sürebilmek için ailesinden ve yakın çevresinden toplumsal normlara ve kültürel değerlere uygun olan birçok şey öğrenir. Toplumsal ilişkiler, İnsanlarla kurulan iletişim, değer yargıları, evlilik, çocuk yetiştirme, toplumsal ve bireysel sorunlarla başa çıkabilme vb. birçok yaşantı, kişinin sosyal gelişim sürecinde öğrendiği unsurlardır.

İnsanın sosyal yaşantısına bağlı olarak sosyal gelişimini etkileyen birçok faktör vardır. Çocuğun en büyük, ortanca, en küçük, tek çocuk olup olmadığı, ailenin büyüklüğü, kardeş sayısı, cinsiyeti, ailenin katıldığı sosyal deneyimlerin kalitesi, eve misafir gelişi, misafir ağırlama biçimi, ebeveynin evdeki çocuklardan misafire karşı takınmasını istediği tavır, ailenin kültürel seviyesi ve sosyo-ekonomik düzeyi çocuğun sosyalleşmesini etkileyen belli başlı faktörlerdir. Ana ve babanın çocuk yetiştirme tutumu, çocuğun sosyal yaşantısını etkileyen başka bir faktördür. Ana ve babanın eşitlikçi ve demokratik davranması, otoriter ve baskıcı olması veya aşırı koruyucu bir tutum sergilemesi çocukların farklı sosyal tavırlar geliştirmelerine sebep olur (Kulaksızoğlu,2001:83-84). Ergenlik dönemi de, topluma uyum ve sosyal gelişim açısından önemli bir zaman dilimidir. Ergen, gelişen ve değişen kimliği içerisinde çevresinde yeni değerler aramaya, toplumda yer edinme, kişiliğin olgunlaşması ve toplumla ilişkileri biçimlendirmede sorumluluk ve özerklik kavramlarına yanıt bulmaya çalışır. Ergenin sosyalleşmesi bu öğelerin ne kadar geliştirilebildiğine bağlıdır. Kişiliğin toplumsal nitelik kazanmaya çalıştığı bu dönemde ergen, neye değer verip vermeyeceğini, amaç ve hedefinin ne olacağını, toplumdaki statüsünü belirleme çabasıdadır. Bu düşüncelerde olan ergen kendisinin ideal gördüğü, onun gibi olmak istediği şahısları arayıp onlarla özdeşleşmeye çalışır. Aynı zamanda yetiştiği çevrenin,

sosyo-kültürel ve ekonomik şartları doğrultusunda kişiliğini oluştur. Kendi kişiliği ile toplum arasında ilişkilerini temellendiren sorumluluk ve özerklik arasında da denge kurmaya çalışır (Köknel, 1979:36).

Ergenlikteki sosyal ilişki gereksiniminin temel hedefleri, toplumda saygın bir yer edinmektir. Bundan dolayı ergen siyasal, dinsel, sportif etkinliklere ilgi duyar. Değer yargı çatışmalarının yaşandığı bu dönemde ergen değişik rol örüntülerini deneyerek kendini seçmeye ve oluşturmaya çalışır. Bunun için de ergen değişik düşünce biçimlerine yönelir (Aydın.A,2003:64).

Ergenlik döneminde sosyal gelişimin iki önemli yönü vardır, özdeşleşme ve arkadaşlık. Özdeşleşme; ergenlik çağında gelişmekte olan kişinin, kendi benliğini tanıması ve bulmasıdır. Özdeşleşme kavramı gençlik çağı için ayrı bir anlam ifade eder. Çünkü ergen, yaşının vermiş olduğu ruhsal yapı içerisinde aile bireylerinden başlayarak çevredeki kişilere, farklı düşüncelere, örf ve adetlere, içinde yaşadığı kültüre doğru, gittikçe genişleyen bir alanda, bilinçli ya da bilinçsiz olarak etkilendiği, benimsediği, düşünce, duygu, davranış ve tutumlara karşı içten davranışlar sergiler (Altaş, 2004:96).

Ergen özdeşleşme sürecinde değer ve görüşleri gözden geçirmiş ve kendi için en uygun bulduğu, genel yaşamını ve mesleki amaçlarını da kapsayan bir özdeşleşmeye kendini adanmış ve bağlamıştır. Araştırmalara göre özdeşleşme 18-24 yaşları arasında gerçekleşmekte ve bireyden bireye değişen bir gelişim temposu göstermektedir (Cüceloğlu,1998:359). Bu süreçte ergen öğretmenin, anne ve babasının yardımı olmaksızın çevresine tek başına bakmayı öğrenmektedir. Gelişen ve değişen kişiliği içinde çevrede yeni değerler bulmaya, kişiliğinin olgunlaşmasında büyük bir öneme sahip olan özerklik, özdeşleşme, sorumluluk kavramlarına yanıt bulmaya çalışır. Bu kavramlar ergene kişilik kazandırır, toplum ilişkilerini şekillendirir, toplumdaki rolünü ve yerini oluşturur (Yavuzer,1998:293-295). Ancak bu süreçte bazı temel problemler yaşanabilir. Anne babalar ergen çocuklarının daha olgun davranmasını isterler, ancak bir yetişkinin sahip olduğu ayrıcalığı ona vermezler. Ergenler de hiçbir sorumluluk almadan yetişkinlerin sahip olduğu ayrıcalıktan faydalanmak isterler. Ergenin bu dönemde anne-babasını yerli yersiz eleştirmesi, beğenileriyle alay etmesi, düşüncelerini eskimiş bulması ve onlara başkalarını örnek göstermesi, tamamen onlardan daha farklı düşünebildiğini göstermek için yapılan yanlış davranışlardır. Anne-baba ise bu durum karşısında yaşadıkları şaşkınlıkla birlikte sıkı disiplin kurallarını devreye sokarak bu duruma müdahale etmek isterler. Bu da ergen-aile ilişkisini zora sokabilir (Yörükoğlu,2000:135-137).

Ergenin duygusal ve bilişsel olarak en fazla gelişme gösterdiği ve her şeyi eleştirip, sorgulayıp kendine özgü yeni bir hayat kurmaya başladığı özdeşleşme sürecinde ergenin dayanabileceği en önemli güven kaynağını arkadaşlarıdır (Cüceloğlu,1998:360). Ergenlikte arkadaşlığa verilen önem artmaktadır. Ergenliğin başında erkekler ve kızlar vücutlarındaki değişiklikleri konuşabilecekleri, duygusal yaşantılarını paylaşabilecekleri sınırlı sayıda dosta ihtiyaç duyarlar. Ergenliğin ilk dönemlerinde arkadaş daha çok birbirini uzun zamandır tanıyan, yakın çevredeki kişilerden seçilir. Ergenliğin ilerleyen dönemlerinde ortaokuldan liseye geçme, dış çevreyle daha çok muhatap olma gibi nedenlerden dolayı arkadaş grubunu genişler, değişik arkadaşlıklar kurulmaya başlar. Aynı zamanda birbirlerini tamamlayan birbirlerine benzeyen arkadaşlıklar kurulur. Arkadaş gruplarında dostluk ve güven çok önemlidir, ergen bu değerleri sınama olanağı sağlar. Davranışları akranlar tarafından değerlendirilir. Sosyal gelişim açısından ergenin akranları ile vakit geçirmesi önemlidir. Bazen ergen, arkadaş grubundan onay görmek veya bir gruba kabul edilmek için onların tutumlarını, tavırlarını ve hareketlerini benimser görünür (Gander ve Gardiner, 1998).

Ergenlerin arkadaşları ile ilişkileri ebeveyni ile kurduğu ilişkilerden farklıdır. Anne ve baba yol gösteren, doğruları söyleyen karar verendir. Dolayısıyla anne baba ve çocuk arasında otoriteye dayalı bir ilişki vardır. Arkadaş ilişkisi ise bundan çok farklıdır. Bilgi ve otorite yönünden arkadaşlar eşittir. Akranların kurduğu ilişkide genç, güvenli davranış göstermeyi, eşitlikçi sosyal ilişki kurmayı, kendi düşüncesini özgürce ifade edip, başkalarının fikirlerini hoşgörü ile karşılamayı öğrenir. Gençlerde okul başarısı, zekâ seviyesi, fiziksel görünümü, duygusal olgunluğu, yetenekleri ve bağımsız davranma eğilimi yaşıt grubuna kabul edilme derecesini etkileyen sebeplerdendir (Kulaksızoğlu, 2001:87-88).

Bu dönemde ergen kendi cinsinden oluşturduğu grup içerisinde faaliyetlerini düzenlemeye çalışır (Yavuzer,1998:293). Arkadaşlarıyla paylaşarak, yardımlaşarak, duygusal alış verişe girerek dostluk bağları kurar. Kendi kişiliğini geliştirir ve dener. Arkadaş, ergene kendi kişiliğini yansıtan ayna gibidir, ergen kendini tanıtır ve tanır (Temel ve Aksoy,2001:102). Ergenlerin yaşları ilerledikçe arkadaş ve akran gruplarının etkisi daha da arttığından dolayı, evden uzaklaşmaya başladıkları ve arkadaşları ile geçirdiği zamanın arttığı görülür. Fakat bu anne-babanın etkisinin ergen üzerinde tamamen kalktığı anlamına gelmez (Aydın.A,2003:63). Bu dönemde kişiliğin olgunlaşması, yeni davranış kalıpları ve tutumların kazanılması, bunların gerektirdiği

inançların, amaçların benimsenmesi, süslenme, giyim, kuşam gibi her alanda belirli bir moda veya akımın izlenmesi ergenin arkadaş çevresinin etkisiyle şekillenir (Temel ve Aksoy,2001:102).

Hollingworth'a göre, ergen sosyalleşme sürecinde dört ana sorunla karşılaşır, bunlar; bağımsızlık kazanma, karşı cinsle arkadaşlık, ekonomik özgürlük kazanma, bir hayat felsefesi oluşturma şeklinde sıralanır (Altaş, 2004:106). Bu süreçte ergenin çözmek zorunda olduğu diğer bir sorun da öğrenime ve gelecekteki mesleğine uygun, kalıcı bir seçim yapmak zorunluluğudur. Özellikle lise son sınıfta okuyan öğrencilerde gözlemlenen bir durum ki okuyan ergenlerin hepsinin en büyük problemi herhangi bir iş imkânı verecek bir yere yerleşmektir (Bilgin,1997:131).

Ergenliğin sonlarına doğru ergen kendi benliğini oluşturmaya başlamıştır. Aşk ve sevgi kavramları artık ayrı bir anlam ifade ediyordur. Kendine uygun kız arkadaşları ararken, çevresinde olanları da kendince anlamlandırmaya başlamıştır. Çünkü o artık toplumda bir bireydir. Kendine göre çevresi ve arkadaş grubu oluşmuş ve aktif sosyalleşme süreci önemli bir boyut kazanmıştır (Budak,2000:690).

Hangi toplumda olursa olsun ergen, kendi dönemine özgü, düşünce, duygu, davranış, tutum ve eylem içindedir. Bu dönemin temel özellikleri, duygusal taşkınlık ve coşku, başkalarından kolay etkilenme, çabuk kurulup ve bozulan ilişkiler, toplum içinde ilgi çekme, sivrilme, rol sahibi olma çabası biçiminde özetlenebilir. Diğer taraftan farklı kültürler arasında yapılan karşılaştırılmalı araştırmalarda, kültüre bağlı önemli farklılıklar görülmesine rağmen, ergenlik özelliklerinde birçok benzerliklerin olduğu görülmektedir (Köknel,1979:31).

4. DİN VE DİNDARLIK

Araştırmamızın bu bölümünde din, dindarlık ve dindarlığın boyutları ele alınacaktır.

4.1. Dinin Tanımı

Din teriminin Batı dillerindeki karşılığı “religion” dur. Latince de ise “religio” kelimesi ile ifade edilmektedir. Bu kelimenin Latince “religare” ve “religere” kökünden geldiğini savunan iki görüş vardır. Birinci görüşe göre “religio” kelimesi, “toplamak ve bağlamak” anlamına gelen “religare”den; ikincisine göre ise “saygıyla kendisini toplamak” anlamına gelen “religere” kökünden geldiği ileri sürülmektedir. Religio

sözcüğü ise “Tanrı'ya saygı ve korku ile bağlılık, kendini ibadete verme, tören ve ayinlere katılma” gibi anlamlara gelmektedir (Peker,2003:29).

Dilimize Arapça'dan geçen “din” kelimesi,“adet, örf, borç, tutulan ve gidilen yol, itaat, ceza ve mükâfat, millet” gibi manalara gelmektedir (Uysal,1996:16). Türkçedeki kullanılışı itibariyle ise din, “bir inancın kaideler bütünü veya inanç sistemi” gibi anlamlara gelir (Akseki,1996:53).

Genel bir çerçeveden baktığımız zaman tarihin bilinen en eski devirlerinde bile, çeşitli dini tören ve ibadet izlerine rastlamak mümkündür. Bu yönüyle din, tüm toplumlarda var olagelen bir fenomendir. Bu nedenle dini, çok çeşitli sosyal bir yapı olarak araştırılabilir, tarihi araştırma metodunu kullanarak belirli bir zaman diliminde ve belirli bir kültürde inceleyebiliriz. Ayrıca birbirinden farklı kültürlerdeki çeşitli dini ifade şekillerini karşılaştırabilir, dine sosyal veya ruhsal faktörlerle ilişkisi açısından da yaklaşabiliriz (Holm,2007:11).Din, toplumsal ve bireysel açıdan çok geniş bir çerçevede bir işleve sahiptir. İnsanların iç dünyalarındaki davranış ve uyumlarının yönünü ve şeklini belirlemekte, denge sağlayıcı rolüyle hayatı anlamlandırmada güçlü bir olgudur. Böyle olduğu için, her dönemde bilim adamlarının ve düşünürlerin ilgisini çekmiştir (Sarıkçıoğlu,1999:19).

Dini araştırma ve inceleme konusu edinen her disiplin, önce “Din nedir?” sorusu ile işe başlamış, kendi disiplinleri çerçevesinde din anlayışlarını belirtecek bir din tarifıyla yola çıkmıştır. Yapılan bu tarifler arasında bazı benzerlikler olmakla birlikte, çok önemli, uzlaşmaz farklılıkların da olduğu dikkati çekmektedir (Bayyığıt,1989:9).

Dinle ilgili çalışma yapan araştırmacı ve yaklaşımçılar kendi amaçlarına uygun ve kendi kuramlarını destekleyen tanımlar yapmaktadırlar. Buna göre kimi disiplinlerin tanımları bilişsel ağırlıklı olup psikolojik boyutu ihmal ettiği, kimi tanımların da ahlak ve duyguyu ön plana çıkararak dinin bilişsel yönünü ihmal ettiği görülmektedir. Sosyolog dini, sosyal bir kurum, psikolog daha çok bireyin yaşadığı bir tecrübe, bir kelamcı ise akli ve nakli olarak savunulabilen bir sistem olarak ele alır (Aydın,M.2001:16).

Farklı din tariflerinin ortaya çıkmasının sebebi yalnızca farklı disiplinlerin, dinin kendilerini ilgilendiren bir yönüne vurgu yapmaları değildir. Bunun yanında çok yönlülük arz eden dinin mahiyeti, tarif edenin kişiliği, tarifin yapıldığı döneme hakim temayül ve paradigmalar, birbirinden farklı çok sayıda dinin olması, dinlerdeki değer sorunları, dinin orijinal kaynağının bilinmemesi gibi sebepler de çok sayıda ve

birbirinden farklı din tanımlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Yaparel, 1987:405).

İslam dünyasında yapılan tanımlara bakarsak;

S.Şerif Cürcani, dini, “akıl sahibi insanları, kendi istek ve iradeleriyle hayırlı olan şeylere ulaştıran ilahi bir kanun” olarak tanımlar. M. Hamdi Yazır, “akıl sahiplerini hüsnü ihtiyarlarıyla bizzat hayra ve nimete sevk eden bir vaz-ı ilahi, millet ve şeriat, beşerin ihtiyari fiillerinin hayır ve saadet gayesine doğru cereyanını temin eden bir kanun, bir yol, bir amel-i manevi” şeklinde tanımlar (Nakl. Tümer,1994:314).

Ahmet Hamdi Akseki, dini, “Allah teala tarafından vaz' olunmuş bir kanun olarak tarif eder. Bu kanun insanlara doğru yolu göstererek, akıl sahiplerini kendi iradeleriyle hayırlı işlere sevk eder. Mutluluğa ulaşma yollarını, yaratılış gaye ve hedeflerini, nasıl ibadet edileceğini gösterir” (Akseki,1996:3).

Muhammed Abduh dini “insanın kainattaki varlıkları müşahede ederek duyular üstü ilahi gerçekleri kavramasından ibaret” olarak tarif ederken; Reşit Rızael-Menaf da dini, “kişisel çabayla öğrenilmesi mümkün olmayan, yalnızca vahiy yoluyla elde edilebilecek bir hakikatler bütünü” olarak tarif eder. Seyyid Hüseyin Nasr dinin, “insanı gerçeğe bağlayan şey olmasına vurgu yaparak bütün dinlerin doktrin ve metot olmak üzere iki boyuttan teşekkül ettiğini belirtmiştir” (Nakl.Tümer,1994:315).

Muhammet İkbal ise “insanın şuurunu aydınlatan bir gaye” olarak dini daha geniş ve muhtevalı bir hayatı arama çabası olarak görür (İkbal,1984:242).

Mehmet Aydın'a göre, “kitaplı dinler açısından bakıldığında din, ferdi ve ictimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, insanlara bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur” (Aydın,M., 2001:7).

Kula da “Kimlik ve Din” adlı çalışmasında Hökeleklî'nin de benimsediği tanımdan yola çıkarak din tariflerinde farklılıklar olmakla beraber bazı ortak hususların olduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi, din, “İnsanın aşkın olduğuna inandığı şeyle bir ilişkisi, bir münasebetidir.” İkincisi ise, din “insanın kutsalla ya da ilahi varlıkla vahiy, hidayet mistik tecrübe vb. şekillerde karşılaşması ve O'na karşılık vermek için harekete geçmesidir” (Kula,2001:48).

Batıda yapılan din tanımlarına bakacak olursak;

Wundt dini, “her sonlunun sonsuz alanda yaşaması hakkındaki vasıtasız bir şuur” şeklinde açıklamıştır (Nakl. Pazarlı,1982:27).

Freud, dini varlığı devam ettirmek için yüceltilen güçlü bir yanılsama olarak görmüştür. Onu sosyal ve içgüdüsel istekler arasında bastırılan, içsel çatışmaların dinamik gücü olarak değerlendirmiştir. Bu çatışmaların ideal çözümüne yönelik çocukluk döneminin arzuları, nihai realite alanına yansıtılır ve Tanrı olarak okunur (Craps'dan Akt. Ayten,2008: 30).Ona göre din tıpkı nevroz gibi hastalıklı bir haldir ve bireylerin ondan kurtulması gerekmektedir. Freud, indirgemeci bir yaklaşımla dini psikolojik bir değerlendirmeyle güdülerin bastırılmasından kaynaklanan bir fenomen olarak izah etmeye çalışmaktadır (Ayten,2006:31).

Jung ise dini; nevrotik bir maske olarak görmemiş ve dine daha fazla önem vermiştir. Din, “gizli bir isteğin yerine getirilmesi değil, eşyanın doğasında var olan bir unsurdur, insanoğlunun asırlarca kolektif bilinç dışında sakladığı en yüksek insanlık birikimlerine açılan bir kapıdır”. Din, bilincin ötesinde bir anlayış ve amaçla ruhun derinliklerini ortaya çıkarır ve bütün bunları insanın psikolojik kalıtımlarında var olan arketipler aracılığıyla yapar. Bu arketipler; güçler olarak anlaşılan, şeytanlar, ruhlar, tanrılar, kanunlar, idealler gibi insanın dünyasında çok fazla ciddiye alacağı kadar önemsedığı; tehlikeli, güçlü, kendini feda edercesine tapacağı ve seveceği; güzel ve anlamlı bulduğu şeylerin hesaba katılması; muayyen dinamik etmenlerin dikkatli bir gözlemidir (Craps'dan Akt. Ayten,2008: 34).

James, dini “insanların ilahi (divine) olarak inandıkları varlıklarla, huzurunda bulduklarını düşündükleri sürece, tek başlarına edindikleri tecrübeler, faaliyetler ve duygular” şeklinde tanımlar (James,1982:31).

Fromm'a göre ise din,“Bir topluluğun bireyelerine belli bir yöneliş ve bağlanma amacı kazandıran her hangi bir eylem ve düşünce yapısıdır” Ayrıca Fromm, bu yapının Tanrısız ya da Tanrılı olmasının önemli olmadığını öne sürer (Fromm,1963:21).

Maslow da benzer bir yaklaşımla, “önemli olanın doruk deneyim yaşayıp yaşamama olduğu, böyle bir deneyimin Tanrıca, Tanrıca olmayan ve doğaüstücü bağlamlarda yaşanabileceğini” dile getirir (Maslow,1996:48).

Geertz'e göre din, “Varoluş konusunda insanlarda kalıcı, derin ve güçlü ruhi eğilimler ve motivasyonlar uyandıracak mahiyette etkide bulunan bir semboller ve kavramlar dile getiren sistemdir. Dile getirdiği kavramlara öyle bir gerçeklik özelliği sağlar ki, bunların etkisiyle yaşanan ruhi eğilimler ve motivasyonlar ancak gerçeğe dayanmakla gözükürler.” (Hökelekli,2010:69).

Belçikalı psikolog Antoine Vergote, günümüze kadar ulaşan başlıca din tanımlarını ele aldıktan sonra yaptığı değerlendirmede dinin ve dini hayatın bilimsellik

adına indirgemeci yaklaşımlara mahkûm edildiğini ifade eder. Vergote eleştirisinde Geertz'in din tanımı üzerinde durur ve onun aşkınlık, objektivite, etkinlik, kalıcılık, sembolizm gibi dinin yapısında her zaman var olan temel nitelikleri dikkate alan görüşüne katılır (Bahadır,2011:144).

Farklı bir yaklaşımla karşımıza çıkan Macintosh, dini; bilişsel bir şema olarak görmektedir. Ona göre din, bireyde birtakım bilişsel şemalar oluşturarak olayları algılama, değerlendirme ve tepkileri belirleme imkânı sunarak insanın algılamasını etkilediği gibi, algıladığı olayları değerlendirmesini sağlayacak bir çerçeve de sunar (Şahin,2007a:35).

“Din kutsalın yaşanmasıdır” şeklinde basit ve kullanışlı bir tanım ortaya koyan Wach, dinin var oluşunun dayandığı kesin bir kaynak olarak, insanın tanrıyla ilişkisini öne sürer. Ona göre din tasavvuru, ayin veya değişmeye tabi kurumlarla keyfi olarak tanımlanmamalıdır (Köktaş,1993:26).

Glock'a göre din “Toplumların kutsal olduğuna inandıkları şey, nihai anlamda ilgili problemler üzerine yoğunlaşan uygulamalar, değerler, inançlar ve sembollerin kanunlaşmış bir sistemidir” (Glock,1998).

Schleiermacher'in“Din sonsuz olana (Mutlak Varlık) yönelik anlamın ve lezzetin bir ifadesidir” ve Tolstoy'un “Din insanın sonsuz, sınırsız kâinatla ya da onun menşei ilk sebebi ile kurduğu ilişkidir” tanımlarıyla işaret ettikleri gibi din, insana yaşadığı dünya içerisinde kendisi, çevresi ve aşkın varoluşla geliştireceği ilişkiler bağlamında bir başka sistemin sağlayamayacağı anlam ve anlama imkânları sağlar (Grom ve Schmidt,1979'dan Akt. Bahadır,2011:144).

4.2.Dindarlık

Din, ortaya konulan sanat eserleri, gözle görülen törenler, mabetler gibi somut bir olguyken, dindarlık insanın iç dünyasına hitabeden önemli bir yaşantıdır. Oldukça zengin, iç dünyamızda yaşatıp aynı zamanda dışarı yansıttığımız iç içe geçmiş unsurlardan oluşur (Smart, 2001).Din kişinin kendisi dışındaki çevrenin alışkanlıklarından veya nesilden nesile aktarılan temel unsurlarla yaşayan objektif bir gerçeklik iken dindarlık, dinin subjektif yaşantı halidir (Draz,:49'dan Akt:Ayten, 2004:43).Dinin kendi içinde oluşan mezhep ve cemaatlerin bile aynı dinle ilgili yorumları birbirinden farklıdır. Her zaman aynı şekilde anlaşılmadığından, öznel bir deneyim olduğu için de farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. (Yıldız, 2006:77). Çünkü her din, kendi içindeki farklı ibadet ve inanç yapısına sahip dindarlık biçimleri

oluşturmaktadır. Dinin her bir müntesibi de dini algılayıp yaşantı haline getirirken farklılıklar sergilemektedir (Yılmaz,H.2002:64). Buna rağmen dindarlık, daha çok düşünce, duygu ve davranışlardaki yansımaları göz önünde bulundurularak tanımlanmıştır.

Dindarlık genel olarak dini inanç, dini tutum ve dinin kişi için ifade ettiği bireysel önemi kapsar (Geoffrey,1974:94'dan Akt:Ayten, 2004:43).Dindarlık kavramının özündeki teorik unsur, Allah'a inanmak ve O'nu tanımak prensibidir. Dindar kişi, Allah'ı varoluşun kaynağı ve iyiliksever bir kudret olarak kabul eder. Zihin sınırları dışında ve akılla kavranılması mümkün olmayan bir gerçeğe saygı duyar ve bağlanır (Draz:49'den Akt:Ayten,2004:44). Böyle olmakla birlikte gerek istek ve arzular, gerekse engellenmeye dayandırılan bazı açıklama modelleri de vardır. Örneğin; kimlik arayışı, aidiyet duygusu, güvenlik ihtiyacı, dini tecrübe, mutluluk arayışı, kendini değerli kılma arzusu ve gerçeği öğrenme, bilgilenme ve inanma arzusu, rehberlik arayışı insanı dine bağlayan unsurlar arasında gösterilebilir (Bahadır, 2011:148).Dindar insana göre saygı duyan ile saygı duyulan arasındaki ilişki, bir var olanın bir başka var olanla ilişkisidir. Yoksa soyut bir düşünce ve zihinden geçirilen tek bir fikir ile bir var olan arasındaki ilişki değildir” (Draz:49'den Akt:Ayten,2004:44). Bu ilişkiye bağlı olarak kişinin inancıyla ilgili kanaati ve tutumu günlük hayatındaki davranışlarına yansır. Bu bağlamda dindarın inancı ile davranışları arasında güçlü bir ilişki vardır.

Din, hayatın bir bütün olarak kavranmasını sağlayarak varoluşun tümü hakkında insana bilgi verir. Böylece bilim dünyası tarafından cevaplanamayan birçok soru, dinde cevap bulur. Dindar insan, inandığı dine göre, yaşadığı felaketler, acılar ve ölüm gibi zor durumları bile sakin, iyimser bir şekilde karşılar ve dayanmaya çalışır. Bu tür yaşantıları kabul edilebilir bir unsur olarak yorumlar (Bahadır,2011:147).

Dindarlık, insanın çevresiyle iyi ilişkiler kurmasını sağlayan, kişiyi kötü alışkanlıklardan koruyan, inanılır ve güvenilir olma nitelikleri kazandıran bir referanstır (Ayten,2004:44).

En geniş anlamda dindarlık,“dindar olma pratiğidir. Daha özel anlamda ise; kurumsal bağlılık emir/tavsiye edilen pratiklerde bulunmak yoluyla, tabiatüstü bir güç hakkındaki muayyen bir akide ile ilişki kurmaktır” (Morris,2005:6'dan Akt. Şahin, 2007b:223).

Hümanistlere göre dindarlık, insanın özgürlüğünü ve özündeki gücü öne çıkarır. Bu tür bir yaşayış, insanın imkânlarına odaklanır. Asıl erdem itaat ve teslimiyet değil, kendini gerçekleştirmedir. Tanrı, hayat içerisinde kendini gerçekleştirme

sürecinde sahip olduğu gücün sembolüdür, otoriter dinlerde olduğu gibi insanlar üzerinde hakim olmanın sembolü değildir. İnanç, insanın otoriter teklifine rıza göstermesi değil, kendi düşünce ve hislerinin onaylanmasıdır. Hümanist dinde sıkıntı, suçluluk ve günahkârlık gibi hisler yerine, neşe ve mutluluk vardır. Hümanist dini tutumlar, insanı kendisi olması için özgür kılar (Craps'dan Akt. Ayten,2008: 42-43).

Davranışçı psikoloji yaklaşımının önemli temsilcilerinden olan Pawlow'a göre dindarlık, içgüdüsel bir güven arayışının ve korunmanın ifadesidir. Tabiatın acımasızlığı karşısında insan, çaresizliği nedeniyle içgüdüsel olarak dini bağlar geliştirmiştir. Bu bağlar genetik yolla aktarılır (Bahadır,2011:146). Onun varsayımlarına göre, dini davranışlar, diğer davranışlar gibi uyarıcılar neticesinde ortaya çıkan ve çoğunlukla dinin metafizik desteğine çok az alan bırakan fizyolojik tepkilerin temel süreçlerinin bir sonucudur (Craps'dan Akt. Şahin,2008b:61).

B.Molinowski'ye göre dindarlık, ölümsüzlük arzusunun ve sonsuzluk umudunun bir yansımasıdır: İnsan, ölüm korkusundan ve yok oluş endişesinden kurtulmak için dine sarılır ve böylece ebedilik kazanmaya çalışır (Grom,1996'dan Akt.Bahadır,2011:146).

Psikanalizin kurucusu Freud, dindarlığı geriye dönüşü ifade eden bir iç güdüye dayandırır. Freud dini, “obsesif kompulsif evrensel bir nevroz” olarak tanımlar. Freud sonrası psikanalitik yaklaşımlardan benlik psikolojisi temsilcilerinden E.H.Erikson, H.Kohut ve D.W.Winnicott dindarlığı, “anne ve baba karakterinde bir İlah'ın varlığında sığınma arayışı” olarak tasvir ederler (Grom,1996'dan Akt.Bahadır, 2011:146).

W.James'a göre dindarlık, “üstün ve büyük bir varlığın hareket ve fiillerimizi gördüğü yolundaki duygudan kaynaklanır ve bu duygunun derecesi insanın dindarlığının göstergesidir” (Mehmedoğlu,2004:32).

Himmelfarb dindarlığı, “kişinin dinine ait faaliyetler, ilgiler veya inançlarla meşgul olma düzeyi” olarak tanımlamaktadır. Roof ise bireyin, “yüksek ve doğaüstü değerlere ilişkin inançlarının ve davranışlarının hem kurumsallaşmış hem de kurumsallaşmamış şekillerini içerdiğini” belirtmektedir. Dindarlık, insanın iman ve amel temelinde ortaya koyduğu deneyim, davranış ve dinî tutum biçimini, dinî yaşantısını; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eder. Bilgi, inanç, ibadet, etki, tecrübe/duygu, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu olarak anlaşılabilir (Hasankahyaoğlu,2008:5).

4.3. Dindarlığın Boyutları

Din sosyolojisi çerçevesinde yapılan çalışmalarda, ibadethaneye gitme sıklığı ve ibadetlere katılma gibi göstergeler başlangıçta kişinin ya da grubun dindarlığını incelemek için yeterli görülmekteydi, ancak sonraları bu durum dindarlığı tek boyutta ele aldığı için eleştirilmiştir.

Tek bir din tanımının yeterli olmadığı düşüncesinin yaygınlaşmaya başladığı 1960'lı yıllarda Lenski ve Glock gibi bazı batılı araştırmacılar dindarlığın çok boyutlu olduğunu ortaya koyan çalışmalar yürütmüşlerdir. İnsan dindarlığın bir boyutunu çok güçlü yaşarken diğer bir boyutunu aynı şekilde yaşamayabilir düşüncesi bu konudaki çalışmaların temeli oluşturmaktadır (Köktaş,1993:51). Bu kapsamda çok yönlü boyutlar konusunda araştırmalarını yoğunlaştıran bilim adamlarının daha sonra boyutların sayısı üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırdıkları görülmektedir. Yine Glock (1972)'un ve Stark'la birlikte (1965) yapmış oldukları çalışmalar neticesinde dindarlığın inanç, bilgi, davranış, duygu ve etki olmak üzere beş boyutunun olduğunu, bunları temel alarak gerçekleştirilen ölçümlerin dini hayatı daha şümulü olarak açıklayabileceğini kabul eder (Şahin,1999:8). İnanç boyutu, bireyin inandığı inanç esasları; ibadet boyutu, dini motivasyonla yapılan davranışları; duygu boyutu, dinin içkin olduğu duygu ve hisleri; bilgi boyutu, dinin inanç esasları ve tarihçesi ile ilgili bilgileri; etki boyutu ise, dinin bireyin yaşamındaki etkilerini, yansımalarını ifade eder (Şahin,2008a:150).

4.3.1. İnanç Boyutu

İnanç, “bir tür bağlanmadır. Dindar insan inandıklarıyla kendisini ilahi bir varlığa bağlayan ve onunla manevi bir ilişki yaşayan kişidir. Sahip olunan bu inançlar dini hayatın temelini oluşturur” (Hökelekli,2010:74). İnançlar, insanın psikolojik sahalarının ayrılmaz ve derin birer parçasıdır. İnanç terimi genel olarak, “ kanaat, bilgi ve imanı da içine alan bir kavramdır” (Krech ve Crutchfield, 2007:228). Her dinin inanç sistemi belli prensiplere ayrılmakta ve belirli ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkelerin temelinde ise kutsal bir varlığa iman gelir. Bu kutsal varlık zati özellikleri olan bir tanrıdır. İnsanın bu yaratıcı varlık karşısındaki rolünü inandıkları kaideler belirler (Glock,1998:254).

Dinin özüne bakıldığında merkezde inanılması gereken bir inançlar manzumesinin olduğu görülür. Bu inançlar manzumesinin özünde ise doğüstü, yaratıcı, kutsal bir Tanrının var olduğuna inanılır. Bu Tanrının varlığının ispatı ise

kendisine olan imandır. Her din, kendi Tanrı kavramının içini doldurur ve mensuplarından kendilerine bildirildiği şekilde yaratıcılarını tanımalarını ister, böylece teolojik bir tanrı kavramına ulaşılmış olunur (Şahin,1999:8).

Tanrı düşüncesi kültüre, inanca ve bireye göre değişmekle birlikte tanrı tasavvurunu oluşturan ortak unsurlar vardır. Bunlar “adil, merhametli ve bağışlayıcı olma, yaratıcılık, sınırsız güç, her şeyi bilme, her yerde olma,yargılayıcı ve cezalandırıcı olma,hiçbir şeye benzetilememe, ezellilik ve ebedilik” olarak sayılabilir (Yıldız, 2007:13).

İnanç boyutu aynı zamanda dinin belli bir sisteme kabulünü oluşturur. Bu noktada dinin özünde olan dışa yansıma veya içsel şekilde gerçekleşen inançları, ibadetleri ve durumları, akla dayalı bir şekilde açıklama ve sistemli bir hale getirme çabaları vardır (Smart, 2001).

Kısacası bu boyut bireyin neye inandığı ile ilgilidir. Ancak dindarlığın derecesi sadece inanç unsurlarının kabul edilmesine göre belirlenemez. Dinin koyduğu inanç ilkeleri, ilahi bir varlığın var olduğunu ortaya koymayı, onun niteliklerini ve diğer inanç unsurlarının (ölüm sonrası, kurtuluş, ceza vb.) konumunu belirlemeyi, ilahi iradenin mevcudiyetini ve bu iradenin amacının yerine gelmesini amaçlar. Her din, bu inanç ilkelerin farklı yönlerine vurguda bulunur (Glock,1998:25).

4.3.2.Davranış (İbadet) Boyutu

“Allah'a yaklaşmak için yapılan dini ritüeller, Ona karşı bağlılık ve kulluğu ifade eden hareketler ve sözler”, diye tanımlanan ibadet; “dini yaşayış ve tecrübelerin davranış halinde dışa aksetmesidir” (Peker,2003:67).

Her dinin, kendine inananlarda istediği özel dini ritüeller vardır. Her türlü ayin, dua, oruç, kurban ve din adına yapılan kutsal kabul edilen özel davranışlar ibadet olarak bu boyutun içinde yer alır. Bireysel ve toplumsal dini ritüeller, insanların ibadetlere katılma sıklığı, dini ritüellerin çeşitli biçimleri arasındaki ilişkiler, bu boyut içerisinde değerlendirilir (Glock,1998:254).

Bu davranışlar bireyin dine olan tutumunu da gösterir. Dinin davranışa dayanan bu yönünü normatif ve duygusal olarak ikiye ayırabiliriz. Dine ait inanç ve bilgiye dayalı olan kısmı normatif davranış; hoşça giden veya gitmeyen kısmını ise duygusal davranış olarak isimlendirebiliriz. Örneğin bir insan dine karşı olumlu bir tavır sergilerken, ibadetlerini bu tavra uygun olarak gerçekleştiremeyebilir. Kişinin dine ait

düşünce, duygu ve davranışları her zaman birbiriyle uyumlu olmayabilir (Kaya, 1998:47).

Gerçekleştirilen ibadetlerde veya yapılan dualarda esas gaye Allah'la iletişim kurma çabasıdır. Bu gayeyle yapılan ibadetler, iletişimin belirli bir davranış, söz ve jest şeklinde ortaya çıkmasıdır (Smart,2001:252).

4.3.3.Duygu Boyutu

İlahi varlığın etkisini taşıyan ve inananları O'ndan haberdar eden “duygular, sevgiler, algılar ve duyular bütünü” bu boyuta dahildir. Duygu boyutunda kişi Allah'ın varlığını aracısız olarak içinde hisseder ve bundan etkilenir (Hökelekli,2010:74).

Dini duygu boyutu, kişinin nihai gerçeklik ve aşkın boyutla olan doğrudan iletişim sürecinde yaşadığı dini duyguyu içerir (Glock,1998:256).

İnanan insanın tanrıyla kurduğu aracısız, ani, anlatılamayan, tahlil edilemeyen, kendinden geçme, Tanrısal bir yakınlık, varoluşsal bir içe kapanma olarak ifade edebileceğimiz dini tecrübe öznel bir dini yaşantıdır (Cevizci,1999:242).

Dini sevmek ya da sevmemek, dinle ilgili konulara ilgi duymak ya da duymamak, bunları beğenmek ya da beğenmemek gibi durumlar dini yaşayış içinde gösterilen duygusal tepkilerdir. Dinle ilgili edinilen bilgiler zamanla değişebilir. Ancak buna rağmen duygu boyutunda değişim çok zordur. Dindarlık kapsamında oluşan bu duygular uzun sürelidir. Hissedilen bu duyguların önceki yaşantılarla da ilişkisi vardır. Olumsuz düşüncelere sahip olanlar dini yaşantılardan sıkıntı duyarken, olumlu duygulara sahip olan kişiler mutluluk duyarlar (Kaya, 1998:46).

Allah'la kurulan iletişimde duygu boyutu önemli bir yere sahiptir. Bu duygunun niteliği “sevgi, korku, vecd ve huşu halinde olabilir” (Yıldız,2006:92).

Dindarlığın duygu boyutunun diğer boyutlarla çok yakın bir ilgisinin olduğunu ve dindarlığın geniş bir kompleks içinde değerlendirildiğinde daha sağlıklı neticeler alınabileceği söylenebilir. Diğer boyutları dini duyguyla beraber ele almadan değerlendiremeyeceğimiz gibi, bu boyutları da dikkate almadan dini duyguyu tam olarak anlayamayız (Şahin,1999:10).

4.3.4.Bilgi Boyutu

Dindar bir kişi, inandığı şeylerin esasları, dinin ve onun kutsal kaynaklarının muhtevası hakkında az çok bilgi sahibidir (Hökelekli,2010:74-75).

Bütün dinlerde, dindar bir insanın inandığı dinle ilgili bir bilgi birikimine sahip olması gerektiği düşünülür. İşte bu ortak kabul, bilgi boyutunun özünü oluşturur (Şahin:1999:10). Her dinde ibadetler, inanç esasları, kutsal metinlerle ilgili bilgiler yer alır ve o dini benimseyenlerin bunları bilmesi ve bu bilgilere güvenmesi beklenir. Bir inancı kabul etmenin temel şartı onu bilmektir. (Glock,1998:255).

Bilgi boyutu dinin bilişsel yönünü oluşturur. Din konusundaki bilgiler aileden, okuldan, camiden, kurslardan, kitle iletişim araçlarından ve çevredeki diğer kişilerden alınabilir. Kişinin bir dinle ilgili düşünceleri, duyguları ve tutumu o dinle ilgili öğrendiği bilgilerde kendini gösterir (Kaya, 1998:46).

Kişinin dindarlığının daha iyi anlaşılabilmesi için, dini bilginin farklı açılardan ele alınması ve diğer boyutlarda tecrübe edilen dindarlığın dini bilgiye bağlanması gerekir. Bu açıdan bireylerin inandıkları hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları, dini bilgiler kazanmak için ne kadar zaman harcadıkları, dine eleştirel bir gözle bakma konusunda ne düşündükleri, kutsal metinlerin okunmasında sahip olunan objektif bakış açısı araştırılabilir. Aynı zamanda dini esaslar olmadan sadece bilgi boyutunda dindarlığı yaşamak da yeterli olmaz. Çünkü bir ateist de din konusunda dindar bir kişi kadar bilgi sahibi olabilir. Fakat bu kişiye dindar denilemez. Bu nedenle dindarlığı anlamaya yarayan dini bilgi; dini yaşam, uygulama ve inançla ilişkili olmalıdır (Glock:1998:268-270).

4.3.5.Etki Boyutu

Dinin etkisiyle insanın nasıl bir zihniyete sahip olacağını, dinin inanç, pratik, tecrübe ve bilgi boyutlarının, insan üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu gösteren bir boyuttur. Dinin etki boyutu, insanın, dindarlığının sonucu olarak belli davranışları yaparken, belli davranışlardan da uzaklaşmasını ifade eder (Glock,1998:255).

Etki boyutunda, konuya diğer uçtan yaklaşıldığında ise “acaba din, insan davranışında bir farklılık meydana getirmekte midir? Sorusuna cevap arandığı görülür. Glock'a (1972) göre bir din, sosyal hayatla ne kadar iç içe ise, kişinin günlük aktiviteleri de o oranda dinin etkisi altındadır (Şahin,1999:11-12).

Toplumsal ve kişisel yaşam üzerindeki etkilerinde görülen değişikliklerle birlikte, bu konudaki ortak görüş dini etkinin bir dine bağlılıktan kaynaklanmasıdır. Kişinin bir dine bağlanmasının bazı yükümlülükleri ve getirileri vardır. Dindar insan, o dinin mensubu olmakla bir takım beklentilerini karşılarken, dinin de bir takım emir ve

yasaklarına da uyması gerekir (Şahin,1999:12). Dinin güven duyma, manevi huzur, bir takım endişe, korku ve ümitsizliklerden kurtulma, sosyal çevre oluşturma, zorluklarla mücadele gücü verme, mutluluğu yakalama, gelecekle ilgili daha iyi şartlarda ebedi hayata kavuşma, yeniden doğuş gibi etkileri olabilir (Glock,1998:255). Bunun yanında o dine ait belli ibadetleri yerine getirme yükümlülüğün geldiği gibi; haram yememe, içki içmeme, zina yapmama gibi bir takım yasaklara da uyulması gerekebilir.

Bu boyut; hayatın diğer alanlarında bir etki uyandırması açısından da kendisini gösterir. Din, insanın gelecekle ilgili planlarını, hayat düzenini, başkalarıyla olan ilişkilerini, kısacası insanın bütün yaşantısını etkileme gücüne sahiptir (Hökelekli, 2010:75).

Dini etki boyutu, tecrübe, dini inanç, bilgi ve ibadet boyutlarının özeti gibidir. Bu boyutların insanın düşünce, duygu ve davranışlarında bıraktığı izlerinin bir bütünüdür. Diğer boyutların gündelik hayata olan yansımalarını içeren boyuttur. Dinin etki boyutu, dinin inanandan ne beklediği ile inananın dine bağlanma ve ibadetleri sonucunda ne kazandığı arasındaki karşılaştırmayı kapsar (Glock,1998:270).

5. ERGENLERDE DİNDARLIK

Ortalama 12-13 ile 20-21 yaşlarını kapsayan ergenlik döneminde kişinin fiziksel, sosyal, duygusal ve cinsel olarak çok hızlı geliştiğini daha önce vurgulamıştık. İnsan için ergenlik dönemi, gelişim aşamaları bakımından bir dönüm noktası olarak değerlendirilir. Dünyaya gelen her çocukta gelişip büyüme, olgunlaşma ve yetişkin bir insan haline gelme gücü ve kapasitesi vardır (Şentürk,1997:105). Ergenlik döneminin başlamasıyla birlikte bu güç ve kapasite, ergenin duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını, bireysel ve toplumsal düzeyde yeniden şekillendirir. Bu süreçten dindarlık da etkilenir ve ergen, çocukluk döneminde oluşan dini hayatını bedensel, duygusal, bilişsel, sosyal ve cinsel gelişime paralel olarak yeniden yapılandırır (Şahin,2007b:222). Esasen bu gelişim yüzleri, birbirinden bağımsız değildir. Her biri, diğerinin etkisine açıktır (Şahin, 2007c:25). Bu nedenle ergenlik; dini düşünce, duygu ve davranışların da farklılaştığı, geliştiği bir dönemdir. Bu dönemde dini ilginin şuurlu gelişimi ve uyanışı açıkça görülebilmektedir. Ailenin dini davranışları çocuklukta alınan dini terbiyenin çeşidi, arkadaşlarının tutumları ergenin dini inançlarının gelişmesine yön veren faktörlerdir (Özbaydar,1970:7). İnsanın hangi varlığa, nasıl inanacağı çocukluk döneminde ailesine ve çevresine bağlı iken, daha sonra aldığı eğitim ve zamanla

oluşacak olan kişisel tercihinine bağlı olarak belirlenir. Hatta bazı tabiat olayları karşısındaki acizlik; hastalık, ölüm, deprem, terör gibi bir takım olaylar karşısındaki korku; ölümsüzlük arzusu, suçluluk ve günahkârlık duygusunu bastırma isteği; toplumda karşılaşılan dini semboller ve esaslar, ergeni bir tanrıya veya bir dine inanmaya sevk etmektedir (Peker, 2003:77).

S. Hall'e göre insan hayatını gençlik dönemini en iyi karakterize edecek kelime “savaş”tır. Bu savaş biyolojik ihtiyaçlar ile sosyal ihtiyaçlar arasında geçmektedir. Bütün bunlar ise gence çok ağır gelir. Bu süreç içerisinde genç, dine karşı özel bir yakınlık duyar. Bu bağlamda, dini hayata kendini adamanın ergenlikle yakın bir ilgisi olduğu söylenebilir (Bayyığıt,1989:38).

Ergenlik çağının organik belirtisi ‘buluğ’ olayıdır. Buluğa erme dinde sorumluluğun başlangıcı olarak kabul edilir. Ergen, buluğa ermekle yetişkin statüsünde değerlendirilir (Hökelekli,2010:266). Böylece ergen için din, ergenin hayatında önemli bir yer tutmaya başlar. Ergen Artık din kuralları çerçevesinde davranışlarının sorumluluğunu yüklenmiş olur. Kısa bir süre önce çocuk olarak kabul edilirken, artık din açısından yetişkin statüsündedir ve bir yetişkin olarak yerine getirmek zorunda olduğu mükellefiyetlerle karşı karşıyadır. Davranışlarının dini bir karşılığı vardır ve dinin emir ve yasaklarına uymak durumundadır (Şahin,2007c:26).

Bu dönemde ergen sürekli değişen değer yargılarıyla dini bakımdan bocalamalar, bunalımlar ve çelişkili davranışlar yaşayabilir. Fakat gençlerin çoğu için din; psikolojik ihtiyaçlarına ve isteklerine cevap vermesi bakımından güçlü bir değer olarak anlam kazanmaktadır (Hökelekli,2010:266-267).

Bu dönemin önemli özelliklerinden biri de soyut düşünmenin başlamış olmasıdır. Soyut düşünme becerisinin gelişmesi, dini uyanışın başlaması açısından da önemli bir devredir. Soyut işlemler yapabilecek zihinsel bir aktiviteye ulaşan ergen, ister istemez din kavramı ile de karşı karşıya gelecektir. Bu durumda ergen kendisini çok yoğun ve farklı bir düşünce içerisinde bulur. Anlam taşıyan bir bütünlük bulduğunda da, o şuur varır varmaz dini bir özlem ve arayışla dünyaya yönelir (Hökelekli,2010:268). Çünkü gelişme ve arayış içerisinde olan ergen için din, tatmin edici bir dünya görüşü geliştirme, yeni bir kimlik oluşturma ve bir kutsala bağlanma duygusudur. Ergenlik yaşına ulaşan kişiler özellikle dış çevre ile ilişkilerini geliştirdikçe, soyut düşüncenin de gelişimiyle yaşanan hayat ile dini ahlaki değerler arasındaki derin farklılıkları algılamaya başlarlar (Bahadır,2006:308-310). Dini Şuur'un uyanmasında soyut düşünmeye bağlı olarak çevrelerinde cereyan eden olayları

araştırma, problem çözme ve genellemeler yapma becerilerinin gelişmesi, her şeyin aslını, gerçeğini araştırma duygusu da dini düşüncenin uyanışında büyük bir öneme sahiptir (Kula,2001: 34). Ayrıca dini hayatın benimsenmesinde, ergenin anne babası ile ilişkisinin niteliği, ebeveynin çocukla iletişimindeki davranış ve tutumları etkili olmaktadır (Şahin, 2007b:224).

5.1. Ergenlerde Dindarlığın Gelişimi

Genel olarak dini gelişim evresi olarak 11-20 yaşları arası kabul edilmektedir (Bahadır,2006). ABD de bu alandaki öncü isimlerden biri olan Hall'in çalışmalarına göre 12 yaşından önce din saf bir şekilcilik iken 16-17 yaşlarından itibaren sevgi duygusu din duygusuna paralel olarak gelişmektedir. Starbuck'un çalışmalarında ise, 12 yaşlarında ergen, buluş çağıyla birlikte çevrenin telkinlerine karşı büyük bir duyarlılık kazanır; 16 yaşında zihin ve baden coşkunluğu son noktaya varır; nihayet 19 yaşlarında akli bir kararlılıkla olgunluk çağına ulaşır (Hökelekli,2010:277).

Hökelekli (2000) ergenlik döneminde dindarlığın gelişim aşamalarını beş safhada ele almaktadır. Şahin (2007c) ise bu safhayı üç aşama ile sınırlandırmaktadır. Bizim çalışmamızda Şahin'in sınıflandırması baz alınarak "ergenlik dönemi dindarlık gelişimi" üç safhada ele alınacaktır.

5.1.1. Dini Uyanış (12-14 Yaş)

Ergenler için dini bir şuurun ilk olarak görülmeye başladığı yaşlar 12 – 14 yaşlarıdır. Bu yaşlarda dini değerler ve inanç bir anda ergen için büyük bir önem arz etmeye başlar (Hökelekli,2010:268). Başta Allah kavramı olmak üzere, daha önce tenkide tabi tutulmadan kabul edilen dini inançlar yeniden yapılandırılmaya başlar. Bu özelliği sebebiyle 12-14 yaş dönemi, dini uyanış evresi olarak isimlendirilir. Dini uyanma, bir taraftan dine yaklaşma, ilgi duyma, diğer taraftan dinden uzaklaşmayı içinde barındıran bir tecrübedir (Şahin, 2007c:32).

Özellikle ergenliğin ilk yıllarında dini şuurun uyanmasında zihinsel gelişimle birlikte, tabiat olayları ve felaketler de dini şuurun uyanmasına yardım eden etkenlerdendir. Çevresinden birilerinin çaresiz bir hastalığa yakalanması, ani ölümü, kaza geçirmesi, şiddetli bir gök gürlemesi, tabiattaki ihtişam vb. gencin dini uyanışında etkiye neden olabilir. İbadet edilen mekân, bir ibadet anı, kabul olunan bir dua, okunan bir kitap, bir müzik parçası da dini uyanışta etkili olabilir. Bununla birlikte içinde bulunduğu çevre,

aile ve okul çevresi, model aldıkları kişiler, öğretmenler, kitle iletişim araçları, dindar insanlar da din konusunda genci etkileyebilir (Peker, 2003:152-156). Ergen bu dönemde ölümü, cennet ve cehennemi, bunların ifade ettikleri anlamları insanlar arası eşitsizlikleri ilk olarak derinlemesine düşünmeye başlar (Hökelekli,2010:269). Ergenlerdeki dini uyanışın hızlı veya yavaş olmasında önceki dönemlerde din eğitimi alıp almaması veya aldığı eğitimin içeriği de önemli bir etkidir (Parlatır,1996:24).

12-14 yaşındaki ergenler Allah tasavvurunu iyice içselleştirmişlerdir. Onlar için Allah; cismani olmayan, şekilsiz, hiçbir şeye benzemeyen, ruhani manevi ve soyut bir tarzda algılanmaktadır. Ergen asıl bunalımlı safhadan önceki bu dönemde, ibadetlerini yerine getirilir. Camiye gitmeye, cemaate katılmaya, oruç tutmaya başlar. Sevap, günah, haram, helal gibi konulara duyarlılık belirgin bir şekilde artar (Hökelekli,2010:270).

5.1.2. Şüphe ve Çatışmalar (14-18 Yaş)

Geçici bir bunalım dönemi olan 14-15 yaşlarında ergen, diğer alanlarda olduğu gibi İmanla ilgili de şüphe, kararsızlık ve çatışmalar yaşar. Bu dönemde ergen, zihinsel gelişimin getirdiği soyut düşünmeyle beraber din konusunu yeniden sorgular ve dine şüpheyle bakmaya başlar. Özellikle şimdiye kadar öğrendiği bir takım bilgilerin dinin bazı öğretileriyle çelişmesi, farklı dinden kişileri tanınması, her şeyin gerçek sebebini öğrenme gayreti, onun kuşkularını artırabilir (Peker,2003: 107). Bu yaşlarda ergen anne babaya itaatin ve saygının önemini vurgulayan dini inanç ve geleneklerle, aile otoritesinden kurtularak bağımsız bir yaşam sürme arzusu arasında, kararsız ve çelişkili bir çatışma yaşar. Ergenlikle gelen bu bağımsızlık duygusu dini konularda şüphelere sebep olabilir. Aile, ergeni inançları doğrultusunda eğitmek, belli kalıplar içine sokmak isterken, ergen de kendi bağımsızlığını sınırlayacak durumlardan kaçınma eğilimi gösterir. Aile ergeni kendi çizgisine getirmek isterken bilinçli ya da bilinçsiz olarak dinin otoritesini arkasına alarak ergene baskı uygular. O da ailesinin bu tutumuna karşı durmak ve eleştirmek suretiyle, dolaylı olarak dine tavır almış olur. Ergenin buradaki amacı, belki sadece ailenin otoritesine karşı koymak iken, planlı olmasa da dolaylı olarak dinin otoritesine karşı koymaktadır (Hökelekli, 2010:269-270).

Bu dönemde ergenlerin yaşadığı, “ergen benmerkezciliği” tecrübesi de onların çatışma ve şüpheler yaşamasında etkili olabilmektedir. Ergenler bu dönemde büyük oranda kendi düşünceleriyle meşguldürler ve başkaları tarafından sürekli izlenildiklerini düşünürler. Onlar, aynı zamanda kendi duygu ve düşünceleriyle başkalarının duygu ve

düşüncelerini ayırt edemezler ve duygu ve düşüncelerin bütünüyle yeni ve kendilerine özgü olduğuna inanırlar. Bu durum zaman zaman duygu ve düşünce bazında çatışmalar yaşamalarına sebep olabilir (Şahin,2007c:33).

Ergenin şimdiye kadar din adına bildikleri ve yaşadıklarıyla yeni öğrendikleri bilimsel bilgilerin birbiriyle çeliştiğini düşünmesi ve kendisine din öğretene veya büyük olarak gördüğü kişilerin yanlış davranışlarını görmesi de, din hakkında bir takım şüphe ve çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olabilir (Clark,1976:56). Yetersiz din eğitimi, rehbersizlik, din görevlilerinin ve din konusunda örnek alınan bazı kişilerin konularına uygun olmayan davranışları ergenlerin din konusundaki bu şüphe ve çatışmalarını artırır. Ergenler, bu dönemin psikolojisi gereği, gerçekleri olduğu gibi kabul noktasında yetersiz kalabilmektedir. Onlar için bir kişi ya iyidir ya da kötüdür. Örnek aldıkları kişiler aynı zamanda idealleriyle de ilişkilidir. Bu sebeple onlar da gördükleri yanlış ya da uygun olmayan davranışlar o kişilerin temsil ettiği düşünce ve ideallere yansıtılır. Böyle bir durumda sadece örnek aldığı birey değil, onun temsil ettiği düşüncenin değeri de ergenin gözünde düşer. Şayet örnek aldığı kişi, bir din adamı ya da dindar birisi ise, bu kişinin yaptıkları yanlış dine mal edilir. Bu durum bazı ergenlerin dinden soğumasına, hatta dini reddetmesine bile sebep olabilir. Diğer taraftan ergenin aldığı eğitim neticesinde öğrendiği bazı teori ve düşünceler, onların dini konularda şüpheye düşmelerine sebep olabilmektedir. Bilim, varsayımlar üzerine bina edilen bir faaliyettir. Olayları anlamak ve değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak için, gerçeği açıkladığı varsayılan birtakım teoriler ortaya atılır. Teori bilimsel bir gerçek değildir. Ancak, bazı teoriler bir kısım öğretmenler tarafından derslerde sanki bilimsel gerçeklermiş gibi anlatılmaktadır. Bu durum dini inançlarını çok fazla eleştirmeden yüzeysel olarak kabul eden çocuk ve ergenlerin bir şaşkınlık yaşamalarına, dine şüphe ile yaklaşmalarına sebep olabilmektedir (Bahadır, 1994:123).

Ergen için cinsel isteklerin eğilimlerin en üst noktaya eriştiği bu dönemde, gencin arzularını tetikleyen toplumdaki ticari veya sosyal uyaranlar ergenleri çok fazla etkilemektedir. Buna karşın gayrimeşru cinsellik toplumda yasak olarak görülmektedir. Bu yasaklar da din tarafından desteklendiği için, bu durum gencin zihninde cinsellikle din arasında bir çatışmaya neden olabilmektedir. Bu nedenle ergenlerin çoğu, din ile cinsellik arasındaki çatışmadan doğan günahkârlık ve suçluluk duygusundan rahatsız olmaktadır. Bir yandan çok yoğun yaşanan cinsel arzular, diğer taraftan ideal din anlayışı, çoğu zaman gençlerde içsel çatışmalara neden olabilir. Bu çatışmaların çok

şiddetli yaşanması ergeni bazen bir saldırıya kadar götüren, dini değerlere, otoriteye ve toplumsal kurallara karşı koyma durumuna yöneltebilir (Hökelekli, 2010:274-275).

Gencin dine yabancılaşması iki şekilde olabilmektedir. Bunu İslami literatürde ifrat ve tefrit olarak ifadelendirmek mümkündür. Birinci yabancılaşma türünde genç, yaşanan dini hayata karşı tepki göstermektedir. Örneğin genç, dini yorumlama ve yaşama bakımından anne ve babasıyla çatışabilmektedir. Bu durum dinin amacı dışında yanlış öğrenilmesinden kaynaklanmaktadır. İkinci yabancılaşma türünde ise dini konularda şüphe duyma, dinden uzaklaşma, dini unutma, dine tepki duyma vb. şekillerde kendini gösterir (Aydın,B.1997:233). Ergenlerde aniden ortaya çıkan ve hoşnutsuzluk yaratan bu çatışma ve şüpheleri pek akılcı değil daha çok duygusaldır. Ergenin iç dünyasındaki bağımsızlık ve keşif arayışları nedeniyle otoriteyi reddetmesi, cinsel arzularının şiddeti, yaşadığı barış ve sevgi arayışlarıyla birlikte hayatın anlamsız görülme durumları, bu şüphelerin sebebi olarak görülse de sosyal ve psikolojik etkenler de bu durumun nedeni olabilir. Bu durum gencin dini gelişiminin doğal bir sürecidir (Yavuz,1983:260). Bu süreçte şüphe ve çatışmaları yoğun olarak yaşayan ergenlerin birçoğu kendisini günahkâr hissedebilir. Günah duygusu çok kuvvetli bir hal alırsa, pişmanlık ve tövbeye karşı bir suçluluk ve günahkârlık duygusu kendisini gösterir. Ergenlerin yaşadığı şüphe ve çatışmalar, hissettiği duygular hastalık derecesinde takıntılı bir hal alacak kadar yoğunlaşmadığı sürece ergenlerin normal dini gelişiminin dinamik kaynaklarından birini oluşturur. Duygusal ve uyumsuzluktan kaynaklanan bu durum, ergenlik bunalımının azalması ve hayatın olgunlaşmaya başlamasına bağlı olarak 17-18 yaşlarına doğru imanında gelişmesiyle yavaş yavaş yatışmaya başlar (Hökelekli,2010:272-276). Genel olarak baktığımızda dini duygularla diğer değerler çok fazla çatışmazsa, ergen geleneksel değerinden dolayı dini çok fazla reddetmez. Bu durum ergenin dini gelişiminde doğal bir süreç olarak görülmektedir (Mehmedoğlu, 2004:90-91).

5.1.3. Dini İnanç ve Tutumların Netleşmesi (18-21 Yaş)

Ergenliğin son dönemlerinde, 18-21 yaşlarında çatışmaların şiddeti azalır ve yavaş yavaş bir kişilik gelişimi başlar. Bir önceki döneme damgasını vuran arayış, kararsızlık, çatışma ve şüphe ortadan kalkmaya, ergen bir dengelilik hali yaşamaya başlar. O artık, bir önceki dönemde yaşadığı problemleri aşmış, kendine ait bir benlik imgesi, kişilik, hayat anlayışı ve dini kişilik oluşturmuştur (Şahin, 2007c:36).

Bu dönemde bağımsızlık ve güçlülük duygularını kazanmaya başlayan ergen dikkatle takip ettiği etrafındaki farklı dinlerden, inanç ve değerlerden birisine yönelme ihtiyacı hisseder. Bu ihtiyaç ile ergen, hem kendi inanç ve değerlerini yeniden gözden geçirir hem de hayatın sentezini eleştirel tarzda yapabilme gücü kazanır (Bahadır,2006). Böylece genç çocukluktan beri kendisine huzur veren dini inançlarına tekrar sarılır. Derin duygularla varlığını hissettiği Allah inancı ergenin iç fırtınasını dindirir. Ergende bir rahatlama, sevinç ve güven duygusu belirir (Hökelekli,2010:280). Bazıları da, fazla olmamakla birlikte, dine karşı ilgisiz, agnostik veya dini reddederek ateist olmuşlardır (Şahin, 2007c:36).

Ergenliğin son safhaları olan bu dönemde; genel olarak dini bocalamalar, arayışlar, kararsızlık ve şüpheler yatıştır ve genç bir sonuca ulaşır. Genç en sonunda din konusundaki kendi düşüncesini oluşturur, buna uygun tutumunu ortaya koyar, duygusal ve zihni olgunluğa kavuşur (Hökelekli,2010:280).

6. DEĞERLER

Psikoloji, sosyoloji, felsefe, antropoloji gibi sosyal bilimlerde, değerlerin niteliği ve çerçevesi ile ilgili dolaylı ya da doğrudan birçok çalışmalar yürütülmüştür. Din adamları, filozoflar ve farklı disiplin alanlarında çalışan araştırmacı ve yazarlar, değer konusunda farklı fikirler öne sürmüşler, değerlerin toplum ve birey yaşamındaki önemini vurgulamışlar, doğru olduğunu düşündükleri değerleri tanıtmaya ve bunları topluma yaymaya çalışmışlardır (Boydak,2009:55).Çünkü “değer” insanın yaşantısını anlamada önemli bir unsurdur. Değerler kişinin hayatını yönlendirdiği gibi onun hayatı boyunca karşılaştığı problem çözme, karar verme, motivasyon kazanma, iletişim, kendini geliştirme ve diğer yandan kişide bir bütünlük oluşturan prensipler olarak insanların yaşamında her zaman önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan baktığımızda değerler hayatımızı çok fazla etkilerler. Gerçekliğini tecrübe ettiğimiz bu gerçek varlığımıza anlam katan hayatın önemli bir parçasıdır (Özensel,2007:745).

Değerlerin incelenmesi hem içinde yaşanılan kültürü hem de insanların yaşantılarını anlamada önemli bir yöntemdir. Kişisel düzeyde baktığımızda bireylerin davranışlarını, tutumlarını, inançlarını ve neyin önemli olduğunu anlamamızda temel bir kavramdır. Kültürel açıdan bakıldığında ise farklı kültürlerin karakteristik yapılarını ve kültürel grupların değer yargılarını anlamak açısından önemlidir (Roy, 2003'den

Akt:Ekşi ve Ark_:15). Değer kavramı bizim bilişsel yapımızın temelini oluşturur (Güngör,1993:54).

İlk kez 1918’de Znaniecki tarafından sosyal bilimler literatürüne kazandırılan “değer” kavramı (Bilgin, 1995:83), “insanı insan yapan, insana özgü ve onu diğer canlılardan ayıran nitelikleri” ifade eder. Ayrıca değerler, “insanın amaçlarına uygun şekilde kendini gerçekleştirebilecek duruma gelmelerine yardımcı olur” (Kuçuradi,1995:8). Bunun için değerler karşıladığı ihtiyaca göre bir içeriğe sahip olurlar. Yani değerler; ahlaki ihtiyacımızı karşıladığı zaman ahlaki, ruhsal bir ihtiyacı karşıladığı zaman ruhsalimsel bir değer, sanatla ilgili ya da estetik ihtiyacımızı karşıladığı zaman sanatsal değer vb. ifade eder (Hançerlioğlu,1996:84).

Bir toplumun temel dinamiklerini etkileyen yaşantılar o toplumun kültürünü etkilemekte, değerlerini yansıtmaktadır. Zaman içinde toplumsal yapıdaki değişimle beraber bazı gereksinimler ortaya çıkabilir. Bu gereksinimleri karşılamak içinde bazı değerlerde değişiklikler olabilir (Kuşdil, Kağıtçıbaşı,2000:59). Her toplumun kendine özgü kültürel yapıları, her kültüründe kendine göre değer yargıları vardır. Bazı değerlerin bazı toplumlarda benimsendiği gibi, aynı değerler farklı toplumlarda ayrı bir öneme de sahip olabilir. Bunun yanında bireysel ve toplumsal olarak ortak değer yargıları olabileceği gibi, bireysel olarak da değerler ön plana çıkabilir (Aydın,M.1994: 253).

6.1. Değer Kavramı

Değer kavramı; Latince “güçlü olmak” “değerli olmak” anlamına gelen “valere” kelimesinden gelmektedir (Bilgin,1995:83). Osmanlıcada“kıymet” kelimesi ile ifade edilir. Kıymet ise, “değer, bedel, baha, tutar, şeref, onur, itibar” anlamlarına gelmektedir (Develioğlu,1993:518). Türkçede ise “değmek” kökünden türetilen değer kelimesi“karşılık olma” anlamına gelir (Cevizci,1999:201). Bu kavram farklı disiplinler tarafından incelenmiş, buna bağlı olarak da farklı tanımlar ortaya çıkmıştır (Aydın.M,2011:39). Bu durum değer kavramının ortak bir tanımını yapmayı oldukça zorlaştırmaktadır. Her yaklaşım bu kavramla ilgili kendisini ilgilendiren yönünü ele almış ve incelemiş, diğer kısımlarını da hiç göz önünde bulundurmamıştır. Bu nedenle ortak bir tanımdan söz etmek mümkün değildir (Güngör, 1983).

Schwartz ve Bilsky, “çeşitli kuramcılarının üzerinde uzlaştıkları özelliklerden yola çıkarak değerleri şöyle betimlemişlerdir:

1. Değerler inançlardır. Ancak, tümüyle nesnel, duygulardan arındırılmış fikir niteliği taşımazlar; etkinlik kazandıklarında duygularla iç içe geçerler.
2. Değerler bireyin amaçlarıyla (eşitlik gibi) ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle (hak bilirlilik, yardımseverlik gibi) ilişkilidirler.
3. Değerler, özgül durum ve eylemlerin üzerindedirler. Örneğin, itaatkârlık değeri, ailede, okulda, toplumsal yaşantılarda, çevremizdeki tüm bireylerle olan ilişkilerimizin tümünde geçerlidir.
4. Değerler, olayların, insanların ve davranışların değişimini veya seçilmesini yönlendiren standartlar olarak işlev görürler.
5. Değerler taşıdıkları öneme göre kendi aralarında sıralanırlar. Sıralanmış bir değerler kümesi, değer önceliklerini belirleyen bir sistem oluşturur” (Boydak,2009:56).

Değer olgusunun tanımını yapmak gerekirse, “toplumsal grup üyelerinin olumlu ve güçlü bir duygu bağlılığıyla, özel amaç ve eylemler için bir standart oluşturmasıyla ortaya çıkan, soyut, genelleştirilmiş davranış ilkeleri olarak ifade edilmesi” mümkündür (Theodorson, 1969 Akt. Hüseyinlioğlu,2010).

Değerler, bir toplumun üyeleri tarafından kabul edilen “ilkeler ve standartlardır”. Tutumlar ise, bu değerlerin sonucu olarak ortaya çıkan “düşünceleri, duyguları ve davranışları içine almaktadır” (Sweney vd., 1999, 203’dan Akt. Hüseyinlioğlu,2010).

Bu alandaki araştırmalarıyla tanınan Rokeach’a (1968) göre değer, “toplumsal veya bireysel, farklı veya zıt davranış biçimi olarak yaşam amacına karşı tercih edilen, belli bir hayat tarzı veya davranış şeklindeki kalıcı bir inançtır” (Rokeach, 1968:83)

Schwartz ise değeri “kişinin hayatına yön veren, arzu edilen, önemi kişiye göre değişen, durum ötesi hedef” olarak tanımlar. Bireylerin kendileri de dahil olmak üzere olayları ve insanları değerlendirmek, eylemlerini meşrulaştırmak veya seçmek için kullanılan ölçütler olduğunu söyler (Schwartz,1994:222).

Hökelekli’ye göre değer, “bir şeye önem kazandıran ölçüdür. Bir varlığın değerini oluşturan şey onun kendine özgü yetkinliğidir. Bir şeyin değerli olup olmaması, yine onun özünde mevcuttur. İnsanın kendine özgü yetkinliği ise, onu evrendeki diğer varlıklardan ayıran ve kendi varlık yapısından kaynaklanan niteliklerinde saklıdır” (Hökelekli,2011:193)

Değer, daima bir şeyin “ne” liğini ifade etmeye yarayan hükümler olarak değil; “bir grubun veya bireyin mevcut durumda önem vermeye, arzulamaya ve fethetmeye

değer bulduğu şeyler hakkında hükümleri ve amir duyguları” olarak da tanımlanmaktadır (Yavuz,2007:92).

Değer kavramı, “bir toplumun veya sosyal grubun kendi birlik, işleyiş, varlık ve devamını sürdürmek ve sağlamak için üyelerinin çoğunluğu tarafından gerekli ve doğru ve olarak görülen; onların ortak düşünce, duygu ve menfaatini yansıtan genelleştirilmiş temel ahlaki inanç ve ilkelerdir” (Yalman, 2009:7). Değer, “genelde arzu edilen, inanılan ve davranışlar için birer ölçek olarak kullanılan olgulardır” (Aydın,A. 2003: 122). “Davranışların temelini oluşturan, iki farklı durumdan birini tercih etme eğilimi ve onları yargılamaya yarayan anlayışlar” olarak tanımlanan değerler, ayrıca “bireylerin önemli gördükleri tercihleri, istekleri, arzu edilen ve edilmeyen durumları” gösterir (Erdem, 2003: 56). Bireyin “kendine özgünlüğü öne çıkaran, yaşamını kendine göre anlamlı kılan, geleceğini şekillendiren zihinsel öğrenmelerin hem ön, hem de arka cephesini oluşturan ve çoğu zaman başkaları tarafından net bir şekilde algılanamayan durumlar” da yine değerleri ifade eder (Tokdemir, 2007:16). Çağlar (2005) değerleri, “bireylerin düşünce, tutum ve eylemlerinde birer standart olarak ortaya çıkan kültürel öğeler olarak adlandırılabilir” ifade etmektedir. Başaran ise (1992) değeri, “bir nesne, işlem, fikir ve/veya eylemin değerler örgüsü içerisinde taşıdığı önemi belirleyen nitelik ve nicelik” şeklinde tanımlamakta ve “nesne, işlem, fikir veya eylemin değerlendirilmesinde araç olarak kullanıldıklarını” belirtmektedir.

Değeri, “bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç” olarak tanımlayan Güngör’e (1993) göre değerler “bir kimsenin çeşitli insanları, insanlara ait davranışları, nitelikleri değerlendirirken başvurduğu bir kriterdir. Değer, bir inanca değil, organize olmuş bir grup inanca karşılık geldiğinde daha üst düzey bir zihin organizasyonudur” (Güngör, 1993:19).

Yukarıda ifade ettiğimiz tanımlardan yola çıkarsak değeri, insanı insan yapan ve insanı diğer canlılardan ayıran temel özellikler; İnsanın düşünce, duygu ve davranışlarını içinde barındıran inançlar bütünü olduğunu söyleyebiliriz (Dilmaç,2007:16).

6.2. Değerlerin İşlevi

Sözlükte görev anlamına gelen işlev (fonksiyon), “herhangi bir olgunun bütün içinde yerine getirdiği görev” demektir. Bir beşeri öğenin tanınmasında işlevlerinin bilinmesi o öğeyi anlamak açısından geçerli olan bir kuraldır. Tabi değerler de bunun

dışında değildir. Değerlerin işlevi, “bütün beşeri olayların gerçekleşmesinde belirleyici olmak” şeklinde formüle edilebilir. Değerlerin birçok işlevi vardır. Mesela siyasi, estetik, sosyal, ailesel, bütün beşeri olaylar bir değere dayanırlar (Aydın.M,2011:41).

Değerler insanlarda var olan tutum ve davranışlarını etkilemekle birlikte, insan davranışlarının belirlenmesi ve yönlendirilmesi konusunda önemli bir fonksiyona sahiptir. Değerler insanların düşünce, duygu ve davranış boyutlarıyla yakından ilgilidir. Sosyal bilimciler değerlerin insan davranışlarını açıklamada temel bir öneme sahip olduğunu ifade eder. Bu çerçevede değerler toplumların oluşmasında ve gelişmesinde büyük bir öneme sahiptir. Değerler, sosyal yaşantıların ölçütlerini oluşturur. Bir davranış biçimini öbürüne tercih etmede değerler önemli bir rol üstlenmektedir. Başka bir bakış açısından değerler, davranışların kaynaklarını oluşturduğu gibi ölçütlerini de belirler. Belirli bir davranışı oluşturmada etkin olan değer onun nasıl olduğuna da karar verir. Değerler bireylerin düşünce, tutum, davranış ve yapıtlarında birer ölçüt olarak ortaya çıkar ve toplumsal bütünselliğin ayrılmaz bir ögesini oluşturur (Dilmaç, Deniz ve Deniz, 2009:10).

Özensel’in (2003) Gökçe ve Fichter’den aktardığına göre değerlerin işlevleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Değerler, bilinçli ve amaçlı davranışın genel ölçütüdür. Eylemde bulunan bir kişinin kabullenebilen olgu ve istekleri için temel atıf noktası görevini görmektedir.
2. Kültür üzerinde yönlendirici bir etkiye sahip olan değerler belli bir kültürün gelişme süreci içinde şekil almaktadır. Bu da genel olarak sembol, moral ve estetik normlar, davranış şekilleri olarak belirginleşir. Bu açıdan düşünüldüğünde değerler, kültürün temelini oluşturmaktadır.
3. Değerler, insanlarla özdeşleşmiştir. Yani sosyalleşme sürecinde kişiler tarafından öğrenilmekte ve üstlenilmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da kişiliğin bir parçası olarak görülmektedir.
4. Kişilerin sosyal rollerini seçmesine ve gerçekleştirmesine rehberlik ederler. İlgi yaratırlar, cesaret verirler. Böylelikle de kişilerde çeşitli rollerin gerekliliklerinin ve beklentilerinin, birtakım değerli hedefler doğrultusunda işlemekte olduğunu kavramış olurlar.
5. Değerler, sosyal olarak kabul edilebilir davranışın şemasını çizerler. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini en iyi hangi yolda gösterebileceklerini kavrayabilirler.
6. Değerlerin sosyal boyutu vardır. Hem zihinsel hem de duygusal yönü belirten ifadelerdir.

7. Sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yüreklendirir. Onaylanmayan davranışları engeller, yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder ve sosyal ihlallerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolayca anlaşılabilmesini sağlar.

8. Dayanışma araçları olarak da işlevleri vardır. Kişiler aynı değeri güden kişilere doğru çekimlenirler. Ortak değerler, sosyal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir (Özensel,2003:231).

Gerçekten de değerlerin en önemli işlevi, sosyal hayatı biçimlendirmeleri, felsefi bir ifadeyle determine etme (belirleme) dir. Esasen hukuk, din, dil, sanat gibi tüm kültürel veya tarihsel varlık olguları bir değer yapısının gerçekleşmesidirler. Yani her tarihsel varlık alanı kendine has yapı veya kurallar içinde bir değeri açığa çıkarmaktadır. Meselâ hukuk, hak, adalet, söz verme, emek, mülkiyet vb. gibi değerlerin, bir yaptırım gücüne bağlı normlar olarak sosyal ilişkiler dünyasında somutlaşıp şekillenmesidir (Aydın.M., 2011:42).

Değerler aynı zamanda, bireylerin neyi önemli gördüklerini tanımlayarak istekleri, tercihleri, arzu edilen ve edilmeyen durumları da yansıtmaktadır. İnsana özgü, insanı insan yapan ve onu diğer canlılardan ayıran bir nitelik taşıyan değerler insanın amaçlarına uygun tarzda kendini gerçekleştirebilecek duruma gelmelerine de yardımcı olmaktadır (Kuçuradi, 1995: 8). İnsan yaşamına anlam katmaktadır. Hayatın, dürüstlük, hoşgörü, iyilik, merhamet gibi güzel yanlarını çoğaltmaktadır. Bütün bunlar ise toplumsallaşmayı ve toplumla uyumlu yaşamı beraberinde getirmektedir (Erdem, 2003:56). Toplumsallaşma, toplumun varlığını korumasında, sürdürebilmesinde zorunlu bir süreçtir. Toplumsallaşma süreci içinde insan ortak toplumsal davranış kalıplarını, belirli ilkeleri ve kuralları öğrenerek bireysel amaçlarıyla toplumsal amaçlar arasında bağlantı kurmakta, ortak değerleri benimsemektedir. Yani değerler, bireyin toplumla karşılıklı etkileşim içerisinde o toplumun bir parçası hâline gelmesini sağlamaktadır. Hem toplumdan etkilenen hem de yaşadığı toplumu etkileyen konumdadır. Topluma ait değerlerin, ortak temel davranış kalıplarının bireye aktarılması, bireyin toplumsallaşmasını, bireyin o toplumun parçası hâline gelmesini sağlar. Geçmişten gelen kültür mirasına, değerlere yenilerinin eklenmesiyle geçmişle gelecek arasında bir köprü kurulur. Toplum ve millet yaşamının geleceği, bu köprünün sağlamlığı ve sürekliliğiyle doğrudan ilişkilidir. Geçmişinden kopuk bir toplumun, milletin geleceğinden söz edilemez (Kolaç,2010:193).

Değerler bireyin düşünce, tutum, davranış ve yapıtlarında birer ölçüt olarak ortaya çıkar ve toplumsal bütünselliğin ayrılmaz bir ögesini oluşturur. Bir toplumun yaşamında, her şey değerlere göre algılanır ve diğerleriyle karşılaştırılır. Bireyler, içinde yaşadıkları grup, toplum ve kültür değerlerini genellikle benimseyerek, bunları muhakeme ve seçimlerinde birer ölçüt olarak kullanırlar. Böylece daha iyi, daha doğru, daha uygun, daha güzel, daha önemli ve daha adil gibi genel yargılara varma olanağını bulurlar. Değerler, toplumun ideal benliğinin göstergesidir. Bunlara bağlılık geleneklerin oluşumuna katkıda bulunur. Değerlerin oluşturduğu bir kültür vardır. Bu kültür gerçeğe saygı, hakkaniyet, kişisel bütünlük, sevgi kuramlarına dayanır. Değerler kültürü, etik anlayışa dayalı bir sistem bütünlüğüdür. Bir olguyu, olayı, oluşumu anlamlı kılan onun değeridir. Değer bir yargılama ölçüsüdür. Bu ölçü güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırt edebilme gücüdür (Güler, 2008). Ayrıca değerler hayata saygı ve değerlilik katarlar. (Dilmaç, 2002).

Değerler, hayatın anlaşılıp yorumlanmasına ve davranışların şekillenmesine rehberlik eder. Böylece insanlar, hayata ve olaylara karşı bir bakış açısı geliştirmiş olur (Akıncı, 2005).

Değerler, kişilerin bilişsel kurgulamalarının başlıca unsurlarıdır. Değerler arasında üst düzeyde bir uyumun oluşumu, kişinin çevreye uyumunun ön şartlarından biridir. Bu bireylerin tutarlı davranışlar sergilemelerinin de nedenidir (Özensel, 2003:227). Aynı zamanda bireyin kendi yaşamında neyin doğru, neyin yanlış olduğu konusundaki geliştirdiği inançları, arzu edilen ve edilmeyen yargılarımız olarak ele alınabilir. Bir anlamda değer, yaşamı daha saygın kılmak için oluşturulan yargılardır (Dilmaç, Deniz ve Deniz, 2009:10).

6.3. Değerlerin Türleri

Literatürdeki çalışmalara baktığımızda yürütülen çalışmalarda değerlerin farklı alt boyutlarda sınıflandırıldığını görüyoruz. Bu sınıflandırmalara bakacak olursak;

Rokeach, değerleri amaç ve araç değerler diye ikiye ayırmaktadır. Amaç değerler insan yaşantısındaki soyut hedefler olarak bilinirken; araç değerler bireyi yaşamdaki hedefine götüren yoldur. Araç değerler; benimsenen evrensel ve insani değerleri yaşatan, teşvik edici ve motivasyon arttırıcı bir özelliğe sahiptir. Bunlar da kendi içinde amaç haline gelmiş değerler gibi birkaç gruba ayrılır. İlk grupta sayılacak değerler; intizamlı ve düzenli olmak, övgülerde bulunmak ve takdir etmek, rahatlatıcı ve onaylayıcı özellikler sergilemek, disipline uygun davranmak, işini düzgün yapmaya

çalışmak, cesur ve cömert olmak, kendini geliştirmek olarak sıralanabilir. Bu grupta yer alan değerler, daha çok olumlu duyguları harekete geçirir. İkinci grupta ise yumuşatıcı ve kabullenici değerler yer alır. Bu grupta da; yaşananlara karşı yumuşak ve esnek olmak, insanlara kibar davranmak ve doğru söylemek gibi olumsuz duyguları azaltan değerleri sıralayabiliriz (Rokeach, 1973).

Değerler alanında bir diğer sınıflamayı da Rokeach'ı takip eden, Schwartz yapmıştır. Kendisi diğer değer sınıflamalarını inceleyerek geniş ölçekli bir sınıflamaya girişmiştir. Sınıflaması, hayatın amacını yansıtan otuz amaç değer ve yirmi yedi araç değerler olmak üzere, elli yedi değerden oluşmaktadır. Burada, araç değerler, amaç değerlere ulaşmak için yardımcı olan değerlerdir. Toplam elli yedi değer ise, “Güç”, “Basarı”, “Zevk”, “Uyarılma”, “Öz denetim”, “Evrensellik”, “Yardımseverlik”, “Geleneksellik”, “Uyum”, “Güvenlik”, “Dinî Yönelim” değerleri olmak üzere on bir alt boyutta gruplandırılmıştır (Schwartz, 1994).

Biz ise yürüttüğümüz çalışmada toplumumuza mal olmuş, kültürümüze ve yaşantılarımıza girmiş, insanlarımız tarafından kabul gören değerler olmasından dolayı, Dilmaç (2007) tarafından geliştirilen “İnsani Değerler Ölçeği”ndeki değerleri esas aldık. Bu çalışmada değerler altı boyutta ele alınmıştır. Bunlar; “sorumluluk”, “dostluk/arkadaşlık”, “barışçı olma”, “saygı”, “hoşgörü” ve “dürüstlük” tür.

6.3.1. Sorumluluk

Türk Dil Kurumu sözlüğünde sorumluluk; “kişinin mesuliyeti, kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi ya da kişinin kendi davranışları” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımda, bireyin kendi yetki alanına veya davranışlarına giren yaşantılardan bahsedilmektedir. Yetki alanına giren yaşantılar denildiğinde ise; kişinin ilişkileri, çevresi ve kendisi sorumluluk değerini kapsamaktadır.

Cevizci (1999), Felsefe Sözlüğünde sorumluluğu; “kişinin, kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebilmesi ve gerçekleştirdiği, yaptığı şeyi tam bir bilinçle, özgürce yapabilecek vasıfta olan kişinin durumu” olarak tanımlar.(Cevizci ,1999: 625).

Cüceloğlu (2002) sorumluluk için; “Kişinin sınırları içerisinde gördüğü olaylardan ve şeylerden hesap vermeye hazır olması” demektedir (Cüceloğlu 2002: 198).

Yavuzer'e göre (1997) sorumluluk, “erken çocukluk dönemlerinden başlayarak, çocuğun gelişim düzeyine, cinsiyetine ve yaşına uygun olarak üzerine düşeni yapmasıdır” (Yavuzer, 1997:98).

James (1999) “kişisel bütünlüğe sahip olmayı, bir şeyin kaynağı veya nedeni olmayı, bağlanabilir ve güvenilir olmayı” sorumluluk olarak ifade etmiştir. Kişinin felsefesi en iyi haliyle kişinin yaptıkları, seçimleri ile ifade edilir. Yaptığımız seçimler kendi sorumluluklarımızdır (James, 1999: 27).

Sorumluluğun temeli özgürlüktür. İnsan bir şeyi yapıp yapmamakta serbest olduğu zaman onun için sorumluluk söz konusu olabilir. Gerek ahlaki gerekse hukuki sorumluluk, herhangi bir durumda kendisinden bekleneni yapmayan kişi için vardır. Bir kimse belli bir durumda yapması gereken şeyi yapmazsa, sorumlu tutulur. Şu halde, sorumluluk bir çeşit görevdir. Görevini yapmaktan kaçınan veya tersini yapan kişi, sorumluluğunu yerine getirmemiş demektir. Burada, sorumlulukla ilgili iki kavram karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi “ beklenen davranış”, öbürü ise bir şeyi yapmak veya yapmamak yolundaki “tercih”tir. İlk olarak, bir kimseden beklenen davranışla onun gerçek davranışı arasında farklılık varsa kişi bu farklılığın derecelerine göre sorumlu tutulur, beklenenden daha kötü davranışlarında yaptığının cezasını ödemek zorunda kalır. Tercihle ise insanın birden fazla seçeneğin bulunması ve bunların normal görülmesi yetmez. İnsan bu seçeneklerden hangisini isterse yapabilecek durumda olmalıdır ki; bekleneni yapacağı yerde, beklenmeyeni yaptı diye sorumlu tutulabilsin(Güngör 1995: 126-138).

Sorumluluk, bireyin özgür bir biçimde yapması gereken görevleri gerçekleştirmesi ve yapmış olduğu hatalarının, davranışlarının sonucunu üstlenmesi durumudur. Bu tanımlara göre, sorumluluk sahibi kişilerdeki özellikler şöyle incelenebilir.

Sorumluluk sahibi birey, başkalarına ve kendine karşı saygılı olan, üstüne düşen her şeyi yapan, güvenilir, her ortamda doğrudan yana olan kişidir. Dünyadaki tüm canlılar arasında insandan başka seçme özgürlüğüne sahip ve bu seçimlerin sorumluluğunu alan başka bir varlık yoktur (Özen 2001:3). Yalom (1999), sorumluluk sahibi bireyi “emniyet edilir ve güvenilir kişiler” olarak tanımlar. Bu insanların özellikleri; başkalarına ve kendine karşı saygılı, üzerine düşeni yapan, başkalarına gereksiz yere yük olmayan, kendi işlerini kendi yapan kişidir.

Sorumluluk sahibi kişi öz değerinin bilincindedir. Benlik kavramı gelişmiştir. Düşünce, duygu ve davranışlarından yalnız kendini sorumlu tutar, hayatta çevresine ne verdiyse onu bekler, hak etmediğinden fazlasını almaz (Özen 2001). Sorumluluk sahibi insan; görevini hakkıyla yerine getirir. Geleceği hakkında gerçekçi fikirler beslemekte ve bunun ağırlığını hissetmektedir. Bundan dolayı da, bu tür bireylerin fazla olduğu toplumlarda gelişmeler plansız, düzensiz, parlayıp söncü ve boş fikirlerden yoksun bir şekilde değil; bilinçli, kontrollü ve düzenli bir şekilde yapılmaktadır (Tozlu 1997: 99).

Sorumluluk sadece aileye, işe ve okula karşı değildir. En önemlisi kişinin kendisine karşı sorumlu olmasıdır. Bireylerin sorumluluktan kaçmaları, kişiye üzüntü ve kahr getirir. Birey mutsuzluğa girerek kendi varoluş alanını daraltır. Bu tür bireylerde bedensel yorgunluk da mevcuttur. Hayattan bıkmış görüntüsü verirler, sürekli şikâyetçilerdir (Gençtan, 1988). Sorumluluk sahibi kişi hesap verir; kendi gücünün, bilincinin ve hareketlerinin sınırları içinde yaşananlara sahip çıkar. Kişinin, sorumlu tutulabilmesi için, ilk olarak sorumlu olacağı şeyin farkında olması gerekir. Bu da bireyin olgunlaşması ile gelişen bir durumdur (Cüceloğlu 2000).

Sorumluluk sahibi bir insan, belirli düşüncelerin ve duyguların sonucu olarak yaptığı veya yapmadığı eylemlerinden dolayı insanların kendi üzerinde bıraktığı etkiyi fark edip bu eylemlerin kendisine ait olduğunu içselleştirirse, bu düşüncelerin, davranışların ve duyguların sorumluluğunu almış olur (Dökmen, 2000:226).

Bilgiç (2003), sorumluluk sahibi çocukları; üstüne düşen görevleri kendi başlarına yapan, yaptığı hataların sonuçlarına katlanabilen ve hak etmediği hiçbir şeyi istemeyen, suçu etrafında aramayan, başkalarının düşünce, duygu, davranışlarına ve haklarına saygılı olan; mutlu, uyumlu, çalışkan ve başarılı çocuklar olarak tarif etmiştir. Bu çocuklar; güvenli, bağımsız davranabilen, kendi kararlarını kendisi olan, kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılayabilen, bunun yanında kimsenin hakkını yemeyen kişilerdir (Selçuk ve Güner,2001: 21).

6.3.2. Dostluk / Arkadaşlık

Kendisine yakınlık duyulan kimseye arkadaş; bir işte bir ortamda beraber olan, düşünceleri, mizaç ve karakteri birbirlerine yakın olan kimselerin kurduğu bağa da arkadaşlık denilmektedir. Arkadaşlık genel anlamda “sevgi, düşünce ve karşılıklı ihtiyaç ilişkilerinden doğan bir yakınlıktır. Arkadaş, birbirlerine karşı anlayış ve sevgi kimselerden her birine verilen isimdir” (Atasoy,2005:18).

Arkadaş; “insanın kendisine yakın hissettiği, duygu ve düşüncelerini paylaştığı, bir arada bulunduğu mutluluk duyduğu kişidir. Arkadaşlık karşılıklı saygı, sevgi ve anlayış ortamında, güven duygusuna dayanan bir ilişkidir” (Aydın.M.Z,2003:137).

Arkadaş kavramı vatandaş, dindaş kavramlarında olduğu gibi “Arka” ve “daş” kelimelerinden oluşmaktadır. Vatandaş, aynı vatani paylaşanlara, dindaş, aynı dinden olanlara denildiği gibi, arkadaş da, birbirine arka veren, destek olan, birbirinin sevinçlerini ve üzüntülerini paylaşan, zorluklara birlikte göğüs geren, dayanışma içinde olan kişilere denir. Arkadaşlık, tehlikelere ve sıkıntılara karşı sırt sırta verip, birlikte karşı koymak demek olduğu gibi, sevinç ve mutlulukları da birlikte paylaşmayı ifade eder (Atasoy,2005:18).

Dost ise; “sevgili, seven, yâr anlamına gelirken; dostluk, insanlar arasındaki samimiyet ve sevgiye dayalı bağlılık hâlidir”. Dostluk, kalplerin birbirine eğilmesi ile oluşan “sevgi, saygı” bağıdır. Bir başka deyişle dostluk, düşünce ve duygu yönünden çok iyi anlaşılan bireylerin birbirine karşı iyi ve kötü günlerinde yardımcı olmalarıdır. Birbirlerine karşı olan ilişkilerinde samimi, şefkatli ve iyi niyetli davranmalarıdır. Birbirlerinin bazı hatalarını merhamet göstererek kapatabilmeleridir. Birbirlerine içten sevgi duyan, aralarında düşünce, duygu, inanç ve amaç benzerliği olan, iki veya daha fazla insanın, herhangi bir çıkar gözetmeksizin kurduğu ilişkilerdir (Gültan,2001:96).

Dost; sevgisinde samimi olan, iyi ve kötü günlerinde arkadaşının yanında olup onun daima iyiliğini isteyen, onu kötülüklerden korumaya çalışan kişidir. Dostluğun arkadaşlıktan farkı; dostluk bağının arkadaşlık bağından daha kuvvetli olması ve samimiyetin ön planda tutulmasıdır. Dostluk, sevgisinde samimi, içten olan insanların menfaatten uzak ilişkileridir (Aydın.M.Z,2003:137).

Arkadaşlık ve dostluk birbiri ile karıştırılan kavramlardır. Arkadaşlık ve dostluk basamak basamak gelişir. Arkadaşlıklar kolay kurulurken, dostluk için zaman, çaba ve fedakârlık gerekir. Dostluğun yolu arkadaşlıktan geçer. Arkadaşlık ve dostluğun oluşması için ilk önce sevgi gereklidir. Kişiler arasında sevgiyle arkadaşlık oluşur. Sevgiden sonra arkadaşlar arasında saygı, güven, fedakârlık, vefa gibi güzel özelliklerin de oluşması ile dostluklar kurulur. Kişinin arkadaşıyla yapabilecekleri ile dostuyla yapabilecekleri arasında farklılıklar vardır.

“Bir faaliyeti beraber yapmak; aynı duygu ve düşüncede olmak, birlikte geçirilen vakitlerde keyif almak, birlikte bir yerlere gitmek, refakat etmek” anlamındaki arkadaşlığı “güvenilen, yakın arkadaş, gönüldeş, sevilen, birbirleriyle iyi geçinen, aralarında olumlu ilişki bulunan” anlamlarında olan dost ve dostluğa çevirmeye

çalışmak gerekir. Arkadaşlığın daha ileri aşaması dostluktur, dostluk arkadaşlığın olgunlaşmış hâlidir (Gültan,2001:96).

İnsanın hayatı boyunca arkadaş olduğu kişilerin içinden bazıları hayatının vazgeçilmezleri arasına giren dostlarıdır. Dostlar kişinin hayatının daha güzel geçmesine yardım eder. Dost, sevgisi kalbe tam olarak yerleşen, samimi kişiler için kullanılır. İnsanın hayatında dost dediği kişiler, bu dostluk derecesine uzun bir süreçten geçerek gelmiştir. İyi bir dost, kendisiyle rahat konuşulabilen, duygu ve düşüncelerini rahatlıkla ve açıkça paylaşabildiği, yanında rahatsız olunmayan insandır. Bir derdimiz olduğunda; bizi dinleyecek, bizim hissettiklerimizi hissedebilecek insandır. Hayatımızın sonuna kadar onların yanımızda yer almalarını isteriz. Dost, her geçen gün değeri artan bir hazinedir. Ancak dostluğun değerinin sürekli artması için duygusal bağların pekiştirilmesi gerekir (Gültan,2001:96).

Arkadaşlık ve dostluk birey için göz ardı edilmemesi gereken, çocuğun aile ortamında karşılayamayacağı önemli ihtiyaçlardan biridir ve bu ihtiyaç bebeklik dönemine kadar uzanmaktadır. Ağlayan bir bebek yabancı biri yaklaşıncaya susar. Birey çocukluk döneminde arkadaşlığa, bebeklik döneminde olduğu gibi sadece doyum sağlamak amacıyla değil aynı zamanda deneyim kazanma amacıyla da ihtiyaç duyar. Birey, arkadaşlarıyla birlikte grup isteklerini, kabul edilen değerleri ve davranışları öğrenir ve önder olma, yönetme, sorumluluk alma gibi yetenekleri kazanır (Yavuzer,1997:177).

Aynı toplumda yaşayan bireylerin yetişmesinde, kişiliğin oluşmasında, karakterinin biçimlenmesinde, yakın çevresinin, aldığı aile eğitiminin ve içinde bulunduğu toplumun etkileri inkâr edilemez. Çünkü kişi, özü itibariyle başkalarından etkilenen bir varlıktır. Dolayısıyla insanlar, kişiliklerini ve toplumsal karakterlerini kazanırken, içinde bulunduğu çevre ile sıkı bir etkileşim içerisinde bulunurlar. İşte bu etkileşim çevrelerinin biri arkadaşlık çevresidir.

Toplumsal bir varlık olan insan başkalarıyla birlikte yaşar. İnsanlar sorunlarını tek başlarına çözmekte zorlanabilir. Bir yakınının, dostunun yardımına, desteğine ihtiyaç duyar. Dostluk, insan için bir ihtiyaçtır. Hayatındaki zor ve sıkıntılı günleri dostlarla paylaşmak, insana güç ve güven verir. Yalnız olmadığını, her türlü sevinç ve üzüntüsünü paylaşabileceği dostunun olduğunu düşünmek insanı mutlu eder (Şahinbaş ve Kavakçı,2005:41).

6.3.3. Barışçı Olma

Literatürde yapılan çalışmalara baktığımız zaman barışla ilgili pek çok tanımlama yapıldığı ve bunların farklı bakış açılarıyla değerlendirildiği görülmektedir. Bazı tanımlamalar kişilerarası barışla ilgili yapılırken, bazıları gruplar ve kültürlerarası barışa, bazı tanımlamalarda ülkeler arası barışa vurgu yapmaktadır. Bazı tanımlamalar ise barışı çatışma çağrışımıyla birlikte olumlu ve olumsuz barış şeklinde ayırmıştır (Keskin ve Keskin,2009).

Türk Dil Kurumuna göre kişilerarası arası barış; uyum, karşılıklı anlayış ve anlaşma durumu olarak ifade edilmektedir. Buna benzer olarak; bir diğer barış tanımı;“din, cinsiyet, yaş, ırk, görünüş, gibi unsurlara saygı gösterme, farklılıkları kabul etme, yardımlaşma, dayanışma, adalet ve hoşgörüyü içeren bir değerler yumağıdır” şeklindedir.

Barış, Joel Kovel tarafından ise şu şekilde tanımlanmıştır;“Ne savaşın açık şiddeti ne de adaletsiz sistemlerin gizli şiddeti belli grup ve uluslara ulaşamaz. Barış, insanların temel ihtiyaçlarının bir araya geldiği, adaletin elde edilebilir olduğu, çatışmaların şiddete başvurulmadan çözülebildiği ve kaynakların tüm insanların yararına kullanılabilirdiği bir yaşamdır.” (Harris ve Morison, 2003’den Akt.Coşkun, 2012:10).

En detaylı ve genel kişilerarası barış tanımı; UNESCO tarafından yapılmıştır. Bu tanımda barış;“kadın-erkek eşitliği doğrultusunda cinsiyet ayrımının yapılmaması, bireylerin tercihleri doğrultusunda demokratik katılıma destek vermelerinin sağlanması, hoşgörü ve dayanışma temelli, bireylerin kendilerini rahatça ifade edebildikleri ortamların mümkün olduğu ve birlik olarak iletişimin desteklendiği, ekonomik ve sosyal gelişime verilen emeğin ve insan haklarına dair saygıya yönelik önemin artırılması ile ilgili bir olgu” olarak ifade edilmektedir (UNESCO, 2002:73).

Barış denilince ilk akla gelen sessizlik veya savaş olmama halidir. Oysa barış çok daha kapsamlı bir kavramdır. Anlaşmazlıkların durdurulması kadar anlaşmazlıklara çözüm üretilmesi de barış kavramı açısından önemlidir. Harris ve Morrisson, (2003) göre “pozitif bir güç olan barış, başkalarına saygı göstermeyi, başkalarıyla işbirliği yapmayı, başkalarını affetmeyi ve bütün şiddet türlerini azaltmayı amaçlayan bir süreçtir.

İnsanların düşmanlıklar, anlaşmazlıklar ve tartışmalara sahip olduğundan beri barış, anlaşmazlıkları savaşa veya psikolojik güce gerek kalmadan çözüme

eğilimindedir. Aynı zamanda insanları kendi hakları konusunda düşünmeye çağırır. Bireysel anlamda barış ise barışçıl düşünme metotları geliştirmeyi ve korkuları yok etmeyi ifade eder. Bir kişi için barışçıl şekilde yaşamak makul ihtiyaçlarını karşılamak ve arkadaşlıklarında, işyerinde, ailelerde ve topluma açık diğer alanlarda sorunlarını çözüme anlamına gelir (Harris ve Morison, 2003'den Akt. Coşkun, 2012: 10).

Kişilerarası, gruplar arası ve ülkeler arası uyum olan barış; Perkins (2002) tarafından daha evrensel bir şekilde ele alınmıştır. Buna göre barışın 5 farklı düzeyi vardır. Bu düzeyler bireyin iç dünyasındaki barıştan başlayarak uluslararası barışa doğru gitmektedir. Bu beş düzey arkadaşça (sıcak) barış, etnik barış, dayanışma barışı, hukuksal (milli barış), misilleme barışı olarak ele alınmaktadır. Buna göre arkadaşça barışta karşılıklı dostluk ve güven ilişkilerine dayalı durumlar söz konusudur. Bireyler, iki grubun ya da iki ulusun üyeleri birbirleriyle yakın ilişkiler geliştirir ve birbirlerine güvenirlerse, sıradan atışmalar ve anlaşmazlıklar olsa bile taraflar arasında genel bir uyum sağlanır. Etnik barış diğerlerinden biraz farklı özellikler göstermektedir. Dostluktan ziyade haklar etiği ve adalet gibi genellikle empati ve hatta manevi faktörleri içeren, iki tarafında faydasına gelişen durumlar sonucunda oluşur. İki taraf dost olmasalar hatta düşman olsalar bile, tarafların etnik sorumluluklarından dolayı barış devam eder. Dayanışma barışı, her iki taraf içinde adil roller çerçevesinde gelişen dayanışmaya odaklı barıştır. Örneğin; iki ulus güçlü ticari ilişkiler içerisindeyse, her iki taraf da bir diğerinin yaşam kalitesini yükseltmeye çalışmaktadır. Aralarındaki barış iki tarafın da refahı için gerekli bir koşul olacaktır. Hukuksal (Milli Barış) barış; anlaşmalar, yasalar, adalet, mahkemeler ve benzerleri gibi milli mekanizmalara bağlıdır. Uluslar içerisinde, uzlaşımadalet sistemleri bireyler ve gruplar arasındaki barışı güçlendirir. Uluslararası kurulmuş, dünya mahkemeleri ve Birleşmiş Milletler gibi adalet sistemleri de benzer etkiyi yaratmaktadırlar. İntikam Barışı (Misilleme barışı); çatışmaların sınırlarını belirler. Barış, engelleyici bir saldırı tarafından ortadan kaldırılamayacak bir misilleme güçleri dengesine bağlıdır. 20. yy' ın yarısında yaşanan soğuk savaş bu barış modeline örnek gösterilebilir (Perkins,2002'den Akt.Kaya, 2013:12).

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere barışın bir kavram olarak çağrıştırdığı imgeler, şiddetin olmamasından çok daha ötedir. Bu imgeler insanların bir çatışmayı çözmek için verdiği uğraşları, adalet için standartları, bazı temel ihtiyaçların giderilmesini ve insan haklarına gösterilen saygıyı içermektedir. Bu bağlamda barış farklı hayatlara saygıyı ve önyargılardan uzak olarak her insana değer vermeyi kapsar.

6.3.4. Saygı

Saygı, daha çok kişiler arası ilişkilerde kullanılan bir terimdir. Buna göre Türk Dil Kurumu sözlüğünde saygı; “ Yararı, üstünlüğü, kutsallığı, değeri, dolayısıyla bir şeye, bir kimseye karşı özenli, ölçülü, dikkatli, davranmaya neden olan sevgi, ihtiram ve hürmet; başkalarına rahatsızlık vermekten çekinme duygusu” olarak tanımlanır (Türk Dil Kurumu, 1998).

Pighin (2005)’e göre saygı; “İnsanın birlikte yaşamasındaki tüm değerlerin esasıdır. Kim ki tüm diğer insanların onuruna saygı duyarsa, diğer değerleri de içselleştirebilecek vasıftadır. Saygı, karşıdakini meziyetleriyle, zayıflıkları ve yanlışlarıyla, hakları ve ihtiyaçlarıyla olduğu gibi kabul etmektir.” (Pighin,2005:59).

Tarhan’a göre ise saygı, “insanın kendi kişiliği ile başkalarının kişiliğinin arasındaki sınırı bilip o sınırı aşmaması, kendi aleyhine dahi olsa başkasının hakkına, hukukuna özen göstermesidir” (Tarhan,2014).

Saygı, ulusların, dinlerin ve ilişki içinde olan tüm toplulukların, birbirlerine karşı tutumlarının ve ilgilerinin farkında olmalarıdır. İnsanların ve toplumların yapıcı bir tutumu benimsedikleri olumlu bir duygudur. Saygı, iletişim kurulan ve ilişkide bulunulan bireylerin veya grupların, değer, inanç, hak gibi birçok özelliğini göz önünde bulundurmak ve bunları ön yargısız kabul etmeyi içerir (Vikipedi:2006).

Saygı, yalnızca temel bir değer değildir. Aynı zamanda birçok değerlerin de temelidir. Örneğin, eşit saygı eşitlik değerinin özüdür. Aynı zamanda saygı, kişilere daha fazla mutluluk, başarı, sevgi veren; bilgi yüklü pratik fikirleri ve sezgileri bir araya toplayan birçok değeri kuşatıcı bir niteliktedir. (Loomans ve Loomans, 2005:11). Saygı karşımızdakini düşünmek ve ona bunu hissettirmektir. Kişilerin cinsiyeti, dili, dini, ırkı farklı da olsa, herkesi olduğu gibi kabul etmektedir. Saygı, kişiler arasındaki bağları kuvvetlendiren, iletişimi artıran bir güçtür. İnsanın başkalarına değer vermesi ve kendi değerinin farkında olmasıdır (Perese,2005; 8).

Aslında saygı kavramı, sadece insanlar arasındaki ilişkilerle sınırlı değildir. Ülkeler, toplumlar, müesseseler, gruplar ve tüm canlıları kapsayan bir kavramdır. Görgü, kibarlık, uslu durma gibi terimlerin, saygıyı ifade ettiği düşünülebilir. Ancak bunlar birer davranışken saygı bir tutumdur. Bu tutum farklı kültürler de farklı anlamlara gelebilir ve farklı davranışlara neden olabilir. Bunun için diğer kültürleri tanımayan bireyler bazı davranışları saygısızlık olarak nitelendirebilir. (Vikipedi,2006). Örneğin yaşlılara hürmet göstermemek bizim kültürümüzde saygısızlık olarak

nitelendirilirken, farklı kültürlerde önemsiz bir durum olabilir. Yine bizim kültürümüzde ihtiyaç sahibi birine yardıma bulunmak saygı değer bir davranışken, farklı bir kültürde saygısızlık, kişiliğe yönelik bir hakaret olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle saygı ölçütünde kültürel farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır (Tarhan, 2014).

Saygı, her insanda bulunması gereken vazgeçilmez bir değerdir. Saygı insanların birbirlerini tanımaları, evrensel düşüncelere kavuşmaları, toplumsal olarak sosyalleşmeleri için elzem bir değerdir. Bir ülkede saygıyı ön plana alan bir devlet politikası varsa o ülkede, güven, istikrar, mutluluk ve huzur vardır. Toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan saygı, kişiler arasındaki samimiyeti artırır ve ilişkileri güçlendirir. Saygı diğer insanları anlamayı, onlara değer vermeyi gerektirir. Fiziksel görünüm, yaş, cinsiyet, dil, din, ırk farkı gözetmeksizin insana insan olduğu için değer vermektir. Herkesin toplumsal olarak eşit haklara sahip olduğunu bilmek, insanları sadece davranışlarına göre değerlendirmektir (Yazıcı, 2008: 31).

6.3.5. Hoşgörü

Hoşgörü sözcüğü Türkçe’de, “hoş” ve “görmekten görü” sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle oluşan birleşik bir kelimedir. Farsça bir sıfat olan “hoş / huş”; iyi, tatlı, zevk veren, duygu okşayan, ilgi uyandıran, beğenilen ve latif anlamındaki sözcük, Türkçe bir fiil olan “görmekten görü” sözcüğü ile birleşerek hoşgörü kavramını oluşturmaktadır (Eyuboğlu,1995:327). Osmanlıca karşılığı “müsamaha, tenasüh” olan hoşgörü sözcüğü batı dillerinde “tolerans” doğu dillerinde ise “tahammül” olarak karşımıza çıkar (Kolaç,2010:193). Ancak bu iki kelimedede hoşgörü kelimesinin eşanlamlısı değildir. Tolerans kelimesi günümüzde daha çok, “izin vermek, katlanmak, anlayış göstermek, sabırlı olmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Tuzlacı,2002). Tahammül ise, “kendinden onur, yaş, güç ve mevki bakımından daha aşağıda varsayılan birine karşı affedici olma, onun hatalarını göz ardı etme, âlicenaplık gösterme,” anlamlarında kullanılmaktadır. Hoşgörü ise kültürümüzde, “hoş karşılamak, hoş görmek” anlamında kullanılmakta ve bu kelimelerden anlam itibariyle tamamen ayrılmaktadır. Bu da hoş görülecek tutumun kişinin tabiatının gereği olmasındandır” (Yıldız,2003:139-141).

Mevdûdî hoşgörünün tanımını şöyle yapmaktadır: “Başkalarının bizce batıl olan amel ve inançlarına tahammül edip, hissiyatlarını rencide edecek şekilde onları tenkit

etmemek, ibadetlerinden ve inançlarından dolayı onlara baskı yapmamaktır” (Mevdudi, E, 1993:51).

Hoşgörüyü daha modern ve kapsayıcı olarak ele alan UNESCO’nun tanımı ise şöyledir: “Hoşgörü, temelde başkasının yani farklı olanın kendileri gibi olma hakkına saygı göstermek ve ötekine verilen zararın herkese ve kendine verilen zarar anlamına geleceği için zarar vermekten kaçınmaktır.” (Kaymakcan,2007:115).

Felsefe Terimleri sözlüğünde ise,“başkalarının kanaatlerini ve düşüncelerini özgürce dile getirmesini ve fikirlerine göre yaşamasına saygı gösterme” şeklinde açıklanmaktadır (BSTS,1975).

Laik hoşgörüyü, “başkalarının yanlış bulunan ya da olması gerekene aykırı olarak nitelenen inanç, duygu, düşünce, görüş, anlayış, benimseyiş, eğilim, töre, ilke, tutum, yaklaşım ve davranışlarının peşin bir karar, önyargı ve tepki ile değil serinkanlılıkla karşılanması; bunların da kendilerine göre bir doğruluklarının veya haklılıklarının bulunabileceğinin, farklılıkların bir takım noksanlıklardan ya da temel yanlışlardan kaynaklanabileceğinin ve giderilebileceklerinin herhangi bir zorlama olmaksızın sevgi ve sevecenlikle kabul edilmesi” olarak tanımlarken (Laik,1996:43), Büyükkaragöz hoşgörüyü; “kendimize yakın veya uzak bulduğumuz insanların her türlü düşünce, duygu ve davranışlarını anlamak ve kabullenmek için o insanlara karşılıksız saygı, sevgi, anlayış ve güven duyarak kurulan bir iletişim süreci” olarak açıklar (Büyükkaragöz ve Kesici,1996).

Hoşgörü kavramı siyaset, filoloji, felsefe gibi belli bir alana ait olmaktan ziyade insan ilişkilerinde kişisel bir tutum veya tavır olarak bilinmektedir. Kurumsal bir yapısı veya mutevası yoktur. Kişiler arası iletişimi, insani bir tutum ve davranışı düzenleyen bir unsurdur. Bu yüzden hoşgörüyü psiko-sosyal bir terim olarak; tüm insanları değerli görme, hiç kimseye kin tutmayıp düşmanlık beslememe, farklı görüşlere ve düşüncelere saygı duyma, karşılıklı anlayış, farklı fikirleri anlayış içinde tartışabilme şeklinde ele almamız mümkündür (Muhan.B.-:5-6’dan Akt:Atalay,2008:37).

Farklı duygu, düşünce, inanç ve davranışları kabullenebilmek hoşgörü ile mümkündür. Toplumda hoşgörü olmadığı takdirde bir işbirliği ve uzlaşının olması mümkün değildir. Hoşgörü, toplumsal uzlaşmayı, barışı ve birlikteliği getirir. Hoşgörünün diğer bir yüzü uzlaşmadır. Hoşgörünün olmadığı bir toplumda uzlaşmazlık, çatışma, zıtlık, kargaşa ve huzursuzluk olur (Ulaş,1998:10). Bunun olmaması için farklılıkları kabul etmek gerekir. Fakat, yanlış tercihlere aldırılmamak, uygunsuz davranışları görmezden gelmek hoşgörülü olmak anlamına gelmez. Bu ancak kayıtsızlıktır. Hoşgörü

sadece sözle ifade edilen bir durum değildir. Hoşgörü aynı zamanda davranış olarak gösterilen, her iki tarafında fark ettiği, sağlıklı ilişkilerin sadece bu bilinçle sürdürülebileceğinin farkına varılmasıdır (Yürüşen,1996:35).

Özünde saygı, anlayış, sevgi ve güven gibi anlamları barındıran; barış, özgürlük, demokrasi ve uyum gibi olumlu durumları ortaya çıkaran hoşgörü, insanlar ve toplumlar arası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için önemli bir değerdir. Hoşgörü, kültür seviyesi yüksek insanların vasıfları olarak gösterilirken, bütün farklılıklara rağmen birlikte yaşamayı mümkün kılan, karşılıklı saygı, anlayış ve sevgi esasına dayanan, iletişim süreci olarak değerlendirilebilir (Kolaç,2010:195). Bu yönüyle de hoşgörü, toplumsal huzuru ve barışı sağlaması açısından tüm toplumları ilgilendiren önemli bir kavramdır.

Netice olarak hoşgörü kavramının muhtevası; bağışlamak, kusura bakmamak, farklılıkları ve farklı görüşleri kabullenmek, kişiler arası ilişkilerde dengeli olmak, bazı hataları mazur görmek, insanları olduğu gibi kabul etmek, insanlar arası ilişkilerde orta yolu takip etmek, düzeni bozmamak, farklı fikirlerin konuşulabilmesi ve anlayışla tartışılabilmesi, farklı inanç, anlayış, din, dil ve ırk bakımından başkalarının varlıklarından rahatsız olmama durumudur (Aslan,2002:22).

6.3.6. Dürüstlük

Dürüstlük farsça bir kelime olan “deru-l” kökünden türemiştir ve doğru kimse anlamına gelen “drust” kelimesiyle ifade edilir. Osmanlıcası, hüsn-i niyet (niyetin güzelliği)’tir (Yücel,2004). Eski Türkçedeki karşılığı samimiyettir. Dürüstlük, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “doğruluk” olarak, diğer sözlüklerde ise “özü sözü bir olma, gerçeği saklamama, olanı olduğu gibi yansıtma, inandığından, bildiğinden ve olduğundan başka türlü görünmeye veya göstermeye çalışmama” olarak tanımlanır (Türk Dil Kurumu, 1998). Dürüstlük “samimiyet, açıklık, içtenlik gibi kişilik özelliklerine sahip olmayı gerektirir. Düzenbazlık, hile, yalan gibi olumsuz tutumları değil, gerçeklik ve doğruluk gibi olumlu tutumları içerir. Kibarlık, güvenilirlik, adalet ve insafılık gibi değerleri de beraberinde getirir. Ahlaki olarak doğru olana verilen isimdir” (Yücel,2004).Dürüstlikle eş anlamlı olarak kullanılan doğruluk ise, hakikat olarak kullanılan felsefi bir terimdir. Felsefenin bütün gelişim aşamalarında, felsefe içi tartışmalarda belirleyici bir konu başlığı olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla ortak bir tanımı olmamakla beraber, her felsefi eğilimde farklı bir şekilde tanımlanmaktadır. Yine

de genel bir tanımlama yapmamız gerekirse hakikat veya doğruluk; gerçeklikten ayrı olarak belli bir gerçekliğin zihinsel veya düşünsel olarak temsil edilmesi ve temsilin gerçekliğe uygun olması halidir diyebiliriz.

Dürüstlüğü ifade eden farklı bir kavramda samimiyettir. Samimiyet terimi kişinin hem başkalarına, hem de kendisine karşı dürüstlüğü kapsar. Kişinin kendisine karşı dürüst olması, nefsanî hareketlerini, yerine getirmediği manevî vazifelerini, hatalarını, yanlış tutum ve davranışlarını, bahane bulmadan kendisine açıkça itiraf etmesidir. Samimiyet kavramının zıt anlamlısı olan samimiyetsizlik yani ikiyüzlülük ise, kişinin yanlış arzularını ve davranışlarını örtmek için bahaneler bulması, gerçeği farklı göstermesi olarak tanımlanır (Vikipedi,2014).

Dürüstlük, hayatı anlamaya yardımcı olan ahlaki bir fazilettir. Vakarlı, güvenilir ve olgun insanların vazgeçilmez vasfıdır. Dürüstlük, kişiyi kendi içinde mutlu, toplum içinde itibarlı kılar. Dürüst kişi, kendi mutluluğu için başka birinin mutluluğunu hiçe saymaz. Başkalarını mutlu etmekten, onlara yardımcı olmaktan, insanları memnun etmekten zevk alır. Onun için herkesin derdine derman olmaya, başkalarının mutluluğuna ortak olmaya çalışır. Dürüst kişi, adam kayırma, iltimas gibi gayri meşru davranışları sergilemez. Adalet, hak ve liyakate önem verir. Dürüstlüğü yaşadığı toplumlarda maddi ve manevî bakımdan güven ve huzur vardır (Şentürk,1995).

İnsan sosyal bir varlıktır. Toplum içinde başkaları ile beraber yaşar. Birlikte olduğu insanlarla dostluk, komşuluk gibi çeşitli ilişkiler kurar. Bu ilişkilerin sağlıklı yürüebilmesi ve devam edebilmesi için insanların birbirlerine güven duymaları gerekir. Güven ortamının oluşması için de insanların birbirlerine karşı dürüst olmaları gerekir.

İnsanlar arasında dürüstlük ortadan kalkar, kimse kimseye güvenmezse, toplumda çözümler başlar. İnsanlar arası ilişkiler yıkılır, dostluklar ortadan kalkar. Hak ve adalet kavramları bozulur. Bu yüzden toplumun ayakta kalabilmesinin, varlığını devam ettirebilmesinin temel şartı insanların dürüst olmasına bağlıdır (Erdil, 2012).

Dürüst insan yalan söylemenin yanlış olduğunu, insana ve topluma zarar verdiğini bilir. Bu nedenle gerçekleri çarpıtıp, aldatıcı tavırlar sergilemez. Bunu başkalarını korumak için bile yapmaz. Dürüst kişi sözünde durur, yapamayacakları vaatlerde bulunmaz. Bir şey için söz vermişse de bunun için uğraşır (Saygılı,2006).

İslam ahlakında dürüstlük ve doğruluk, onurlu insanın ve ahlaki bir toplum yapısının vazgeçilmez bir unsurudur. Bu nedenle dürüstlük, gerek toplum, gerekse birey için saadet kaynağıdır. Dürüst insan doğruluktan şaşmaz, özü ve sözü birdir. Gerçeği

saklamaz, olanı var olduğu gibi gösterir. Bildiğini açıkça söyler, olduğundan ve inandığından farklı görünmez (Önlüer,2012)

7. ERGENLERDE DEĞERLER

Ergenler kendi duygu, düşünce ve davranışlarını etkileyen bir takım değerler taşırlar. Değerler, bir şeylerin olması için gerekli olan inanç ve tutumlardır. Değerler bizim için neyin önemli olduğunu gösterir. Farklı tür şeylere değerler yükleriz; din, para, siyaset, cinsellik, eğitim, aile, arkadaşlar, diğerlerine yardım etme, kariyer, aldatma, öz saygı vb.. Ergenlikte bu kavramlar farklı bir öneme sahiptir. Ergenler kendi mutlulukları için artan bir anksiyete gösterirken, başkalarının mutluluğu için düşüşte olan bir endişe göstermektedirler. Bunun yanında gençliği tanımlayan değerlerin iki yönü vardır: kendini ifade etme (self-expression) ve kendini gerçekleştirme (self-fulfillment). Kendini gerçekleştirmenin bir parçası olarak, çoğu ergen fiziksel sağlık ve kişisel mutluluklarına büyük ilgi gösterir. Daha fazla kendini ifade etme ve kendini gerçekleştirme övgüye değer bir hedef olabilir; fakat bu ikisi tek amaç haline gelirse, bu, kendi kendini harap etme, yabancılaşma-aitsizlik duygusu ve yalnızlık ile sonuçlanabilir. Ayrıca gençler, başkalarının mutluluğu için karşılıklı sorumluluk duygusunun geliştirmeye ihtiyaç duyarlar (Sayar, 2015).

Yaşantılar insanların kendileri ile ilgili bilişsel şemalar oluşturmalarına neden olur. Bu şemalar algıları yönetmek, organize etmek ve davranışı değerlendirmek gayesi ile kullanılır. Ergenlerin bilişsel şemaları ve değerleri arasındaki karşılıklı etkileşimsel ilişki sorgulanması gereken bir ilişkidir. Bu sebeple bilişsel yaklaşımların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Ergenlerin işlevsel olmayan düşüncelerinin oluşmasında etkili olan faktörler ile bu faktörlerden biri olan değerlerin bu düşünceler üzerindeki etkisi ergenlerin psikolojik haline etki etmektedir (Beck, 1982).

Ergenlerin gelişim görevleri arasında değerler sistemi ve inanç sistemi oluşturmak yer almaktadır. Ergenin değerleri, çevresindeki kişi, nesnelere ve durumlarla etkileşimde bulunarak değerler oluşur ve ergen oluşan değerleri test eder. Sosyal öğrenme kuramı; çocuklar ve ergenlerin problem davranışlarını, inançlarını gözlem, rol alma, , gelecekte olumlu beklenti, sosyal pekiştirme yoluyla kazandıklarını ileri sürmektedir (Bandura, 1986'dan Akt. Bilgin, 2001). Çocuklar ve ergenler kültürel değerleri sosyalleşme sürecinde aileden, arkadaş gruplarından, okuldan ve görsel ve yazılı medyadan öğrenmektedir. Değerlerin oluşması ailenin sosyal çevresiyle etkileşimi sonucu oluşur. Değerler ailenin gelişimini ve yaşamını etkiler. Çünkü aileler

değerleri, duygularına yaptığı etki, etkinliklerine yaptığı etki ve kendileri için değerlere yüklenen anlama göre kültürel şemalarına eklerler. Çocuğun dünya görüşünün gelişimi ailenin bu şemalarının ve bu şemalara yüklenen anlamlarının etkisiyle oluşur. Çocuğun yaşantıları ve öğrenmeleri de ailenin şema ve değerleri ile sınırlandırılır. Sosyo-ekonomik düzey çocuğun gelişimi, ailenin değerleri, sosyal hayatı, arkadaşlıkları ve okul başarısı üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Değerlerle sosyal sınıf ve yaş arasında bir ilişki olduğu söylenebilir (Berg, 1985'den Akt. Bilgin, 2001).

Yaşam olaylarının gücü karmaşıktır. Bu nedenle bilişsel esnekliğe ihtiyaç vardır. Ergenin değerleri arasında en önemli bir role sahip olan bilişsel esnekliktir. Değerlerin uyum yapmayı kolaylaştırıcı nitelikte olması, ergenin yeni durumlara uyum yapabilme yeteneğini, etkileşiminin farkındalığını ve esneklik durumlarındaki yetkinliğini tanımlar. Daha açık bir ifadeyle, ergenin etkileşiminde kullandığı farklı yöntemlerin ne kadar bilinçli olarak kullandığını, esneklik gerektiren durumlarda yetkinlik beklentisinin veya tutumlarının ve yeni durumlara uyum yapabilme becerisinin varlığıyla ilgilidir (Martin, Anderson, 1998'den Akt. Bilgin, 2001).

Garner ve Stein'in (1998) yaptıkları araştırmada aile değerlerinin 18 yaş ergenlerinin olumsuz davranışları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ergenlikte görülen sorunlu davranışlar; suç işleme, okuldan kaçma, uyuşturucu kullanımı ve cinsel suçlardır. Ailelerin değerleri iki gruba ayrılabilir. insancıl/eşitlikçi değerleri ile geleneksel/başarı değerlerdir. İnsancıl/eşitlikçi olan geleneksel olmayan değerler, materyalizm ve cinsel eşitlik üzerine kurulu kaliteli bir yaşam tercihidir. Araştırma sonucuna göre geleneksel değerler genellikle ergenleri riskli davranışlardan alıkoymaktadır. İnsancıl geleneklere sahip ailelerden gelen ergenlerde ise uyuşturucu kullanımı riski artarken, ergenler suça yönelme davranışlarından uzaklaşıyorlar. Geleneksel olmayan aileler yüksek risk grubu altındadır. Geleneksel olmayan ailelerin, uyuşturucu kullanımına karşı olumlu tutumları uyuşturucu kullanımını arttırmaktadır. Diğer risk faktörleri; ekonomik güçlükleri olan aileler, disiplin yönetim sorunu olan aileler, tek ebeveynli aileler ile parçalanmış aileler ve streslerdir. Gençler ve aileleri açısından bakıldığında başarı ve ekonomik temelli değerler gençler için daha fazla önem arz etmektedir. Değerler çok boyutludur ve ferdi etkileyen bir takım değerler topluluğundan söz edilebilir. Ayrıca değerlerle ferdin ve ailesinin diğer özellikleri birlikte ergenin değerler sistemini etkilemektedir. Geleneksel otoriter ve başarı değerlerin ergenleri, sorunlu davranışların oluşmasından korumaktadırlar (Garner, Stein, 1998)

Çağdaş yaşamda meydana gelen, ergenler tarafından benimsendiği düşünülen farklı değerler - materyalist, pragmatist, toplumsal, bireyci - ferdlerin davranışlarına yön veren düşüncelerin işlevsel olmayan yönde ve sürekli kullanılacak şekilde oluşmasına neden olabilmektedir. Rokeach (1973)'ın belirttiği gibi, değerler, bireye özgüdür ve belirli koşullara bağlı olmayan devamlılığı olan inançlardır. İstenilen ve ergenin etkinliklerinde uyum yapmasını kolaylaştırmasında kendine güvenmesini sağlayan kavramlardır. Zaman içerisinde çok az değişikliğe uğrar ve durağan bir nitelik taşımaktadır. Ergenler için bu değişim, çok daha kısa zamanda ve önemli oranda oluşturulabilmektedir. Değerler, ferdin hayatının başlangıcında ve işlevsel düşünceler oluşmasına yardım eder. Değerler ferde kazandırılmazsa uyum sağlama becerisini zayıflatır. Ayrıca değerler, ferdin düşüncelerinin, davranışlarının ve motive edici unsurlarının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Yaşamın ilk yıllarından itibaren fertlerin, rasyonel ve işlevsel düşüncelerinin oluşmasına da katkı sağlayacak değerler kazandırılmasına özen gösterilmelidir. Çünkü değerler oluştuktan sonra değişime karşı direnç göstermektedir.

8. DİN, DİNDARLIK VE DEĞERLER

Din, dindarlık ve değerler; farklı inanç sistemlerinde, çevre ve kültürlerde az çok farklı şekillerde hayatın içinde yer almışlardır. Hayatın hemen her alanındaki tutum ve davranış örüntülerine yansımış ve onları şekillendirmişlerdir. Tabiatıyla birbirlerini de etkilemişlerdir. Tarihi seyirlerine bakıldığında dinlerin, insanın akıl ve deneyimle karşılık bulamadığı birtakım sorularına cevaplar sunarak, sadece metafizik sistemler oluşturmakla kalmadıkları, hem bireysel hem de toplumsal hayata el attıkları, insanın her tür düşünce ve davranışına hâkim olan bir dünya görüşü, bir değerler sistemi oluşturdukları görülür. Bu nedenledir ki insanın ve değerlerinin anlaşılmasına yönelik arayışın, sadece psikolojinin değil, psikanalizden psikiyatriye, felsefeden sosyolojiye ve edebiyattan dine kadar çeşitli alanların problemi olduğu görülmektedir. Çünkü insan kendisiyle, diğer insanlarla, toplumla, doğayla ve Tanrıyla ilişki içindedir. Bu ilişki biçimleri değerlerin oluşması, gelişmesi, değişmesi ve sürdürülmesine katkıda bulunur. Bütünüyle hiçbirisinin dışında kalınamayacak olan bu psikolojik, sosyo-kültürel ve metafizik çevreler göz önüne alındığında, değer kavramının farklı düşünce disiplinleri tarafından ele alınması şaşırtıcı değildir. Bu nedenledir ki din, dindarlık ve değerler sosyal bilimlerin önemli araştırma alanlarından biridir (Mehmedoğlu,2006c:1). Bu

ilişkiye olan ilgi günümüzde de yoğun bir şekilde devam etmektedir. Din ve değerler arasındaki ilişkiler farklı değer yaklaşımları içinde değişik toplumlarda ve dönemlerde incelenmiştir. İnsani değerler ve bu değerlerin din/dindarlıkla ilişkisine yönelik çalışmalara baktığımız zaman, ilk olarak 1960 lı yıllarda Rokeach'ın (1968) çalışmalarını görmekteyiz.

Rokeach'a (1968) göre değer, “toplumsal ya da bireysel olarak farklı veya zıt bir davranış biçimi olarak yaşam amacına karşı tercih edilen belli bir davranış şeklindeki kalıcı bir inançtır” (Rokeach,1968: 83). Burada değerın özünü oluşturan inanca vurgu yapılmaktadır. İnanç, değerleri dindarlık ve dinle daha ilişkili bir konu haline gelmektedir.

Krech'e göre de değerler, “hangi nesne ve eylemin arzu edilebilir ve iyi; hangi nesne ve eylemin arzu edilmez ve kötü olduklarına ait inançlardır” demektedir. Bireysel değerleri ise “Grubu tarafından onaylanan, kendi isteklerinden bağımsız, kişisel olmayan objektif talepler olarak” algılar, bu bakımdan kişiler üstü bir vasfa sahiptirler (Krech, 1983: 209'dan Akt. Aydın,M.2011:40).

Din ile değerler arasındaki ilişki, yalnızca, bir grup dini değerın oluşmasında dinin etkinliğiyle sınırlı değildir. Yerine göre din, dini olmayan değerleri yorumlayıp bir düzen kurarak, yerine göre de doğrudan ilahi bir derinlik oluşturarak değerleri daha fonksiyonel hale getirir. Çünkü din, inananlara, dünyayı daha özel bir şekilde anlayacak metafizik bir hayat anlayışı ve dünya görüşü sunar. Bu durum o dine mensup kişinin kutsal olmayan meselelere karşı bir tutum oluşturmalarına neden olur. Bu da bireyin ruh, doğa ve kültürü belli bir açıdan değerlendirmesini sağlar. Özü itibariyle dini değer, olumlu özelliklerle karşımıza çıkar. Dolayısıyla bir grup tarafından benimsenen, somut olarak uygulanabilir olsa da özü itibariyle soyut, aşkınlık taşıyan bir inanca dayanan, dolayısıyla da din ile içten duygularla bütünleşen, önemli bir beşeri olgudur (Aydın,M.2011:43).

8.1. Değerlerin Kaynağı Olarak Din

Dinler zaman içinde insan hayatındaki önemi ve bireyler üzerinde oluşturduğu etkiyle farklı görülse de, varlığını her zaman korumuştur. Bu durum daha çok dinin insana verdiği psikolojik ve sosyal destekle ilgilidir. Dolayısıyla her din mensuplarına birlik ve bütünlüğü sağlayan kutsal değerler verir ve değerlerle örtülü bir ahlâk anlayışı oluşturur (Yapıcı, 2007). İnananlara anlamlı bir hayat vaad eder. İnsanlara ahlaki bir program ve hayat anlayışı sunan din, dünya yaşantısının düzensizliğini sadeleştirme ve

azaltma amacı güder. Ruhun güvenli bir yaşam oluşmasını sağlar (Duriez ve ark, 2003). Değerler ise arzu, tercih ve istekleri yansıtır. Birey için önemli olan fikirleri ve kavramları; uygun, arzu edilen ve doğru inançları ve düşünceleri içerir. İnsanların bazı durumlarda ne yapacağını belirleyen değerler, bir yaşantı oluşturur. Değerlerin mantıksal olarak çelişkisiz, duygusal olarak ahenkli bir temele dayanması gerekir. Şüphesiz ki bu temel kaynak dindir. Çünkü tarih, toplumların her devirde ve ortamda, değerler sistemini bir inanca dayandırdığını göstermektedir (Mehmedoğlu,2006c:3). Bu nedenle üzerinde durulması gereken en önemli nokta değer ile din ilişkisidir. Teorik olarak baktığımızda değer, inanma ve bilme gibi iki fonksiyonunun olduğu görülür. İnanç fonksiyonu değerleri dine bağlar. Bu açıdan baktığımızda değerle din ilişkisi karşılıklıdır. Değerler dinin dokusu olduğu gibi, din de yerine göre hem değerleri oluşturur, hem de düzen sağlar. Değerler, özellikle beşerî dinlerin oluşmasında önemli bir etkiye sahipken; din de değerlerin varlığını sürdürmesi, hiyerarşik olarak insan hayatında bir düzen oluşturması açısından önemli bir etkiye sahiptir (Aydın,M.2003:3).

Din ve dinin özünde olan değerler, hayatı yorumlayıp anlamada ve davranışların şekillenmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu sayede insanlar, olaylara ve hayata karşı bir bakış tarzı oluşturur (Akıncı, 2005:8).

Değerler toplumun işleyişinde hayati bir yere sahip olmakla birlikte, büyük bir öneme sahip toplumsal bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Din ise, toplumsal değerlerin beslenmesi ve oluşmasında önemli bir kaynaktır (Coşkun, 2005). Bu kaynak altında ahlaki ve dini değerlerin öğrenilmesi bir yaşam sürecinde devam eder (Kılavuz, 2006).

Din değer ilişkisine sosyal açıdan yaklaştığımızda, bu iki kavramın toplum üzerinde derin ve bütünleştirici bir etki meydana getirdiğini görürüz. Mesela İslam dininin ilahi mesajlarını temsil eden davranışlar ve değerler toplumun örf ve adeti haline almış toplumsal değerler olarak gelenek içinde yaşamaya devam ederler. İslam dininde açıkça haram sayılan zina, Müslüman toplumun değerlerine aykırı olan, toplumun büyük çoğunluğu tarafından hoş karşılanmayan bir olaydır. Dini değerlerin nasıl içselleştirilip topluma mal edildiğini göstermesi açısından önemli olan bu tahlil, din ve değerlerin birbirini besleyen kavramlar olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Denilebilir ki; Din toplumun değerlerini ayakta tutma noktasında önemli bir görevi ifa etmektedir. Dinden uzaklaşmak değer kaybına, değer kaybı da çeşitli toplumsal ve bireysel sıkıntı ve bunalımlara sebep olmaktadır. Sonuç olarak dindarlığın azalması toplumdaki ahlaki yozlaşma ve değer yoksunluğuna sebep olmaktadır (Uysal,2004).

Dinin, bireysel ve toplumsal hayatımızı her yönüyle kuşatıcı ve yön verici niteliği, bütün hayat alanlarında terbiyevi ve ahlak gayelerinin geçerliliğini gerektirir. Dinin insan açısından asıl anlamını ortaya koyan şey, insani ve ahlaki değerleri gerçekleştirme talebine verilen cevaptır. Böylece anlamına uygun bir dini yaşayış ve anlayış, bir değere dayanmak zorundadır (Hökelekli,2011:233).

Gerçekten de din, değerlerin insan hayatı üzerinde etkin olmasında, sürdürülmesinde ve bizzat oluşmasında önemli bir role sahiptir. Kaldı ki toplumsal değerlerin benimsenmesinde dinin önemli bir katkısı vardır. Sözelimi İslâm dünyasında demokrasinin İslâm'ın öngörülerinde var olduğuna ilişkin inanç, demokrasinin benimsenmesini sağlamaktadır. Bu durumun farklı bir aşaması, kurumsallaşmaları sağlamalarıdır. Belli ihtiyaçların giderilmesi ve eylemlerin süreklilik kazanmasında önemli bir fonksiyona sahip olan dini kurumlar, belirli normlar ve değerlerle varlığını sürdürür. Mesela din alanı değerlerin norm ve kurumsallaşmalara sahne oluşunu gözlediğimiz bir alandır. Bu bağlamda tevhid inancı din bakımından en yüksek değerdir. Namaz bu değerın bütün yansımalarını üzerinde taşıyan, belli zamanda ve mekanda, belli bir tarzda gerçekleştirilen kurumsallaşmış bir değerdir (Aydın,M. 2011:41).

Öte yandan dinin, ahlâkî değer ve kuralların içselleştirilmesi sürecine katkı yapan son derece önemli sosyalleştirici bir öge olduğu söylenebilir. Bireylerin dinî değerler etrafında sosyalleşmeleri, onların toplumsal değer ve normlar etrafında davranış sergilemelerini sağlar. Bu çerçevede din, bireyleri toplum tarafından onay görmeyen suç ve sapkın davranışlara karşı koruyucu bir toplumsal kontrol unsuru olur. Söz gelimi, hırsızlık yapma, rüşvet verme, adam öldürme ve bunun gibi günümüzde yasalar tarafından da suç olarak tanımlanan çok sayıda davranış biçimi din tarafından cezalandırılması gereken davranışlar arasında kabul edilmektedir. Bu bakımdan özellikle hayatı anlamlandırmada dini temele alan kişilerin, dinî değerler ve kurallar ölçüsünde beklentiye girmeleri, tutumlar geliştirmeleri ve davranışta bulunmaları doğal karşılanmalıdır.

Değerlerin oluşturulması, beslenmesi ve varlığını korumasını temin eden din, sosyal bir yapı içerisinde değerlerin sonraki nesillere aktarılmasını da sağlar (Kızmaz, 2010:28). Değerlerin öğretilmesi ailede başlar, daha sonra da topluma doğru genişleyerek geniş bir yelpaze oluşturur. Bu süreçte her toplum benimsediği değerleri nesilden nesile aktarmayı hedefler. Bu açıdan bakıldığında din, hem değerler üreterek

hayata anlam katarak, hem de ön görüleriyle toplumsal ve bireysel davranışların oluşmasında, bunun sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir fonksiyona sahiptir.

8.2.Dindarlık ve Değerler İlişkisi

Değerler ile dindarlık arasındaki ilişki, sosyal bilimcilerin çokça ilgi gösterdiği konulardan biridir. Bu bağlamda toplum içindeki değer kaybı ile dindarlığın gerilemesi arasında önemli bağlantılar olduğuna yönelik görüşler vardır. Her ne kadar din, bir ahlâkî kurallar ve değerler bütününe indirgenmese de, değerler ve din arasında karşılıklı ve karmaşık bir ilişki vardır. Bu nedenle bireysel dinî bağlılık olarak da ifade edilen dindarlıkla, değer yönelimleri arasındaki ilişkiyi incelemek araştırmacılar için cazip hale gelmiştir (Duriez ve Ark, 2003).

İnsanların din ile ilişkisi doğrudan olmasa bile, toplumsal normlara ve ahlâkî kurallara baktığımız zaman geleneksel dini etkilerin yaşantılara nüfuz ettiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle din ile ilişkileri ne seviyede olursa olsun insanlar, toplum içerisinde dinden bir şekilde etkilenmektedir. Zira değerler genellikle toplumun kültürel yapısıyla iç içedir. Bu bakımdan dindar insan inandığı dinden etkilendiği gibi, toplumdaki diğer insanları da kültürel olarak etkileme gücüne sahiptir (Mehmedoğlu, 2006).

Dindar insan hayatını, toplum tarafından benimsenmiş mutlak değerlere göre düzenler (Akıncı, 2005). Dinler, inananlarını belirli değeri benimsemeleri yönünde teşvik eder. Dinin öngördüğü değerler, ahlaki kodlar, inançlar, duygular ve toplumu tamamlayıcı bir bütünlük içinde birleştirici niteliği nedeniyle, pek çok insan belirli değerler önceliğini dinde bulur (Schwartz ve Huisman,1995:90). Gerçekten de din, tabiat ve fikir açısından sistemleştiği için, inananlara belli bir yaşam tarzı sunmaktadır. Bu bağlamda baktığımızda inanan insanların birçok davranışlarının nedenleri arasında dini motiflerin olduğunu söyleyebiliriz (Hökelekli, 1985:25).

Bu bakımdan özellikle modern hayatın bunalımlarından uzaklaşmaya çalışan insanlar dine yönelme ihtiyacı hissedebilir. Söz konusu ihtiyaç içindeki birey kuşkusuz bir takım kurallarla karşılaşacaktır. Çünkü dinler, müntesiplerinden birtakım belirlenmiş değerleri içselleştirmelerini ve bu değerler ölçüsünde hareket etmelerini ister. Bazı değer, tutum ve davranışlara pozitif yönde anlam yüklerken diğerlerine negatif anlam yükleyerek dindarlara bir dünya görüşü sunar (Saroglou ve Ark., 2004). Özellikle yaratılış, ahiret, cennet – cehennem gibi metafizik alana dair verdiği bilgiler ve anlam arayışına yönelik başka bir kaynak tarafından karşılanması pek mümkün olmayan

cevaplar dini, hayata anlam verme sürecinde göz ardı edilemez bir konuma taşıyabilir. Ayrıca din, ürettiği değer sistemini kutsal bir kaynağa dayandırdığı için insan hayatını şekillendirme noktasında önemli bir referans kaynağı olmaktadır (Akıncı, 2005). Dolayısıyla pek çok insan yaşam önceliklerini oluşturan değerleri genelde dinde bulur. Bu aynı zamanda dindarın davranışlarını şekillendirmesinde dinî motivlerin etkisinin önemli bir yere sahip olduğu anlamına gelir (Mehmedoğlu, 2006:138).

Dindar insanlar kendi gruplarının dini algılayış seviyelerine göre farklılık gösterse bile genel olarak ortak değerleri benimserler. Üstelik dinî değerler çoğu kere daha kapsamlı ve daha uzun soluklu etkilere sahiptir. Dünyaya nasıl bakılacağını, nasıl yaşanacağını ve hatta nasıl ölmek gerektiğini belirler (Aydın,M.2003:3). Dolayısıyla dindar insan her türlü davranışının sebeplendirilmesinde dini motiflerin etkisi altında davranışta bulunur. Temel hayat tarzını din ile şekillendiren bir kişi, diğer hayat tarzlarını da dini değerler bağlamında yaşayacaktır. Çünkü temel yaşam tarzıyla dindar olan bir birey dinin güçlü etkisini diğer davranışlar üzerine yaygınlaştırır (Peker, 2003). Bu açıdan bakıldığında dindar insan dinin, sırf derûnî yönünü ele alıp, inanç dünyasının nasıl olması ve manevi yönden nasıl beslenmesi ve bunun için nasıl dua ve ibadet etmesi gerektiğini değil, bir hayat tarzı olarak davranışlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini de düzenler ve bu ilişkilerin belirli değerler çerçevesinde yürümesini arzular.

Değerlerle dindarlık arasındaki nedensellik ilişkisi karşılıklıdır. Dini sosyalleşme bir yandan belirli bir inanç sistemine ilişkin ilkeleri ve dini kurumların ilgilendikleri şeyleri ifade eden ve destekleyen değer yönelimlerini benimsemeyi teşvik eder. Böylece kişi dine daha çok bağlandıkça, kendi dini grubunca onaylanmış değerleri daha kolay kabul eder. Diğer yandan sosyalleşme sürecinin sadece bir kısmını oluşturan değerler aynı zamanda kişisel ihtiyaçlara dayalı olarak ortaya çıkarlar ve kişilik özellikleriyle ilgilidirler.

Bireylerin değer yönelimleri, dinin sunduğu fırsatların kapsamına bağlı olarak, daha az ya da daha çok dindar olmalarına bağlı olarak değişir (Mehmedoğlu,2006c:12).

“İnsan ahlaki yatkınlığa sahip bir değer varlığıdır. Değerler insana, benlik güçlerini bir merkezde toplama kabiliyeti verir ve böylece insanı yeni bir kişilikle donatır. İnsanın manevi ve maddi yönden köklü bir değişim geçirmesi, kendi doğal eğilimlerini aşarak ilahi rehberliğin işaret ettiği yönde gelişip ilerlemesi ve olgun bir insan olmasının son noktasıdır.” Bu açıdan bakıldığında dini “değerin en üst ilkesini yakalamak ve insanın kendi kişiliğinin kuvvetlerini onunla yenileştirmek için bilinçli ve kasıtlı bir teşebbüs” olarak tanımlamak mümkündür (İkbal, 1984: 207).

İslam anlayışına göre, Allah (c.c), İnsanları hayvanlardan, bitkilerden, meleklerden, cinlerden ve şeytandan farklı olarak; kendisinde akıl, hikmet, tabiat ve şehvet bulunan bir varlık olarak yaratmış (Razi,1968:3-6'dan Akt.Hökelekli,2011:197), insanın bedenine kendi ruhundan üfleyerek can vermiştir (Hicr 15/29, Sa'd 38/72). Bu, manevi değerlerin asıl kaynağının insan olmadığı anlamına gelir. İnsan mutlak varlıktan aldığı esaslara dayanarak değerleri oluşturur ve geliştirir. İnsanın varlığındaki bu değerleri görmemizi sağlayan Yüce Allah'tır ki, O hem varlığa bu değerleri vermiş, hem de insan aklını bu değerleri keşfedecek güçte yaratmıştır (Hökelekli,2011:194-195).

Kur'an-ı Kerim'de İnsanın yaratılışında mal, mülk ve servet edinmeye yönelik güçlü eğilimlerin bulunduğu birçok ayette belirtilmiştir (Al-i İmran 3/14, Kehf 18/34-36, Fecr 89/20, Beled 90/16, Adiyat 100/8). İslam insanın bu köklü arzusunu gerçekçi bir şekilde değerlendirir ve herkese mal-mülk edinme hakkı tanır. Bunu da hırsızlık, gasp, tefecilik, yolsuzluk, hile gibi kişilerin rızası dışında, zor ve haksız bir yolla elde etmeyi yasaklayarak, insanlara toplumsal düzeni sağlayan değerler sistemi sunar. İnsanlar kendilerinin ya da başkalarının canını ya da malını, din, hukuk ve ahlak kurallarını hiçe sayar bir şekilde tehlikeye atamazlar (Bakara 2/195) (Hökelekli,2011:201).

Her insan, insan olmak bakımından tabii olarak saygıya layıktır. Bütün dini emir ve yasakların nihai hedefi, insanın bu saygınlığını korumak, ondaki güç ve yeteneklerin sağlıklı bir şekilde açığa çıkarmasına ve kendini gerçekleştirmesine imkân hazırlamaktır. Bu nedenle insanın maddi ve manevi varlığını yok eden, kişilik ve benliğini küçülten, şeref, namus ve onuruna zarar veren bütün davranışlar İslam'ın özünde yoktur. İnsanlara hiçbir şekilde işkence ve eziyet yapılamayacağı gibi, insanoğlu alaya alınıp aşağılanamaz da. İnsanların arkasından konuşmak, dedikodu, iftira, hakaret, koğuculuk, kötü zan, lakap takmak, alay etmek gibi davranışlar ahlaka aykırı olarak görülmüş ve yasaklanmıştır. Allah'ü Tealla (c.c.) Hucurat Suresi 12. Ayette "Ey iman edenler! Zannın birçoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin" buyurmaktadır.

İnsan potansiyel olarak iyilik ve kötülüğün karışımı (Şems 91/8) olduğu için onda olumlu ve üretici güçler yanında olumsuz ve yıkıcı güçlerin etkisi de her zaman iş başındadır. İnsanın bilgi ve yaratıcılığının öncelikle insani değerleri gerçekleştirme alanında kullanılması gerektiği, aksi durumda yıkıcı güçlerin etkisinden kendisini

kurtaramayacağı Kur'an da açıkça dile getirilir. Dünya hayatını bir güç, iktidar, servet, şöhret ve gösteriş yarışı yerine, bir fazilet yarışı haline getirmediği insanın ızdıraplarının sonunun gelmeyeceği çok açıktır. Onun için içinde yaşadığımız dünyada insan ilişkileri, eğitim, sosyal adalet, bilgi üretimi, çevre bilinci vb. temel alanlarda mesafe kaydetmediği dinin hedefleri de gerçekleşmemiş olarak kalacaktır (Hökelekli,2011:237).

Dini öğretisi bize dünyanın, insanların hayırlı iş ve davranışlarda bulunması için çok önemli ve gereği gibi değerlendirilmesi gereken bir fırsat sunduğunu bildirir. Gerçek anlamda sevgi, saygı, hoşgörü, adalet, merhamet, sadakat, dürüstlük, dostluk, fedakârlık, iyilikseverlik, iffet ve namus gibi değerler insan için gerçekleştirilmesi gereken ahlaki ödevlerdir. Değer alanının çok önemli bir kısmı da bu ahlaki değerlerden oluşur. Yeryüzünde ilahi iradeye uygun bir hayat, ahlaki değerleri gerçekleştirme ödev ve yükümlülüğünü beraberinde getirir. Dini bakış açısıyla dünya, insan davranışının ahlaki değerler yönünden sınava tabi tutulduğu çok gerçek bir imtihan alanıdır. Bu yüzden dini öğretisi sırf bir bilgi ve haberden ibaret değildir. İnsanı iyilik yönünde bir değişim için uyarır ve teşvik eder (Hökelekli,2011:238).

İslami ibadetlerin her biri, insan kişiliğine yönelik işlev ve etkisi bakımından benliği arındırma, ahlaki ve manevi çirkinliklerden temizleyip, erdemli ve olgun bir seviyeye ulaştırma amacı taşıyan bir eğitim programı olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden ibadet bilinci ve uygulamasına iyi, erdemli insan olma çabası eşlik etmelidir. Törenselle ve şekilselle uygulama ancak benliğimizi değiştirdiği ve arındırdığı ölçüde gerçek bir ibadet olma niteliği kazanır (Hökelekli,2011:241).

Hıristiyan toplumlarına baktığımız zaman da genel olarak halkın benimsediği ortak değerlerin din kaynaklı olduğunu görürüz; Allport (1950) da, bir değerın bir inanç olduğunu ve bireyin bu inançtan hareketle davranışta bulunduğunu belirtmiştir. Allport'a göre; Değerler egoist düzeyin üstüne çıkmadığı zaman ortaya çıkacak dindarlık kişisel çıkarı korumayı amaçlayan dindarlıktır. Bireyin değeri anlaşıldığı zaman nasıl kişilik ilerleme kaydediyorsa din de genelleştirilip soyutlaştırıldığı zaman dini inancın karakteri genişleme göstermektedir (Allport,2005:36). Özellikle Amerikan toplumunda birçok insanın, örgütlenmiş dini, manevi yaşamın merkezi, kaynağı, muhafızı ve tek öğreticisi olarak gördüğü açıkça görülmektedir. Kilisenin kullandığı metotlar ve öğretim biçimi, yaygın ve resmi bir biçimde çoğu kimse tarafından doğruluğa, adalete, iyiliğe, sağlığa ve erdemliliğe giden tek 'yol' olarak görülmektedir (Allport,2005:14) Hıristiyan öğretilerinde büyük bir öneme sahip olan yardımlaşma,

hoşgörü ve eşitlik gibi bir çok değer mantıksal eğilimlere bağlı olarak genişlemektedir. Açıklanmayı gerektiren aşkın değer olarak benliğin diğer değerlerini korumak için zorunlu olan Tanrı'nın kendisinin kişiliğinin en yüksek ifadesi olduğu ilan edilebilir. Etrafımızdaki sanat dünyası, bilim dünyası ve toplumsal evren bizi tatmin edecek değerlerin üretilmesiyle ilgilendiği gibi bakış açımızı genişletmeyi de amaçlamaktadır. Tanrı güzellik olarak sanatta değerlerin korunmasını garanti eder; Tanrı gerçek olarak onları felsefe ve bilim alanlarına bağışlayacağına söz verir; Tanrı aşk olarak insan ilişkilerinde bizi etkileyen ve korumaya değer bütün geçerli değerleri koruyabilir; Tanrı sonsuz olarak bütün bu alanlar arasındaki bağlantıyı sağlayabilir. Hristiyan dininde değerlerin korunması konusundaki bireysel arzu tarafından motive edildiğini ilana götüren bu şekildeki anlayış biçimidir. Bireyin korunmasını istediği değerler ihtiyaçlara bağlıdır ve ihtiyaçlar da bireyden bireye, milletten millete ve zamandan zamana göre değişiklik göstermektedir. Değerler egoist düzeyin üstüne çıkmadığı zaman ortaya çıkacak din, kişisel çıkarı korumayı amaçlayan dindir. Bireyin değeri anlaşıldığı zaman nasıl kişilik ilerleme kaydediyorsa din de yenelleştirilip soyutlaştırıldığı zaman dini inancın karakteri genişleme göstermektedir. Höffding değerlerin var olma mücadelesiyle çatışmaya girmeleri durumunda subjektif dinin varlığının çok yoğun hissedileceğini iddia eder. Çünkü değerler tehdit edildiği zaman en çok ihtiyaç duyulan koruyucu güç dindir. Dinin ortak olarak en çok arzulandığı durumlar acı, korku, suç, güvensizlik, eksiklik ve değerlerin yeniden inşası gibi durumlardır (Allport,2005:35-36).

9. ERGENLERDE DİNDARLIK VE DEĞERLER

Ergenlik döneminin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan güç ve kapasite, ergenin duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını, bireysel ve toplumsal düzeyde yeniden şekillendirir. Bu süreçten dindarlık da etkilenir ve ergen, çocukluk döneminde oluşan dini hayatını bedensel, duygusal, bilişsel ve sosyal gelişime paralel olarak yeniden yapılandırır (Şahin,2007b:222). Değerlerde bu yapılanmadan muhakkak etkilenir.

Dini gelişim araştırmalarında ergenlik dönemi genellikle “bilinçli okuma çağı” olarak tanımlanır. Ergenin denediği roller, iletişim tarzı, davranış şekilleri, gençlik döneminin, onun kendi değer yargılarını oluşturma çabalarının ortaya çıktığı bir dönem şeklinde tasvir edilmesine neden olur (Selçuk, 2004; 335).

Literatürdeki çalışmalara baktığımızda ergenlerde dindarlık ve değerlerle ilgili doğrudan yapılmış bir çalışmaya rastlamadık. Ancak ergenlik dönemini sosyal, duygusal, ahlaki ve dini özellikleri ile, benimsediği değerler bakımından incelediğimizde, ergenliğin bu yönlerden ciddi bir gelişim ve değişim dönemi olduğunu; bünyesinde saygı, sevgi, hoşgörü, dürüstlük, kabul, anlayış gibi anlamları taşıyan; barış, demokrasi, sorumluluk, dostluk, arkadaşlık gibi olumlu durumların oluşmasını sağlayan değerler yönünden de hızlı bir gelişim ve değişim yaşadığını açıkça söyleyebiliriz.

Bunun yanında din ergenlerin hayatında, bazı geleneksel değerlerin oluşması, sürdürülmesi ve korunmasında önemli bir unsurdur. İlk önce aile değerlerine bağlılık, büyüklere, anne ve babaya saygı, itaatkârlık, hoşgörü, dürüstlük, nefsi kontrol, cinsel korunma, yardımseverlik ve çalışkanlık gibi insani değerlerle dindarlık arasında doğrudan bir ilişki olduğu çeşitli araştırmalarca kanıtlanmıştır. Toplum hayatında geleneksel insani değerlerin çöküşünün etki ve zararını en fazla gençler görmektedir (Hökeleki, 2006:29).

Ergenliğin başlarında mantıklı ve soyut düşüncenin başlamasıyla ergenin benlik algısı değişir ve kişinin ahlak anlayışında olduğu kadar değerleri algılayışında da önemli değişiklikler görülür. Ergen düşüncelerini haklı gösterebilecek mantık yolları bulmaya, düşünceler kurgulamaya başlar. Tartışmalar ve fikir alışverişi ergenin yaşamında önemli bir yer oluşturur. Tahmin ve varsayımlar ileri sürebilir. Kurduğu varsayımları sınımadan geçirir, genellemeler yapar ve soyut kavramları kullanarak bir durumdan ötekine geçebilir. Soyut düşünme becerisinin gelişmesi, dini uyanışın başlaması açısından da önemli bir devredir (Hökeleki,2010:268). Belirli bir hayat felsefesi oluşturma amacıyla olan ergen, psikolojik ve sosyal gelişiminin tabii bir sonucu olarak din gerçeğinden kendisini tamamen soyutlayamaz. Soyut işlemler yapabilecek bilişsel bir düzeye ulaşan ergenin zihni, metafiziki sorunlar üzerinde yoğunlaştığı andan itibaren, ister istemez din fenomeni ile karşı karşıya gelmektedir. Böylece din, istek ve ihtiyaçlarını derinden hisseden ergen için; tatmin edici bir dünya görüşü geliştirmek, bir kimlik elde etmek ve kutsala bağlanmak için temel bir ilgi alanı haline gelir. Dış çevre ile ilişkilerini arttırdıkça ergen, yaşanan hayat ile dini –ahlaki değerler arasındaki derin farklılıkları algılama kapasitesini genişletir (Bahadır,2006:308). Genç, ancak soyut düşünme yeteneğini kazandığında toplumun norm ve değerlerini fark edebilmektedir (Özcan,1985: 238). Ancak bu durum ergenliğin ilk yıllarında net bir şekilde görülmez. Ön ergenlik döneminde iyi davranış artık

başkalarının onaylanan, başkalarını da sevindiren davranıştır. Ergen, uygun davranışı hem kendi menfaatine hem de toplum düzenine ve değerlerine uygun olduğu için benimser. Zamanla soyut düşünme yetilerini kullanarak anne ve babasının davranışlarını tekrar gözden geçirmeye başlar. Onların doğru dediklerinin her zaman geçerli olmadığını görür, tutarsız davranışları daha iyi ayırt eder, çelişkileri sezer, tartışmaya girer ve eleştirir. Toplumun kurallarına, gelenek ve göreneklerine karşı tavrı değişir. Değerlerin değişmez olduğunu düşünen çocuğun tersine, ergen bunların bireylere ve farklı gruplara göre değişebileceğini anlar. Bunları yaparken kendine has tutarlı bir değer sistemi oluşturmaya çalışır (Yavuzer,1998:284). Ergende soyut düşüncenin gelişiminde, bilişsel gelişimin ve ruhsal süreçlerdeki değişimlerin etkisi söz konusudur. Benzer şekilde ağır yaşam şartları, çocukluk inançlarının sarsılması, düşüncedeki çelişkiler ve belirsizlikler, çevrenin ve ailenin dini yaklaşımı, çocukken alınan dini terbiye, duygusal iniş çıkışlar ve karmaşalar; dini değer ve inançlar için ortam oluşturur ve bunların gelişmesine neden olur (Özbaydar, 1970: 15).

Gençliğin değişik sorunları vardır ki bunların en önemlileri yabancılaşma, kimlik bunalımı, değerlerdeki değişimler, sosyal-psikolojik sorunlar ve kaygılardır. Tartışmalara katılmak, mücadelede yer almak, birine bağlanmak, sosyal ilişkiler kurmak, kendi değer yargılarıyla özdeşim kurduğu, model aldığı kişilerin değer yargıları arasındaki bariz çelişki gibi durumlarda ergen belli bir gerginliğe uğramaktadır. Eğer bu gerginliği gideremezse ciddi bir kimlik problemi yaşayacaktır (Erikson,1984:26-28). Şüphesiz gençlik sürecinde kimlik ve kişiliğin oluşumunda, dünyaya bakışın ve problemleri çözümleyiş tarzının şekillenmesinde değerlerin önemli bir rolü vardır (Aydın,M.,2003:4). Öte yandan ergenlik döneminde olumlu bir kişilik geliştirme ve sağlıklı bir ruhsal yapıya kavuşma yolunun din olduğunu söyleyebiliriz. En nihayetinde dinler, ortaya koydukları düsturlarla insanlığa bir yaşam tarzı sunmakta ve bunların kazanılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Peker,1986:54).

Diğer taraftan toplumda kimlik gelişimi sürecinin ana eksenini dini inanç ve değerler oluşturmaktadır. Gençler üzerinde yürütülen sınırlı araştırmalarda Türk gençliğinde değerlerin ve dini inançların kişilik ve benlik gelişimine olumlu katkılarda bulunduğu ortaya koyulmaktadır (Hökelekli,2006:16) Bunun yanında değerlerin ve dinin; algılanıp, toplumda yeniden şekillenmesinde gençlerin önemli birer rolleri vardır (Aydın,M.,2003:4).

Dünyayı anlama, hayatta bir amaç bulma arayışı içerisinde olan gençler için din zihinsel bir açıklık sağlamakta, bütüncü bir dünya görüşü olarak bütün bir bilgi ve

anlayışı kuşatarak, karşı karşıya gelinen gerçeklikle ilgili bir yapı oluşturmaktadır. Bundan dolayı dindar gençler daha iyimser olmayı başarmakta ve Allah'ın yardımıyla kendi durumlarını kontrol altına aldıklarını hissettirmektedir. Kimlik kargaşası içerisinde bocalayan genç, dinde kimlik kazandırıcı bir imkân bulmaktadır. Böylece gerilimlerden, aykırı kimlikler arasındaki çatışmalardan uzaklaşarak, tutarlı ve dengeli bir benliğe kavuşabilmektedir. Bu durum hayata ve insanlara olumlu bakmayı, insani değerleri benimsemeyi beraberinde getirmektedir.

Çağdaş tüketim toplumu içerisinde gençler, narsist ve hazza dayalı bir ahlak anlayışını ön plana çıkaran kültürel bir değişim geçirmektedir. Bu değişim sürecinde anlık hazza dayalı ilişkiler kuran kimselerde, toplumsal bağların ve sorumluluk duygusunun zayıfladığı görülmektedir. Tüketim toplumunun aşırı bireyseliği, insani değerlerden yoksun, davranışları ahlaki olmayan, buna karşın her şeye hakim olduğu duygusuna kapılan, insani değerler için “abartı iddiaları” olan, bir benlik yapısı gelişmektedir. Gençlerin dini inanç ve değerlere bağlanmaları ve bunları benimsemeleri ölçüsünde, modern hayatın yıkıcı etkilerinden korunabilmekte, daha sağlıklı ve bütünlüğe ulaşmış bir benlik yapısı geliştirebilmektedirler (Hökelekli, 2006:22-24).

Gelişim sürecinde ergenler bazı konularda dini paradokslar yaşarlar. Bağımsız olmaya çalışırken aynı zamanda bağımlı olmak, tabiat üstünü dikkate almaz iken Tanrı'ya inanmak, tabiatüstü ahlaki değerlere inanırken aynı zamanda ahlaki göreceliğe meyiletmek, ölüm korkusu ve ölümsüzlük arzusu bunların bir kaçıdır (Paloutzian, 1996:123 den Akt.Şahin,2007:30). Bir başka durumda, özellikle cinsel uyanış sonucu karşılaşılan suçluluk ve günahkârlık duygusudur. Ergende cinsel uyanışla birlikte namus, edep, hayâ gibi toplumsal değerler cinsel ihtiyacın tatmini önünde engel oluşturur. Bunun yanına cinsel faaliyetlere toplum tarafından konulan, dinle desteklenen bazı sınırlamalar da eklenir. Buna karşın cinsel arzuları tahrik edici sosyal ve ticari faaliyetler alabildiğince yaygındır. Bu durum gencin zihninde toplumsal değerler ve din ile cinselliğin karşı karşıya gelmesine neden olur. Böylece gençlerin büyük bir çoğunluğu cinsel eğilimleri ile din ve değerler arasındaki çatışmadan doğan suçluluk ve günahkârlık duygusuna kapılırlar (Hökelekli,2010:274). Din, bu ve benzeri konularda bazen çatışmanın sebebi olarak görülür. Çoğu zamanda ergene, yaşadığı çelişkiden kaynaklanan stresle başa çıkma konusunda yardımcı olur. Cole ve Hall'e göre din, ergenin yaşadığı stres ve çatışmalarla baş ederken en azından üç ihtiyacı karşılar. Bunlardan birincisi, yaşanan suçluluk duygusunun etkisinin düşürülmesidir. Ergenin dua etmesi, günah çıkartması, kilise papazı ve kilise gençlik grubu ile iletişimde

bulunması, yaşadığı stresin azalması, affedilme duygusu gibi uyum tecrübelerini doğurabilir. Dinin karşıladığı ikinci ihtiyaç güvenlidir. Dine inanma, dini aktivitelerde bulunma, ölümsüz bir güce bağlanma ve büyük bir gruba dâhil olma, ergende güven duygusu oluşturur. Üçüncü ihtiyaç ise, hayatı anlamlandırma (Paloutzian,1996:125 den Akt.Şahin,2007:30).Bu temel ihtiyaçları dinle karşılayan ergen, iyi ve kötü hakkında bir anlayış kazanır. Hayatına bir yön ve ivmede kazandırarak kendine özgü bir değerler sistemi oluşturur.

Ergen düşüncelerini inançla savunur. Haksızlığa tahammül edemez. Yaşanan gerçekleri pek görmez, eşitsizlikler ortadan kalksın, dünyaya adalet gelsin, toplum düzeni değişsin ister. Adil bir düzenden, eşitlik ve doğruluktan yanadır. (Yörükoğlu,2000:41). Akranların kurduğu ilişkide genç, güvenli davranış göstermeyi, adil bir ilişki kurmayı, başkalarının düşüncesini hoşgörü ile karşılayıp kendi fikirlerini özgürce ifade etmeyi öğrenir (Kulaksızoğlu,2001:87-88). Aynı zamanda gençler, insanların inançlarına herhangi bir şekilde karışılmasına karşı aşırı hassastırlar. Onlara göre bu tür müdahaleler, insanların dini özgürlüğünü kısıtlar. Gençler, dinin saldırgan olarak yayılmasını ve insanların zor durumundan faydalanarak din değiştirmeye zorlanmasını istemezler. Onlara farklı bir dine ya da mezhebe katılma ihtimalleri sorulduğunda, hemen hemen hepsi bu seçeneği açıkça reddeder. Kendi dinleriyle tamamen aynı fikirde olmasalar ya da belirli bir kiliseyle kendilerini tanımlamasalar da, onların diğer mezheplere ve dinlere karşı bir tepkileri söz konusu olmamakla birlikte onlar ne iseler öyle kalmak isterler (Schweitzer,2007:165). Bu durum ergenin benimsediği temel bir değerdir.

Uyuşturucu madde, alkol ve sigara kullanımı günümüzde neredeyse gençlik kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Öte yandan, intihar olaylarının önemli bir bölümünü genç intiharları oluşturmaktadır. Gençlere, hayatı nasıl yaşamaları, neleri yapmaları gerektiğini söyleyen gelenekler ve geleneksel değerlerin yokluğu, onların bir amaç boşluğu içerisinde, yaşamdan bir anlam bulma arzusu ile bu yollara başvurmaya yöneltmektedir. Dini inanç ve değerler, gençler üzerinde etkili bir psikolojik güce sahiptir. Dini inanç ve değerler gençleri, amaçsızlıktan ve boşluk duygusundan koruma, onların anlam dünyalarını kurmada etkilidir. Dini inanç ve değer sahibi bir gencin intiharı düşünmesi çok ender görülen bir durumdur. Hayat değerlerini koruma açısından en büyük bir motivasyon kaynağı dindir. Dini inanç ve değerlerin gençlerin sağlıklı gelişimi ve modern hayatın getirdiği sorunlarla baş etmedeki önemi açıkça ortaya çıkmaktadır (Hökelekli, 2006:27).

Bu dönemde ergenler kendilerine ülküsel ahlâkî değerler seçerler. Ahlâkî davranma istekleri güçlüdür. Gençler ülküleştirirdikleri ahlâkî değerlere göre, yalnız kendilerini değil başkalarını da değerlendirirler (Başaran,1998:153). Ergen hem kendi hakkında, hem de insanlık ve dünya hakkında da cevaplar arayıp bunları netleştirmeye çalışır (Adams,1995:241). Yaşlılarını ve toplumun değerlerini bir kenara bırakıp kendi vicdanına göre hareket etmeyi, ilkeli davranmayı yeğler. İnsan haklarına ve insan yaşamının değerliliğine dayanan evrensel ahlâk ilkelerine göre yargıda bulunur (Adams,1995:250). İlkeli ahlâk konumuna erişmesiyle ergen, eşit adalet, en iyiyi bütün insanlara sunma, insanların haklarını koruma, insan yaşamının değerliliği gibi kavramları ele alır (Kulaksızoğlu,2001: 103). Genç, dünyayı değiştirme, insanlığın kurtuluşu için çalışma, toplumu yeniden şekillendirme noktasında düşünmeye başlar. Toplumdaki aksaklıklarla, düzensizliklerle kısaca kendi yetiştirme tarzı ve edindiği değerlerle toplumda gördükleri arasında bir denge kurmaya çalışır (Adams,1995:240). Genç denge kurmaya çalışırken kendine özgü bir ahlâk anlayışı, tutarlı bir değer sistemi ve kendine özgü bir yaşam tarzı oluşturmaya çalışmaktadır (Güngör,1995:52). Bu çaba içerisinde ergen, büyük bir idealle; ahlaki bir hayatı merkeze oturtmakla nefsanî arzularını tatmin etmek arasında, farklı bir çatışma da yaşar. Ergenliğin sonlarına doğru çatışmanın şiddeti azalır ve yavaş yavaş bir kişilik değişimi başlar. Ergen ailesinden ve çevresinden sağlam dini temellere dayalı bir yaşantı görmüşse çocukluktan beri kendisi için huzur kaynağı olmuş olan dini inançlara yeniden sarılır (Hökelekli,2010:280). Ergen benimsediği evrensel ahlak ilkelerini, toplumsal düzeni, insanlık haklarını dini temellere dayandırarak içselleştirir. Dini değerler çerçevesinde hayatını yönlendirmeye çalışır. Başta din olmak üzere, gençlerin bütün davranış eğilimlerinde insani değerlerin etkileri ve izleri görülmektedir. Büyüklere saygı, hoşgörü, dürüstlük, namus, ahlaki ve manevî değerlere verilen önem, aile değerlerine bağlılık, ergenlerimizde kendisini çok fazla göstermektedir (Hökelekli,2006:16).

Ergenlik döneminde genç, din konusunda kendi tutumunu belirleyebilecek duygusal ve zihinsel olgunluğa ulaşmış olur. Ergen için helal, haram, günah sevap kavramları, dinin emir ve yasakları önem kazanır (Hökelekli,2010:265). Hıristiyan bir ergen İncilde geçen sevgiyi, saygıyı, merhameti, affetmeyi, hoşgörüyü, dürüstlüğü ve barışı savunan ifadelerle, (Bkz.Malta/18:21-23, Malta/6:38-40, Malta/7:1 vb.) Müslüman bir genç ise Kur'an'ın ifade ettiği "Dinde zorlama yoktur" (Bakara/256), "Deki;(Bu) hak rabbimizden (gelmiş)tir, artık ona dileyen inansın, dileyen reddetsin" (Kehf/29) gibi hoşgörü ayetlerine ve sevgiyi, saygıyı, adaleti önemseyen ayetlere

(Hud/112, Hud/118, Rad/40, Yunus/99, Maide/92, Nahl/82, Kaf/45, Şura/15, Gasiye/21) önem verecek; benimsediği bu değerleri düşünce, duygu ve davranışlarında gösterecektir. Artık ergen için peygamberlerin yaşantıları örnek alınacak, onların değerleri benimsenecektir. İnsanların benimsedikleri değerlere uymayan yanlış davranış ve tutumları dinin özüne aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilecek, hatta bu kişilere karşı olumsuz bir tutum sergilenip tavır alınacaktır.

Sonuç olarak, benliğinde duygusal, sosyal, ahlaki gelişimleri içselleştiren ve dini bir tutum kazanan ergen, dinin emir ve yasaklarına da uymaya başlar. Dinin emrettiği veya peygamberlerin yaşantısında yer alan insani değerler de ergenin duygularında, düşüncelerinde ve davranışlarında büyük oranda yer eder.

II. BÖLÜM

YÖNTEM – İŞLEM

1.YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada empirik metot seçilmiş olup, amaç ve hipotezler bölümünde verilmiş olan hipotezlerin sınanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda uygulanan dindarlık ölçeği ve insani değerler ölçeğinin ölçek maddelerinden elde edilen veriler arasındaki ilişkilerin analizinde “Pearsan Korelasyon Analizi”, çok gruplu değişkenlerin analizinde ise “Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Anova)” ve “Tukey – HSD testi” istatistik analizi kullanılmıştır.

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın genel evreni Türkiye’deki yalnız 14-18 yaş arası ergenlerdir, çalışma evreni ise Bursa İli İnegöl ilçesindeki liselerde öğrenim gören 14-18 yaşla sınırlı ergenlerdir.

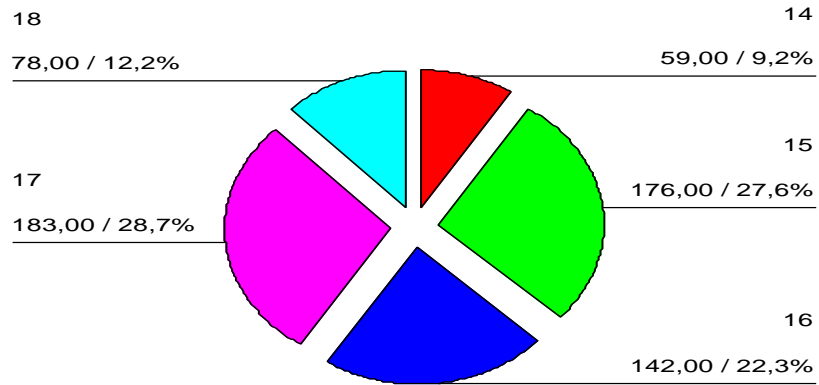
Araştırmanın örneklemini Bursa ili İnegöl ilçesinde farklı lise türlerinde öğrenim gören öğrencilerden, tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilen 14-18 yaş arası 638 denekten oluşmaktadır.

Örneklemimizin, çalışma evrenimizi temsil edebilme gücünün yüksek olduğuna inanıyoruz. Çünkü, seçilen okulların her biri ortaöğretimdeki lise türlerinden birine karşılık gelmektedir (Fen, Anadolu, Meslek, İmam Hatip). Ayrıca, her örneklem biriminden zengin bir çeşitleme imkanı da sağlanmıştır. Konuya sayısal olarak yaklaşırsak, 5000 kişilik bir evren için %99 güven düzeyi ve $\pm 5\%$ göz yumulabilir yanılğı standardında gerekli olan örneklem sayısı 586 olarak kabul edilmektedir (Akt. Bahadır,1999). Bu istatistiksel kabul göz önünde bulundurulduğunda, evrenimize karşılık değerlendirmeye aldığımız 638 kişilik anket sayısı, örneklemin kabul edilen sayının üstünde olduğu anlamını taşımaktadır. Bu yönüyle örneklemimizin, genel evreni de temsil edebilme kabiliyetine sahip olduğu kanaatindeyiz.

Örneklemin değişik demografik gruplara göre dağılımı aşağıdaki şekillerde gösterilmiştir.

Şekil – 1 Örneklem Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

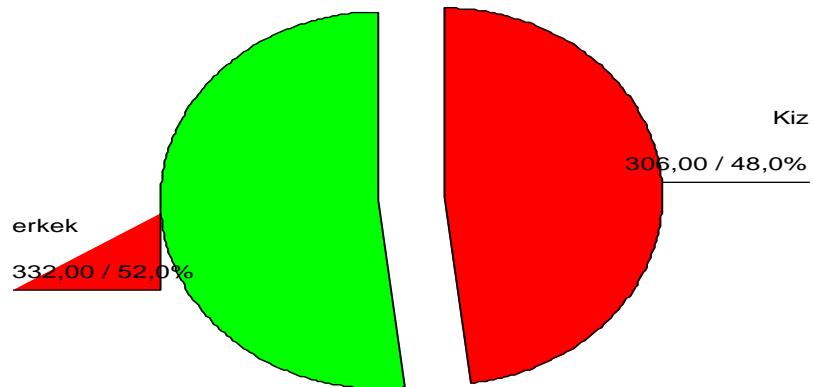
s(=638)

Araştırmada örneklem olarak aldığımız gençlerin % 9,2 ‘si (s=59) “14 yaş ilk ergenlik”; % 27,06’sı (s=176) “15, % 22,3’ü (s=142) ‘si 16 ve % 28,7’si (s=183) 17 yaş orta ergenlik”; % 12,2 ‘si ise (s=78) “18 yaş geç ergenlik” grubundandır.

Şekil – 2 Örneklem Cinsiyet Gruplarına Göre Dağılımı

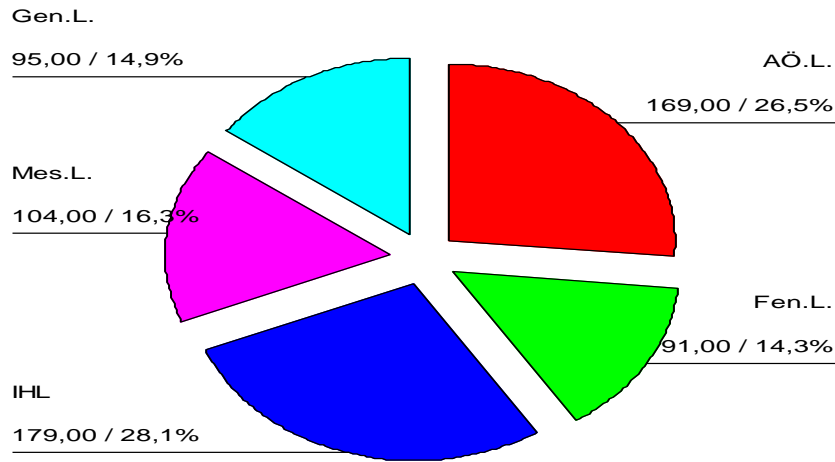
(s=638)

Şekil 2’de görüldüğü gibi örneklem grubunun % 48 ‘i (s=306) “kız”, % 52 si (s=332) “erkek”tir.

Şekil – 3 Örneklemin Öğrenim Gördüğü Okula Göre Dağılımı

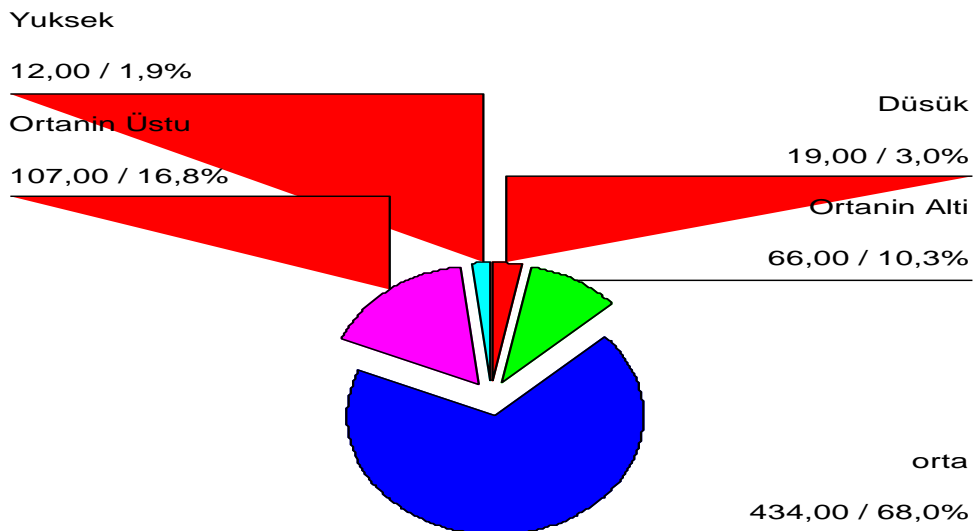
(S=638)

Araştırma örnekleminin % 14,9 ‘u (s=95) “Genel Lise”, % 16,3’u (s=104) “Meslek Lisesi”, % 28,1’i (s=179) ‘u “İmam Hatip Lisesi”, % 26,5’i (s=169) “Anadolu Öğretmen Lisesi”, % 14,3 ‘ü ise (s=91) “Fen Lisesi” öğrencisidir.

Şekil – 4 Örneklemin Ailesinin Sosyo - Ekonomik Durumuna Göre Dağılımı

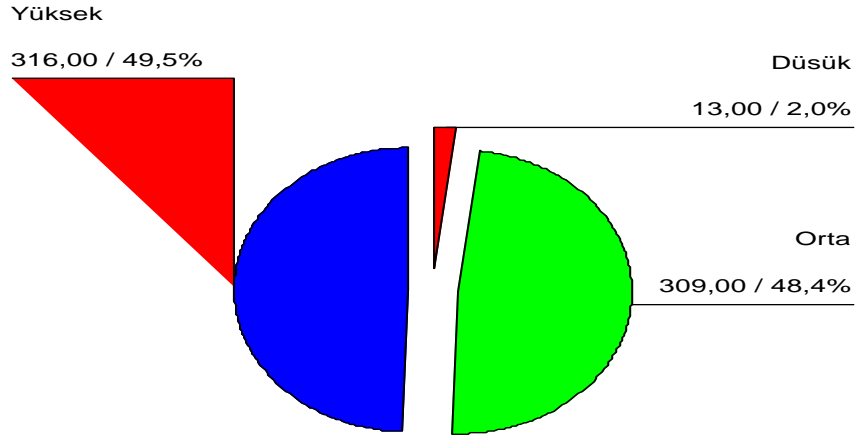
(s=638)

Örneklem olarak aldığımız deneklerin ailelerinin Sosya-Ekonomik durumlarının % 1,9’u (s=12) “Yüksek”, % 16,8’i (s=107) “Ortanın Üstü”, % 3’ü (s=19) “Düşük”, % 10,3’ü (s=66) “Ortanın Üstü”, % 68’i ise (s=434) “Orta” olarak saptanmıştır.

Şekil – 5 Örneklemin Ailesinin Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımı

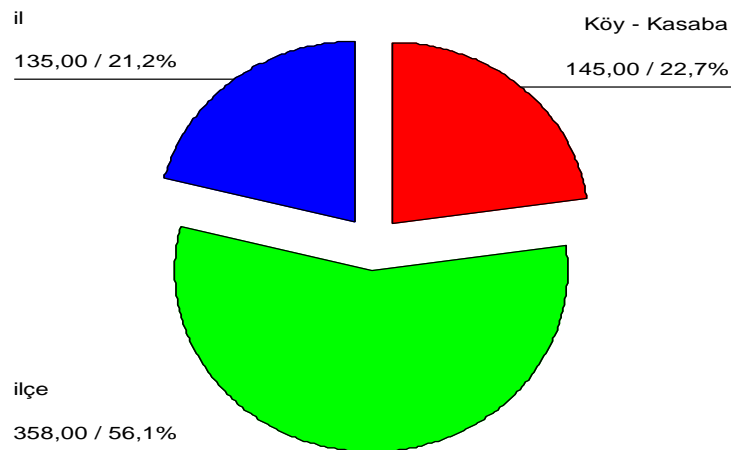
(s=638)

Gençlerin ailelerinin dindarlık düzeylerine baktığımızda % 49'5'i (s=316) “**Yüksek**”, % 48,4 ‘ünün (s=309) “**Orta**”, % 2’sinin ise (s=13) “**Düşük**” olduğu görülmektedir.

Şekil – 6 Örneklemin Hayatının En Uzun Döneminin Geçtiği Yere Göre Dağılımı

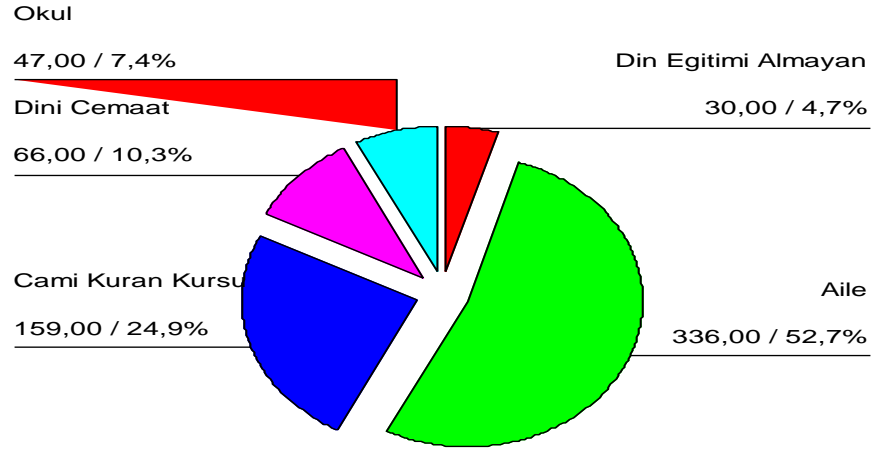
(s=638)

Örneklem grubunda yer alan gençlerin hayatlarının en uzun döneminin geçtiği yer; % 21,2 oranında (s=135) “**İl**”, % 56,1 oranında (s=358) “**İlçe**”, % 22,7 oranında ise (s=145) “**Köy-Kasaba**”dır.

Şekil – 7 Örneklem Din Eğitimi Alıp Almama Durumuna Göre Dağılımı

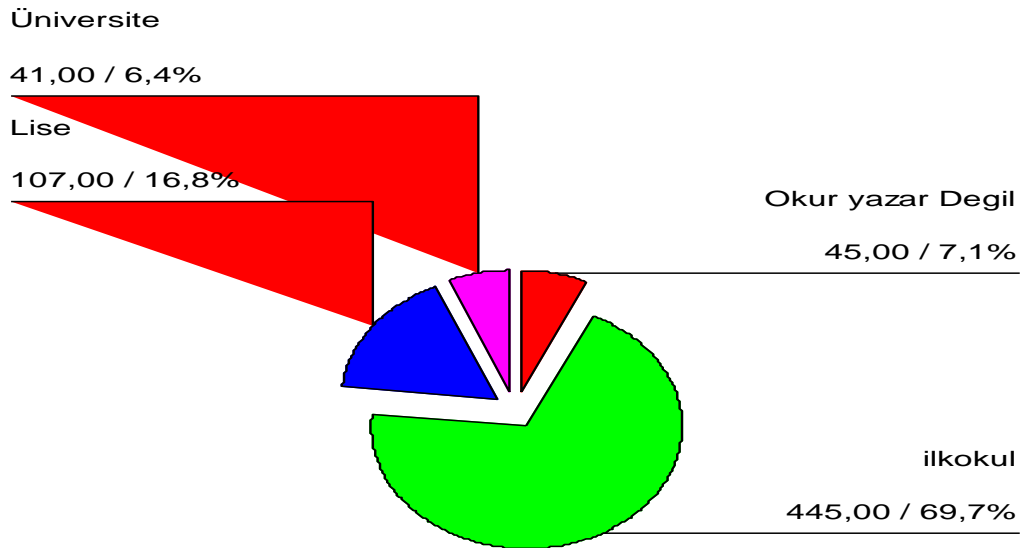
(s=607)

Örneklem grubundaki gençlerin din eğitimi alıp almama durumlarına baktığımızda; % 4,7'sinin (s=30) “**Din Eğitimi Almadığı**”, % 7,4'ünün (s=47) “**Okuldan**” din eğitimi aldığı, % 10,3'ünün (s=66) “**Dini Cemaatten**” din eğitimi aldığı, % 24,9'unun (s=159) “**Cami, Kuran Kursundan**” din eğitimi aldığı, % 52,7'sinin ise (s=336) “**Aileden**” din eğitimi aldığı görülmektedir.

Şekil – 8 Örneklem Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

(s=638)

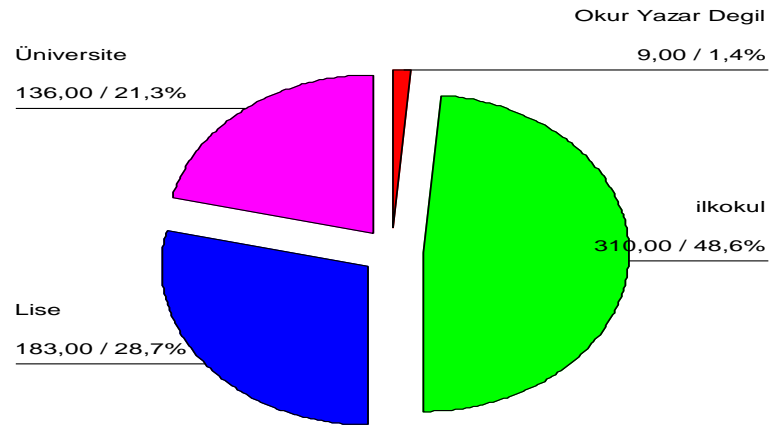

Deneklerin annelerinin eğitim durumları; % 6,4 (s=41) “**Üniversite**”, % 16,8 (s=107) “**Lise**”, % 69,7 (s=445) “**İlkokul**”, % 7,1 (s=45) “**Okur Yazar Değil**” olarak saptanmıştır.

Şekil – 9 Örneklem Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

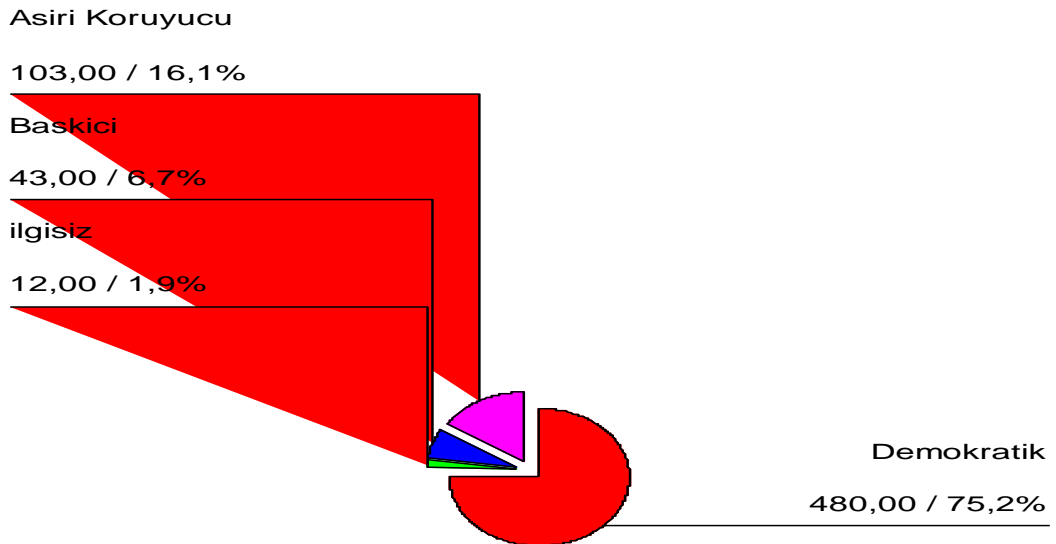
(s=638)

Deneklerin babalarının eğitim durumu ise; % 21,3 (s=136) “**Üniversite**”, % 28,7 (s=183) “**Lise**”, % 48,6 (s=310) “**İlkokul**”, % 1,4 (s=9) “**Okur Yazar Değil**” olarak saptanmıştır.

Şekil – 10 Örneklem Anne Tutumuna Göre Dağılımı

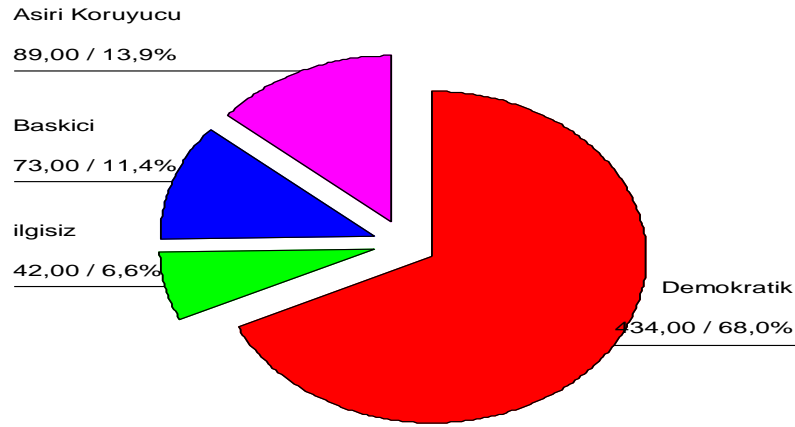
(s=638)

Gençlerin annelerinin gence olan tutumu; % 16,1 (s=103) “**Aşırı Koruyucu**”, % 6,7 (s=43) “**Baskıcı**”, % 1,9 (s=12) “**İlgisiz**”, % 75,2 (s=480) “**Demokratik**” olarak belirlenmiştir.

Şekil – 11 Örneklemin Baba Tutumuna Göre Dağılımı

(s=638)

Gençlerin babalarının gence olan tutumu ise; % 13,9 (s=89) “**Aşırı Koruyucu**”, % 11,4 (s=73) “**Baskıcı**”, % 6,6 (s=42) “**İlgisiz**”, % 68 (s=434) “**Demokratik**” olarak belirlenmiştir.

1.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada dindarlıkla ilgili verilerin toplanmasında D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi A.B.D. öğretim elemanları tarafından geliştirilmiş olan "Dînî Hayat Ölçeğinden" faydalanılmıştır.

DHÖ, dinî hayatın dört boyutu esas alınarak dindarlığı ölçmek için geliştirilen likert tipi bir ölçektir. Ölçek inanç boyutunda 4, duygu boyutunda 7, davranış boyutunda 10 ve bilgi boyutunda 10 madde olmak üzere toplam 31 maddedir. Ölçekten alınacak en yüksek puan 69' dur ve bu puan ankete katılan öğrencilerin dindarlık puanı olarak değerlendirilmiştir. Puanlamada 0-25 puan alanlar dindarlık düzeyi düşük grubu, 30-50 puan alanlar dindarlığı orta grubu, 55-69 arası dindarlığı düşük grubu oluşturmaktadır.

Ölçeğin inanç boyutu, katılıyorum (2), kararsızım (1), katılmıyorum (0) seçeneklerini içermekte olup, alınabilen en yüksek puan 8, en düşük puan 0'dır. Duygu boyutu, hiç (0), biraz (1), çok (2), pek çok (3) seçenekleri üzerinde işaretlenebilmekte olup, cümlelerde ifade edilen duygu veya tecrübelerin şiddet ve derecesini ölçmektedir. Bu boyuttan en az 0, en çok 21 puan alınabilmektedir. Davranış boyutunda ise maddeler, ölçülmek istenen dini davranışın sıklık derecesine göre, hiç (0), bazen (1), çoğu zaman (2), her zaman (3) şeklinde işaretlenebilmektedir. Bu boyuttan alınacak en

az puan 0, en yüksek puan 30'dur. DHÖ'de ölçülen son boyut, bilgi boyutudur. Bilgi boyutunda seçenekler doğru ve yanlış şeklinde oluşturulmuş ve her doğru cevap için 1 puan takdir edilmiştir. Bu boyuttan alınabilen en az puan 0, en yüksek puan ise 10'dur (Şahin,2008a).

DHÖ'nün ergenler için güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları Şahin (2005, 2008a) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik çalışmasında iç tutarlık tekniği esas alınmış ve Cronbach alfa katsayıları belirlenmiştir. Saptanan iç tutarlılık katsayısı tüm ölçek için .71, inanç boyutu alt testi için .72, duygu boyutu alt testi için .58, davranış boyutu alt testi için .74 ve bilgi boyutu alt testi için .57 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin bir başka iç tutarlılık sınaması madde-toplam puan korelasyonu tekniği ile yapılmıştır. İnanç boyutu alt testinde madde toplam korelasyonlarının .29 ile .72 duygu boyutu alt testinde .23 ile .35 davranış boyutu alt testinde .17 ile .49 ve bilgi boyutunda .15 ile .38 arasında değiştiği arasında değiştiği saptanmıştır. Ölçekte alt sınır olarak kabul ettiğimiz .15'ten daha düşük korelasyon tespit edilmiş, dolayısıyla ölçekten madde çıkarılmamıştır.

Ölçeğin geçerliliği ise bilinen gruplar tekniği ile yapılarak, iki grup arasındaki farkın $t=20,68$ $P<.001$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır (Şahin,2008a).

Bu araştırmada ayrıca, değerlerle ilgili verilerin toplanmasında, öğrencilerin insani değerlerini belirleyen, Dilmaç (2007), tarafından ortaöğrenim düzeyindeki öğrenciler (ergenler) için geliştirilen “İnsani Değerler Ölçeği (İDÖ)” kullanılmıştır. Ölçekte, insani değerler süreci a. Sorumluluk (7 madde) b. Dostluk/Arkadaşlık (7 madde) c. Barışçı Olma (7 madde) d. Saygı (7 madde) e. Hoşgörü (7 madde) f. Dürüstlük (7 madde) olarak altı boyutta toplam 42 madde ile ölçülmektedir. Bu ölçek bireysel veya gruplar halinde uygulanabilen Likert tipi bir ölçektir. Ölçekteki maddeler beş basamaklı “Likert Tipi” (A: Hiçbir Zaman, B: Nadiren, C: Arasıra, D: Sık Sık, E: Her Zaman) bir dereceleme ölçeği şeklinde ifade edilmiştir. Maddeler A:1- B:2- C:3- D:4- E:5 şeklinde puanlanmıştır. Puanların artması/azalması bireylerin insani değerler daha fazla sahip olduğunu/olmadığını göstermektedir.

İDÖ' nün güvenilirlik çalışması için iç tutarlılık katsayıları (Cronbach Alpha) hesaplanmıştır. 7 maddeden oluşan “Sorumluluk” alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .73; 7 maddeden oluşan “Dostluk/Arkadaşlık” alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .69; 7 maddeden oluşan “Barışçı Olma” alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .65; 7 maddeden oluşan “Saygı” alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: .67; 7 maddeden

oluşan “Dürüstlük” alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: ,69; 7 maddeden oluşan “Hoşgörü” alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayısı alfa: ,70 olarak hesaplanmıştır. Diğer taraftan 42 maddelik tüm ölçek için iç tutarlılık katsayısı ise alfa. 92’dir. Bu kararlılık katsayıları “Sorumluluk” için ,73, “Dostluk/Arkadaşlık” için ,91, “Barışçı Olma” için ,80, “Saygı” için ,88, “Dürüstlük” için ,75, “Hoşgörü” için ,79 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tümü için kararlılık katsayısı ise: ,87 olarak belirlenmiştir (Dilmaç, 2007).

1.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmamız, konusu ve ifade edilen amaçları doğrultusunda belirli hipotezler üzerine kurulmuştur.

Ana Hipotezler;

- Ergenlerde dindarlık ve değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
- Ergenlerde dindarlıkla, değerlerin sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı, hoşgörü ve dürüstlük boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.
- Ergenlerde değerler ile dindarlığın inanç, duygu, davranış ve bilgi boyutları arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler vardır.

Alt Hipotezler;

- Ergenlerin yaşı ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Yaş ilerledikçe dindarlık düşmektedir.
- Ergenlerin cinsiyeti ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Kızlar erkeklere göre daha dindardır.
- Ergenlerin öğrenim gördüğü okul türü ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. İmam hatip lisesinde öğrenim gören ergenler, diğer liselerde öğrenim gören ergenlere göre daha dindardır.
- Ergenlerin ailesinin ekonomik durumu ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Ekonomik gelir düştükçe dindarlık artmaktadır.
- Ergenlerin ailesinin dindarlık düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Ailenin dindarlık düzeyi arttıkça dindarlık artmaktadır.

- Ergenin hayatının en uzun geçtiği yer ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Hayatı İl merkezinde geçen ergenler; hayatı ilçe, kasaba ve köyde geçen ergenlere göre daha dindardır.
- Ergenin din eğitimi alma durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Din eğitimi alan ergenler, din eğitimi almayanlara göre daha dindardır.
- Ergenin nereden din eğitimi aldığı ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Aileden din eğitimi alanlar diğer kurumlardan din eğitimi alanlara göre daha dindardır.
- Ergenin annesinin eğitim düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Annenin eğitim düzeyi arttıkça dindarlık artmaktadır.
- Ergenin babasının eğitim düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Babanın eğitim düzeyi arttıkça dindarlık artmaktadır.
- Annenin ergene olan tutumu ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Annesinin tutumu demokratik olan ergenler; annesinin tutumu ilgisiz, baskıcı ve aşırı koruyucu olan ergenlere göre daha dindardır.
- Babanın ergene olan tutumu ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Babasının tutumu demokratik olan ergenler; babasının tutumu ilgisiz, baskıcı ve aşırı koruyucu olan ergenlere göre daha dindardır.
- Ergenlerin yaşı ile değerler arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Yaş ilerledikçe benimsenen değerler düşmektedir.
- Ergenlerin cinsiyeti ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. Kızlar erkeklere göre değerleri daha fazla benimsemektedir.
- Ergenlerin öğrenim gördüğü okul türü ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. İmam hatip lisesinde öğrenim gören ergenler, diğer liselerde öğrenim gören ergenlere göre değerleri daha fazla benimsemektedir.
- Ergenlerin ailesinin ekonomik durumu ile değerler arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Ekonomik gelir düştükçe benimsenen değerler artmaktadır.
- Ergenlerin ailesinin dindarlık düzeyi ile değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Ailenin dindarlık düzeyi arttıkça benimsenen değerler artmaktadır.

- Ergenin hayatının en uzun geçtiği yer ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. Hayatı Köy/Kasabada geçen ergenler; hayatı İl ve İlçede geçen ergenlere göre değerleri daha fazla benimsemektedir.
- Ergenin din eğitimi alma durumu ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. Din eğitimi alan ergenler, din eğitimi almayanlara göre değerleri daha fazla benimsemektedir.
- Ergenin nereden din eğitimi aldığı ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. Aileden din eğitimi alanlar diğer kurumlardan din eğitimi alanlara göre değerleri daha fazla benimsemektedir.
- Ergenin annesinin eğitim düzeyi ile değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Annenin eğitim düzeyi arttıkça değerler daha fazla benimsenmektedir.
- Ergenin babasının eğitim düzeyi ile değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Babanın eğitim düzeyi arttıkça değerler daha fazla benimsenmektedir.
- Annenin ergene olan tutumu ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. Annesinin tutumu demokratik olan ergenler; annesinin tutumu ilgisiz, baskıcı ve aşırı koruyucu olan ergenlere göre değerleri daha fazla benimsemektedir.
- Babanın ergene olan tutumu ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. Babasının tutumu demokratik olan ergenler; babasının tutumu ilgisiz, baskıcı ve aşırı koruyucu olan ergenlere göre değerleri daha fazla benimsemektedir.

1. 5. Araştırmanın Sayılıları

- Araştırmada kullanılan dini hayat ölçeği, dindarlığın çeşitli boyutlarını ölçmede güvenilir ve geçerli bir ölçme aracıdır.
- Araştırmada kullanılan insani değerler ölçeği, değerleri ölçmede güvenli ve geçerli bir ölçme aracıdır.
- Denekler Ölçekleri hiçbir etki altında kalmadan içten ve samimi olarak doldurmuşlardır.
- Araştırmanın örnekleme, evreni %99 oranında temsil etmektedir.

1. 6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada dindarlıkla ilgili bulgular, Bursa ili İnegöl ilçesinde farklı liselerde uygulanan, daha önce güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları yapılmış, “Dini Hayat Ölçeği”nden elde edilen verilerle sınırlıdır.

Araştırmada değerlerle ilgili bulgular, Bursa ili İnegöl ilçesinde farklı liselerde uygulanan, daha önce güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları yapılmış, “İnsani Değerler Ölçeği”nden elde edilen verilerle sınırlıdır.

Ülkemizde ergenlik dönemi genel olarak 12 – 21 yaş dönemini kapsamaktadır. Biz örneklem grubumuzu lisede öğrenim gören ergenlerden seçtiğimiz için 14-18 yaş arası ergenlerle sınırlandırılmıştır.

Araştırma konunun niteliği itibariyle sadece 14-18 yaş arası 638 denekle sınırlıdır.

2. İŞLEM

2.1.Uygulama

Anketin uygulaması İnegöl İlçesinde Fen Lisesi, Anadolu Öğretmen Lisesi, İmam Hatip Lisesi, Meslek Lisesi ve Genel Lisede 2012 – 2013 eğitim öğretim yılı bahar yarı döneminde gerçekleştirilmiştir. Bağımsız değişkenleri oluşturan demografik özellikler, İnsani Değerler Ölçeği ve Dini Hayat Ölçeğinden oluşan anket, dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci sınıf öğrencilerine uygulanmıştır.

Uygulamaya tesadüfi örneklem metodu kullanılarak seçilmiş 638 öğrenci katılmıştır. Anket uygulaması araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Anketler uygulanırken öğrencilerden anket formlarının ilk sayfasındaki uyarıları okumaları istenmiş, ayrıca daha sağlıklı bilgilere ulaşılabilmesi için formlara isimlerini yazmamaları uyarısında bulunulmuştur.

2.2. Veri Analizinde Kullanılan İstatistiksel İşlemler

Araştırmada öncelikle, yukarıda özellikleri verilen Dini Hayat Ölçeği ve İnsani Değerler Ölçeği sayısal değerlere dönüştürülmüş, daha sonra analizlere tabi tutulmuştur.

Veri analizinde kullanılan istatistiksel işlemler ölçeğin tipi ve araştırma hipotezleri dikkate alınarak seçilmiştir. Bu doğrultuda ilişkilerle ilgili analizlerde Pearson Korelasyon Analizi, çok gruplu değişkenlerin analizinde ise “Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Anova)” ve “Tukey – HSD testi” kullanılmıştır. Araştırma ile ilgili veri analizleri SPSS 10.1 programı ile gerçekleştirilmiştir.

III. BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın amaçları doğrultusunda elde edilen bulgular ve analizler sunulacaktır.

1. Ergenlerde Dindarlık ile Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Bu bölümde dindarlık ile yaş, cinsiyet, öğrenim görülen okul türü, ailenin ekonomik durumu, hayatın en uzun geçtiği yer, anne babanın eğitim düzeyi, ergenin din eğitimi alıp almadığı, nereden din eğitimi aldığı, ailenin dindarlık düzeyi, anne babanın ergene olan tutumu gibi bağımsız değişkenler arasında anlamlı ilişkiler veya farklılıklar olup olmadığına bakılacaktır.

Tablo -1 Ergenlerde Dindarlık ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki Korelasyon

		DİNDARLIK	Yaş	Cinsiyet	Öğrenim Gördüğü Okul	Ailenin Ekonomik Durumu	Ailenin Dindarlık Düzeyi
DİNDARLIK	Pearson Correlation P N	1 , 638	-,172** , 638	-,042 ,286 638	,136** ,001 638	,057 ,147 638	,261** ,000 638
Yaş	Pearson Correlation P N	-,172** ,000 638	1 , 638	,070 ,077 638	-,199** ,000 638	-,031 ,438 638	-,108** ,006 638
Cinsiyet	Pearson Correlation P N	-,042 ,286 638	,070 ,077 638	1 , 638	,313** ,000 638	-,051 ,199 638	,217** ,000 638
Öğrenim Görülen Okul Türü	Pearson Correlation P N	,136** ,001 638	-,199** ,000 638	,313** ,000 638	1 , 638	,048 ,228 638	,255** ,000 638
Ailenin Ekonomik Durumu	Pearson Correlation P N	,057 ,147 638	-,031 ,438 638	-,051 ,199 638	,048 ,228 638	1 , 638	,043 ,273 638
Ailenin Dindarlık Düzeyi	Pearson Correlation P N	,261** ,000 638	-,108** ,006 638	,217** ,000 638	,255** ,000 638	,043 ,273 638	1 , 638
Hayatın En uzun Geçtiği Yer	Pearson Correlation P N	,127** ,001 638	,039 ,323 638	,010 ,792 638	,135** ,001 638	,134** ,001 638	,170** ,000 638
Din Eğitimi Alma Durumu	Pearson Correlation P N	,219** ,000 638	,042 ,293 638	-,046 ,249 638	-,034 ,392 638	-,046 ,244 638	-,118** ,003 638
Nereden Din Eğitimi Aldığı	Pearson Correlation P N	,005 ,899 638	-,043 ,277 638	,098* ,013 638	,006 ,884 638	-,026 ,518 638	-,076 ,054 638

Anne Eğitim Düzeyi	Pearson Correlation	,093*	,065	-,127**	-,142**	,234**	-,115**
	P	,019	,102	,001	,000	,000	,004
	N	638	638	638	638	638	638
Baba Eğitim Düzeyi	Pearson Correlation	-,055	,104**	-,104**	-,163**	,291**	,047
	P	,167	,008	,008	,000	,000	,235
	N	638	638	638	638	638	638
Anne Tutumu	Pearson Correlation	-,054	-,085*	,082*	,148**	-,026	,070
	P	,170	,031	,038	,000	,506	,078
	N	638	638	638	638	638	638
Baba Tutumu	Pearson Correlation	-,041	,023	,065	,174**	-,050	,038
	P	,300	,558	,103	,000	,212	,332
	N	638	638	638	638	638	638

*P<.05 **P<.01

Yapılan analizler neticesinde dindarlık ile yaş ($r = -.17$, $P < .01$), anne eğitim düzeyi ($r = -.09$, $P < .05$), öğrenim görülen okul türü ($r = .13$, $P < .01$), ailenin dindarlık düzeyi ($r = .26$, $P < .01$), hayatın en uzun geçtiği yer ($r = .12$, $P < .01$) ve din eğitimi alma durumu ($r = .21$, $P < .01$) arasında anlamlı ilişki ve farklılıkların olduğu tespit edilmiştir.

Dindarlık ile cinsiyet, ailenin ekonomik durumu, ergenin nereden din eğitimi aldığı, baba eğitim düzeyi, anne ve babanın ergene olan tutumu arasında anlamlı bir ilişki ve farklılıkların olmadığı belirlenmiştir.

2. Bağımsız Değişken Gruplarının Dindarlık Açısından Farklılıklarına Dair Analizler

Araştırmada bir önceki tabloda (Tablo – 1) dindarlık bağımlı değişkeniyle bağımsız değişkenlerin korelasyonları ve bu korelasyonların yönü tespit edilmeye çalışıldı. Araştırmanın bu bölümünde ise tespit edilen anlamlı ilişkilerin tahlili yapılacak ve ilişkinin hangi gruplar arasında, hangi güvenilirlik düzeyinde olduğu belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla iki grubu bulunan değişkenlerin analizinde “t” testi, çok gruplu değişkenlerin analizinde “Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Anova)” ve “Tukey – HSD testi” uygulanacaktır.

Tablo – 2 Yaşa Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Yaş	Gruplar Arası	1473,122	4	368,280	5,830	,000
	Gruplar İçi	39987,551	633	63,171		
	Toplam	41460,672	637			

Yaş bağımsız değişkenine göre ergenlerin dindarlık puanlarının ortalamaları arasındaki ilişkinin ($f = 5,83$) $P < .000$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu

sonuç, değişik yaş grubundaki ergenlerin dindarlık puanlarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğu “tablo 3”de gösterilecektir.

Tablo – 3 Dindarlık Puanı Açısından Yaş Düzeyine Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu

Yaş	Ortalama Puanlar	Yaş				
		15	14	16	17	18
15	60,33				*	*
14	59,45					
16	58,62					
17	56,83	*				
18	56,46	*				

*P<.05

Uygulanan Tukey HSD testi sonucuna göre yaş grupları arasındaki farklılığa bakıldığında; en yüksek dindarlık puanının 15 yaş grubu ergenler (x=60,33) tarafından alındığı, onları 14 yaş grubu (x=59,45), 16 yaş grubu (x=58,62), 17 yaş grubu (x=56,83) ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise 18 yaş grubu (x=56,46) ergenlerin aldığı belirlenmiştir. Puanlar arasındaki farklılık ise 15 yaş düzeyindeki ergenler ile 17 ve 18 yaşındaki ergenler arasında gerçekleşmiştir. Buna göre yaş ilerledikçe dindarlıkta anlamlı bir düşüş gözlenmektedir.

Tablo – 4 Cinsiyet Bağımsız Değişkeni Açısından Ergenlerin Dindarlık Puanları ve T Testi Sonucu

Cinsiyet	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	t değeri	F	P
Kız	306	58,75	7,418	1,06	4,03	,055
Erkek	332	58,06	8,621			

Korelasyon analizi neticesinde cinsiyet ile ergenlerin dindarlık puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı (r=-.04 P>.005) tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 1). T testi neticesinde elde edilen bulgulardan kızların değer puanları ortalamasının “x=58,75”; erkeklerin değer ortalama puanları ortalamasının “x=58,06” olduğu ve iki grup arasındaki farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo – 5 Öğrenim Görülen Okul Türüne Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Tek Yönlü Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Öğrenim Görülen Okul	Gruplar Arası	4543,302	4	1135,826	19,475	.000
	Gruplar İçi	36917,370	633	58,321		
	Toplam	41460,672	637			

Araştırmamızda öğrenim görülen okul türü değişkenine göre, ergenlerin dindarlık puanlarının ortalamaları arasındaki farkın ($f=19,47$) $P < .000$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, değişik okullarda öğrenim gören ergenlerin dindarlık puanlarından kaynaklanmaktadır. Bu anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğu “Tablo 6”de gösterilecektir.

Tablo – 6 Dindarlık Puanı Açısından Öğrenim Görülen Okul durumuna Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu

Öğrenim Görülen Okul Türü	Ortalama Puanlar	Öğrenim Görülen Okul Türü				
		A.Ö.L.	Mesl.L.	Fen.L.	Genel.L.	İ.H.L.
A.Ö.L.	55,32			*	*	*
Mesl.L.	55,95				*	*
Fen.L.	58,80	*				*
Genel.L.	59,56	*	*			
İ.H.L.	61,83	*	*	*		

* $P < .05$

Uygulanan Tukey HSD testi sonucuna göre öğrenim görülen okul türünün puanlarına bakıldığında; en yüksek dindarlık puanının İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören ergenler ($x=61,83$) tarafından alındığı, onları Genel Lisede ($x=59,56$), Fen Lisesinde ($x=58,80$) ve Meslek Lisesinde öğrenim gören ($x=55,95$) ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise Anadolu Öğretmen Lisesinde öğrenim gören ($x=55,32$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir. Puanlar arasındaki farklılık ise, İ.H.L. ile A.Ö.L., Meslek L. ve Fen L.; Genel L. ile A.Ö.L. ve Meslek L.; Fen L. ile A.Ö.L. ve İ.H.L. arasında gerçekleşmiştir.

Tablo – 7 Ailenin Ekonomik Durumuna Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Ailenin Ekonomik Durumu	Gruplar Arası	880,721	4	220,180	3,435	,147
	Gruplar İçi	40579,951	633	64,107		
	Toplam	41460,672	637			

Ailenin Ekonomik Durumu bağımsız değişkenine göre ergenlerin dindarlık puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Ortalama dindarlık puanları “Tablo 8”de gösterilecektir.

Tablo – 8 Ailenin Ekonomik Durumuna Göre Ortalama Dindarlık Puanları

	Ailenin Ekonomik Durumu				
	Orta Üstü	Orta	Düşük	Orta Altı	Yüksek
Ortalama Puanlar	59,00	58,84	57,36	55,50	54,50

Fikir vermesi açısından “Ailenin Ekonomik Durumu” gruplarının dindarlık puanlarına bakıldığında; en yüksek dindarlık puanının ailesinin ekonomik durumu orta üstü olan ergenler ($x=59,00$) tarafından alındığı, onları ailesinin ekonomik durumları orta ($x=58,84$), düşük ($x=57,36$) ve orta altı ($x=55,50$) olan ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise ailesinin ekonomik durumu yüksek olan ($x=56,46$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Tablo – 9 Ailenin Dindarlık Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Ailenin Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arası	3096,918	2	1548,459	25,630	,000
	Gruplar İçi	38,363,754	635	60,415		
	Toplam	41460,672	637			

Ailenin dindarlık düzeyine göre ergenlerin dindarlık puanlarının ortalamaları arasındaki ilişkinin ($f=25,630$) $P < .000$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Bu anlamlı ilişkinin hangi gruplar arasında olduğu “Tablo 10”de verilmiştir.

Tablo – 10 Dindarlık Puanı Açısından Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkenine Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu

Ailenin Dindarlık Düzeyi	Ortalama Puanlar	Ailenin Dindarlık Düzeyi		
		Düşük	Orta	Yüksek
Düşük	48,46		*	*
Orta	56,89	*		*
Yüksek	60,27	*	*	

*P<.05

Uygulanan Tukey HSD testi sonucuna göre puanlara bakıldığında, en yüksek dindarlık puanının ailesinin dindarlık düzeyini “yüksek” olarak gören ergenler (x=60,27) tarafından alındığı, onları ailesinin dindarlık düzeyini “orta” seviyede gören ergenlerin (x=56,89) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise ailesinin dindarlık düzeyini “düşük” seviyede gören ergenler (x=48,46) tarafından alındığı belirlenmiştir. Puanlar arasındaki anlamlı farklılık ise yüksek dindarlık grubu ile, orta ve düşük; orta dindarlık grubu ile, düşük ve yüksek; düşük dindarlık grubu ile orta ve yüksek dindarlık düzeyi grupları arasında gerçekleşmiştir.

Tablo – 11 Hayatın En Uzun Geçtiği Yere Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Hayatın En Uzun Geçtiği Yer	Gruplar Arası	801,856	2	400,928	6,262	,001
	Gruplar İçi	40658,816	635	64,030		
	Toplam	41460,672	637			

Çalışmamızda hayatın en uzun geçtiği yere göre ergenlerin dindarlık puanlarının ortalamaları arasındaki farkın (f=6,262) P< .001 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında gerçekleştiği “Tablo 12”de verilecektir.

Tablo – 12 Dindarlık Puanı Açısından Hayatın En Uzun Geçtiği Yer Bağımsız Değişkenine Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu

Hayatın En Uzun Geçtiği yer	Ortalama Puanlar	Hayatın En Uzun Geçtiği Yer		
		Köy - Kasaba	İlçe	İl
Köy- Kasaba	57,37			*
İlçe	58,01			*
İl	60,50	*	*	

*P<.05

Uygulanan Tukey HSD testi sonucuna göre en yüksek dindarlık puanını hayatının büyük bölümünü İl merkezinde geçmiş ergenler ($x=60,50$) tarafından alındığı, onları hayatını İlçede geçirmiş ergenlerin ($x=58,01$) izlediği, en düşük dindarlık puanının ise hayatını köy – kasabada geçirmiş ergenler ($x=57,37$) tarafından alındığı belirlenmiştir. Anlamlı farklılık ise İl merkezi ile Köy- Kasaba ve İlçe merkezinde hayatının en uzun süresini geçirenlerin puanları arasında gerçekleşmiştir.

Tablo – 13 Din Eğitimi Alma Bağımsız Değişkeni Açısından Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları ve T Testi Sonucu

Din Eğitimi Alma	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	t değeri	F	P
Evet	607	58,79	7,531	5,66	15,16	.000
Hayır	31	50,78	13,030			

P<.000

Yaptığımız analizde din eğitimi alma ile ergenlerin dindarlıkları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($r=.26$ P<.001). Yaptığımız T testi analizi neticesinde elde edilen bulgulardan da din eğitimi alanların dindarlık puanlarının ortalamasının ($x=58,79$) din eğitimi almayanların dindarlık ortalama puanlarından ($x=50,58$) daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Uygulanan t testi, iki grup arasındaki ilişkinin P<.000 düzeyinde anlamlı olduğunu ($t=5,66$) göstermektedir.

Tablo – 14 Dini Hayatın Şekillenmesinde Etkili Olan Din Eğitimi Türüne Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Nereden Din Eğitimi Aldığı	Gruplar Arası	3223,290	4	805,822	13,340	,899
	Gruplar İçi	38237,383	633	60,407		
	Toplam	41460,672	637			

Ergenin din eğitimi aldığı yere göre ergenlerin dindarlık puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Alınan dindarlık puanları “Tablo 15”de gösterilecektir.

Tablo – 15 Nereden Din Eğitimi Aldığı Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Dindarlık Puanları

	Nereden Din Eğitimi Aldığı			
	Aile	Okul	Dini Cemaat	Kur'an Kursu
Ortalama Puanlar	59,86	59,25	57,37	57,05

Her ne kadar aralarında anlamlı farklılık olmasa da bize fikir vermesi açısından dindarlık puanlarına baktığımızda; en yüksek dindarlık puanının aileden din eğitimi alan ergenler ($x=59,86$) tarafından alındığı, onları okuldan ($x=59,25$) ve dini cemaatten dini eğitim alan ergenlerin ($x=57,37$) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise Kur'an Kursundan dini eğitim alan ergenlerin aldığı ($x=57,05$) görülmektedir.

Tablo – 16 Annenin Eğitim Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Annenin Eğitim Düzeyi	Gruplar Arası	991,307	3	330,436	5,177	,002
	Gruplar İçi	40469,366	634	63,832		
	Toplam	41460,672	637			

Annenin eğitim düzeyine göre ergenlerin dindarlık puanlarının ortalamaları arasındaki ilişkinin ($f=5,177$) $P < .002$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamlı ilişkinin hangi gruplar arasında olduğu “Tablo 17”de verilen Tukey HSD testi sonuçlarında görülmektedir.

Tablo – 17 Dindarlık Puanı Açısından Annenin Eğitim Düzeyi Bağımsız Değişkenine Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu

Annenin Eğitim Düzeyi	Ortalama Puanlar	Annenin Eğitim Düzeyi			
		Okur Yazar Değil	Lise	İlkokul	Üniversite
Okur Yazar Değil	52,00				*
Lise	57,13				*
İlkokul	58,19				
Üniversite	59,41	*	*		

* $P < .05$

Uygulanan Tukey HSD testi sonucuna göre annelerin eğitim düzeyleri açısından dindarlık puanlarına bakıldığında; en yüksek dindarlık puanını annesi “Üniversite mezunu” olan ergenler ($x=59,41$) tarafından alındığı, onları annesi “ilkokul” mezunu ($x=58,19$), ve “lise” mezunu ($x=57,13$) olan ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise annesi “okur yazar olmayan” ($x=52,00$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir. Gruplar arasındaki farklılık annesi üniversite mezunu ergenler ile annesi okur yazar olmayan ve lise mezunu olan ergenler arasında gerçekleşmiştir.

Tablo – 18 Babanın Eğitim Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Baba Eğitim Düzeyi	Gruplar Arası	406,639	3	135,546	2,093	,100
	Gruplar İçi	41054,034	634	64,754		
	Toplam	41460,672	637			

Babanın eğitim düzeyine göre ergenlerin dindarlık puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Alınan dindarlık puanları “Tablo 19”de gösterilecektir.

Tablo – 19 Baba Eğitim Düzeyi Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Dindarlık Puanları

	Baba Eğitim Düzeyi			
	Okuryazar Değil	İlkokul	Üniversite	Lise
Ortalama Puanlar	58,97	58,80	57,31	57,25

Bize fikir vermesi açısından puanların dağılımına bakıldığında; en yüksek dindarlık puanının babası okur yazar olmayan ergenler ($x=58,97$) tarafından alındığı, onları babası ilkokul ($x=58,80$) ve üniversite mezunu ergenlerin ($x=57,31$) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise babası lise mezunu olan ergenlerin aldığı ($x=57,25$) belirlenmiştir.

Tablo –20 Annenin Ergene Olan Tutumuna Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Annenin Tutumu	Gruplar Arası	536,137	3	178,712	2,769	,170
	Gruplar İçi	40924,536	634	64,550		
	Toplam	41460,672	637			

Annenin Ergene Olan Tutumuna göre ergenlerin dindarlık puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Fikir vermesi açısından puanların dağılımı “Tablo 21”de verilmiştir.

Tablo – 21 Annenin Ergene Olan Tutumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Dindarlık Puanları

	Annenin Tutumu			
	Demokratik	Aşırı Koruyucu	İlgisiz	Baskıcı
Ortalama Puanlar	58,72	58,39	58,16	55,04

Bulgulara göre annenin ergene olan tutumuna göre dindarlık grupları arasındaki farklılığa bakıldığında; en yüksek dindarlık puanının annesi demokratik olan ergenler ($x=58,72$) tarafından alındığı, onları annesi aşırı koruyucu ($x=58,39$) ve ilgisiz ergenlerin ($x=58,16$) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise annesi baskıcı olan ergenlerin aldığı ($x=55,04$) belirlenmiştir.

Tablo –22 Babanın Ergene Yönelik Tutumuna Göre Ergenlerin Ortalama Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Babanın Tutumu	Gruplar Arası	383,761	3	127,920	1,974	,300
	Gruplar İçi	41076,911	634	64,790		
	Toplam	41460,672	637			

Babanın ergene yönelik tutumuna göre ergenlerin dindarlık puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Alınan dindarlık puanları fikir vermesi açısından “Tablo 23”de gösterilecektir.

Tablo – 23 Babanın Ergene Olan Tutumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Dindarlık Puanları

	Babanın Tutumu			
	Demokratik	Aşırı Koruyucu	Baskıcı	İlgisiz
Ortalama Puanlar	58,78	58,61	56,90	56,50

Ulaşılan bulgulara bakıldığında; en yüksek dindarlık puanının babası demokratik olan ergenler ($x=58,78$) tarafından alındığı, onları babası aşırı koruyucu ($x=58,61$) ve baskıcı ergenlerin ($x=56,90$) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise babası ilgisiz olan ergenlerin aldığı ($x=56,50$) belirlenmiştir.

3. Ergenlerde Değerler ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Bu bölümde değerler ile yaş, cinsiyet, öğrenim görülen okul türü, ailenin ekonomik durumu, hayatın en uzun geçtiği yer, anne babanın eğitim düzeyi, ergenin din eğitimi alıp almadığı, nereden din eğitimi aldığı, ailenin dindarlık düzeyi, anne babanın ergene olan tutumu gibi bağımsız değişkenler arasında anlamlı ilişkiler veya farklılıklar olup olmadığına bakılacaktır.

Tablo - 24 Ergenlerde Değerler ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki Korelasyon

		DEĞERLER	Yaş	Cinsiyet	Öğrenim Gördüğü Okul	Ailenin Ekonomik Durumu	Ailenin Dindarlık Düzeyi
DEĞERLER	Pearson Correlation P N	1 , 638	-0,130** 0,001 638	-0,107** 0,000 638	0,030 0,448 638	0,020 0,620 638	0,153** 0 638
Yaş	Pearson Correlation P N	-0,130** 0,001 638	1 , 638	0,070 0,077 638	-0,199** 0 638	-0,031 0,438 638	-0,108** 0,006 638
Cinsiyet	Pearson Correlation P N	-0,107** 0,000 638	0,070 0,077 638	1 , 638	0,313** 0 638	-0,051 0,199 638	0,217** 0 638
Öğrenim Görülen Okul Türü	Pearson Correlation P N	0,030 0,448 638	-0,199** 0 638	0,313** 0 638	1 , 638	0,048 0,228 638	0,255** 0 638
Ailenin Ekonomik Durumu	Pearson Correlation P N	0,020 0,620 638	-0,031 0,438 638	-0,051 0,199 638	0,048 0,228 638	1 , 638	0,043 0,273 638
Ailenin Dindarlık Düzeyi	Pearson Correlation P N	0,153** 0,000	-0,108** 0,006	0,217** 0	0,255** 0	0,043 0,273	1 ,

		638	638	638	638	638	638
Hayatın En Uzun Geçtiği Yer	Pearson Correlation	-0,030	0,039	0,01	0,135**	0,134**	0,170**
	P	0,446	0,323	0,792	0,001	0,001	0
	N	638	638	638	638	638	638
Din Eğitimi Alıp Almadığı	Pearson Correlation	-0,065	0,042	-0,046	-0,034	-0,046	-0,118**
	P	0,103	0,293	0,249	0,392	0,244	0,003
	N	638	638	638	638	638	638
Nereden Din Eğitimi Aldığı	Pearson Correlation	-0,012	-0,043	0,098	0,006	-0,026	-0,076
	P	0,770	0,277	0,013	0,884	0,518	0,054
	N	638	638	638	638	638	638
Anne Eğitim Düzeyi	Pearson Correlation	-0,057	0,065	-0,127**	-0,142**	0,234**	-0,115**
	P	0,147	0,102	0,001	0	0	0,004
	N	638	638	638	638	638	638
Baba Eğitim Düzeyi	Pearson Correlation	-0,046	0,104**	-0,104**	-0,163**	0,291**	0,047
	P	0,246	0,008	0,008	0	0	0,235
	N	638	638	638	638	638	638
Anne Tutumu	Pearson Correlation	-0,054	-0,085*	0,082*	0,148**	-0,026	0,070
	P	0,172	0,031	0,038	0	0,506	0,078
	N	638	638	638	638	638	638
Baba Tutumu	Pearson Correlation	-0,032	0,023	0,065	0,174**	-0,050	0,038
	P	0,422	0,558	0,103	0	0,212	0,332
	N	638	638	638	638	638	638

*P<.05 **P<.01

Yapılan analiz neticesinde değerler ile yaş ($r=-.13$, $P<.01$), cinsiyet ($r=-.10$, $P<.01$), ailenin dindarlık düzeyi ($r=.15$, $P<.01$) arasında anlamlı ilişki ve farklılıkların olduğu tespit edilmiştir.

Değerler ile öğrenim görülen okul türü, ailenin ekonomik durumu, hayatın en uzun geçtiği yer, din eğitimi alıp almadığı, nereden din eğitimi aldığı, anne ve babanın eğitim düzeyi, anne ve babanın ergene olan tutumu arasında ise anlamlı bir ilişki ve farklılık olmadığı belirlenmiştir.

4. Bağımsız Değişken Gruplarının Değerler Açısından Farklılığına Dair Analizler

Araştırmada bir önceki tabloda (Tablo –24) değerler bağımlı değişkeniyle bağımsız değişkenlerin korelasyonları ve bu korelasyonların yönü tespit edilmeye çalışıldı. Araştırmanın bu bölümünde ise bağımsız değişken gruplarının değerler açısından farklılık gösterip göstermedikleri analiz edilecektir. Bu amaçla iki grubu bulunan değişkenlerin analizinde “t” testi, çok gruplu değişkenlerin analizinde “Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Anova)” ve “Tukey – HSD testi” uygulanacaktır.

Tablo – 25 Yaşa Göre Ergenlerin Değer Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Yaş	Gruplar Arası	4330,875	4	1082,719	3,570	.001
	Gruplar İçi	192002,0	633	303,321		
	Toplam	196332,9	637			

Ergenlerin yaş değişkenine göre değer puanlarının ortalamaları arasındaki ilişkinin ($f=3,570$) $P < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, değişik yaş gruplarındaki ergenlerin değer puanlarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bu anlamlı ilişkinin hangi gruplar arasında olduğu “Tablo 26”da verilecektir.

Tablo – 26 Değer Puanı Açısından Ergenin Yaş Durumuna Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu

Yaş	Ortalama Puanlar	Yaş				
		17	18	16	15	14
17	155,07				*	*
18	156,85					
16	157,10					
15	160,83	*				
14	162,38	*				

* $P < .05$

Uygulanan Tukey HSD testi sonucuna göre yaş gruplarının puanlarına bakıldığında; en yüksek değer puanının 14 yaş grubu ergenler ($x=162,38$) tarafından alındığı, onları 15 yaş grubu ($x=160,83$), 16 yaş grubu ($x=157,10$), 18 yaş grubu ($x=156,85$) ergenlerin izlediği, en düşük değer puanını ise 17 yaş grubu ($x=155,07$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir. Anlamlı farklılık ise 17 yaş grubu ile, 14 ve 15 yaş grubu arasında gerçekleşmiştir. Buna göre yaş ilerledikçe insani değerlerde anlamlı bir düşme gözlenmektedir.

Tablo – 27 Cinsiyet Bağımsız Değişkeni Açısından Ergenlerin Değer Puanları ve T Testi Sonucu

Cinsiyet	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	t değeri	F	P
Kız	306	159,95	16,511	2,70	5,58	.000
Erkek	332	156,21	18,308			

$P < .00$

Cinsiyet ile ergenlerin değer puanları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($r = -.10$ $P < .001$). Elde edilen bulgulardan kızların değer puanlarının ortalamasının ($x = 159,95$) erkeklerin değer ortalama puanlarından ($x = 156,21$) daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Uygulanan t testi, iki grup arasındaki farkın $P < .000$ düzeyinde anlamlı olduğunu ($t = 2,70$) göstermektedir.

Tablo – 28 Öğrenim Görülen Okul Türüne Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Öğrenim Görülen Okul	Gruplar Arası	4440,016	4	1110,004	3,662	.448
	Gruplar İçi	191892,908	633	303,148		
	Toplam	196332,923	637			

Ergenin öğrenim gördüğü okul türü değişkenine göre ergenlerin değer puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Alınan dindarlık puanları “Tablo 29”da gösterilecektir.

Tablo – 29 Öğrenim Görülen Okul durumuna Göre Ortalama Değer Puanları

	Öğrenim Görülen Okul				
	Genel L.	İ.H.L.	A.Ö.L.	Meslek L.	Fen L.
Ortalama Puanlar	162,11	158,95	158,87	154,51	154,25

Bize fikir vermesi açısından öğrenim görülen okul gruplarının değer puanlarına bakıldığında; en yüksek değer puanının Genel Lisede öğrenim gören ergenler ($x = 162,11$) tarafından alındığı, onları İmam Hatip Lisesinde ($x = 158,95$), Anadolu Öğretmen Lisesinde ($x = 158,87$), Meslek Lisesinde öğrenim gören ($x = 154,51$) ergenlerin izlediği, en düşük değer puanını ise Fen Lisesinde öğrenim gören ($x = 154,25$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Tablo – 30 Ailenin Ekonomik Durumuna Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Ailenin Ekonomik Durumu	Gruplar Arası	829,016	4	207,254	671	,620
	Gruplar İçi	195503,908	633	308,853		
	Toplam	196332,923	637			

Ailenin ekonomik durumu bağımsız değişkenine göre ergenlerin değer puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Ortalama değer puanları “Tablo 31”de gösterilecektir.

Tablo – 31 Ailenin Ekonomik Durumuna Göre Ortalama Değer Puanları

	Ailenin Ekonomik Durumu				
	Yüksek	Orta	Orta Üstü	Orta Altı	Düşük
Ortalama Puanlar	159,83	158,69	156,76	155,96	155,25

Bize fikir vermesi açısından ailenin ekonomik durumu gruplarının değer puanlarına bakıldığında; en yüksek değer puanının ailesinin ekonomik durumu yüksek olan ergenler ($x=159,83$) tarafından alındığı, onları ekonomik durumları orta ($x=158,69$), orta üstü ($x=156,76$) ve orta altı ($x=155,96$) olan ergenlerin izlediği, en düşük değer puanını ise ailesinin ekonomik durumu düşük olan ($x=155,25$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Tablo – 32 Ailenin Dindarlık Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Ailenin Dindarlık Düzeyi	Gruplar Arası	4819,826	2	2409,913	7,991	,000
	Gruplar İçi	191513,1	635	301,595		
	Toplam	196332,9	637			

Ailenin dindarlık düzeyine göre ergenlerin değer puanlarının ortalamaları arasındaki ilişkinin ($f=7,991$) $P < .000$ düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Bu anlamlı ilişkinin hangi gruplar arasında olduğu “Tablo 33”de verilecektir.

Tablo – 33 Değer Puanı Açısından Ailenin Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkenine Uygulanan Tukey HSD Testi Sonucu

Ailenin Dindarlık Düzeyi	Ortalama Puanlar	Ailenin Dindarlık Düzeyi		
		Düşük	Orta	Yüksek
Düşük	146,69			*
Orta	155,98			*
Yüksek	160,45	*	*	

* $P < .05$

Uygulanan Tukey HSD testi sonucuna göre farklılığa bakıldığında, en yüksek değer puanının ailesinin dindarlık düzeyini “yüksek” olarak gören ergenler ($x=160,45$) tarafından alındığı, onları ailesinin dindarlık düzeyini “orta” seviyede gören ergenlerin ($x=155,98$) izlediği, en düşük değer puanının ise ailesinin dindarlık düzeyini “düşük” seviyede gören ergenler ($x=146,69$) tarafından alındığı belirlenmiştir. Puanlar arasındaki anlamlı farklılık ise yüksek dindarlık grubu ile düşük ve orta gruplar arasında gerçekleşmiştir.

Tablo – 34 Hayatın En Uzun Geçtiği Yere Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Hayatın En Uzun Geçtiği Yere	Gruplar Arası	220,336	2	110,168	,357	,446
	Gruplar İçi	196112,587	635	308,839		
	Toplam	196332,923	637			

Hayatın en uzun geçtiği yere göre ergenlerin değer puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Ortalama değer puanları “Tablo 35”de gösterilecektir.

Tablo – 35 Hayatın En Uzun Geçtiği Yere Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları

	Hayatın En Uzun Süre Geçtiği Yere		
	Köy – Kasaba	İlçe	İl
Ortalama Puanlar	159,07	157,77	157,49

Bize fikir vermesi açısından değer puanlarına bakıldığında, En yüksek değer puanını hayatı “Köy-Kasabada” geçmiş ergenler ($x=159,07$) tarafından alındığı, onları hayatını “İlçede” geçirmiş ergenlerin ($x=157,77$) izlediği, en düşük değer puanını ise hayatını “İlde” geçirmiş ergenler ($x=157,49$) tarafından alındığı belirlenmiştir.

Tablo – 36 Din Eğitimi Alma Bağımsız Değişkeni Açısından Ergenlerin Ortalama Değer Puanları ve T Testi Sonucu

Din Eğitimi Alma	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	t değeri	F	P
Evet	607	158,26	17,559	1,63	.078	.780
Hayır	31	153,00	16,998			

Yaptığımız analizde din eğitimi alma ile ergenlerin değer puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir ($r = -.06$ $P > .005$). Yaptığımız T testi analizi neticesinde elde edilen bulgulardan din eğitimi alan ergenlerin değer puanları ortalamasının “ $x=158,26$ ”; din eğitimi almayan ergenlerin değer puanları ortalamasının “ $x=153,00$ ” olduğu anlaşılmaktadır. T değerinin ise “ $t=1,69$ ” olduğu görülmektedir.

Tablo – 37 Dini Hayatın Şekillenmesinde Etkili Olan Din Eğitimi Türüne Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Nereden Din Eğitimi Aldığı	Gruplar Arası	2233,218	4	558,304	1,821	,770
	Gruplar İçi	194099,706	633	306,635		
	Toplam	196332,923	637			

Ergenin din eğitimi aldığı yere göre ergenlerin değer puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Alınan değer puanları “Tablo 38”de gösterilecektir.

Tablo – 38 Nereden Din Eğitimi Aldığı Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları

	Nereden Din Eğitimi Aldığı			
	Kur'an Kursu	Aile	Okul	Dini Cemaat
Ortalama Puanlar	185,83	158,77	158,76	154,03

Her ne kadar aralarında anlamlı farklılık olmasa da bize fikir vermesi açısından değer puanlarına baktığımızda; en yüksek değer puanının Kur'an kursundan din eğitimi alan ergenler ($x=185,83$) tarafından alındığı, onları aileden ($x=158,77$) ve okuldan dini eğitim alan ergenlerin ($x=158,76$) izlediği, en düşük değer puanını ise dini cemaatten dini eğitim alan ergenlerin ($x=154,03$) aldığı belirlenmiştir.

Tablo – 39 Annenin Eğitim Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Annenin Eğitim Düzeyi	Gruplar Arası	839,100	3	279,700	,907	,147
	Gruplar İçi	195493,823	634	308,350		
	Toplam	196332,923	637			

Annenin eğitim düzeyine göre ergenlerin değer puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Alınan dindarlık puanları “Tablo 40”da gösterilecektir.

Tablo – 40 Anne Eğitim Düzeyi Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları

	Anne Eğitim Düzeyi			
	Okuryazar Değil	İlkokul	Üniversite	Lise
Ortalama Puanlar	159,13	158,58	156,24	155,83

Bize fikir vermesi açısından ortalama değer puanlarına bakıldığında; en yüksek değer puanının annesi okuryazar olmayan ergenler ($x=159,13$) tarafından alındığı, onları annesi ilkokul ($x=158,58$) ve üniversite mezunu ($x=156,24$) ergenlerin izlediği, en düşük değer puanını ise annesi lise mezunu ($x=155,83$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Tablo – 41 Babanın Eğitim Düzeyine Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki İlişkinin Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Babanın Eğitim Düzeyi	Gruplar Arası	1122,461	3	374,154	1,215	,246
	Gruplar İçi	195210,462	634	307,903		
	Toplam	196332,923	637			

Babanın eğitim düzeyine göre ergenlerin değer puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Alınan dindarlık puanları “Tablo 42”de gösterilecektir.

Tablo – 42 Babanın Eğitim Düzeyi Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları

	Anne Eğitim Düzeyi			
	İlkokul	Üniversite	Lise	Okur Yazar Değil
Ortalama Puanlar	159,30	157,34	156,5137	154,11

Bize fikir vermesi açısından puanların dağılımına bakıldığında; en yüksek değer puanını babası ilkokul mezunu ($x=159,30$) olan ergenlerin alındığı, onları babası üniversite ($x=157,34$) ve lise ($x=156,51$) mezunu ergenlerin izlediği, en düşük değer puanını ise babası okur yazar olmayan ($x=154,11$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Tablo –43 Annenin Ergene Olan Tutumuna Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Annenin Tutumu	Gruplar Arası	2931,588	3	977,196	3,203	,172
	Gruplar İçi	193401,336	634	305,049		
	Toplam	196332,923	637			

Annenin ergene yönelik tutumuna göre ergenlerin değer puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Alınan dindarlık puanları “Tablo 44”de gösterilecektir.

Tablo – 44 Annenin Ergene Olan Tutumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları

	Annenin Tutumu			
	Demokratik	Aşırı Koruyucu	Baskıcı	İlgisiz
Ortalama Puanlar	158,82	157,90	151,32	150,41

Bulgulara göre annenin ergene olan tutumuna göre gruplar arasındaki farklılığa bakıldığında; en yüksek değer puanının annesi demokratik olan ergenler ($x=158,82$) tarafından alındığı, onları annesi aşırı koruyucu ($x=157,90$) ve baskıcı ergenlerin ($x=151,32$) izlediği, en düşük değer puanını ise annesi ilgisiz olan ergenlerin aldığı ($x=150,41$) belirlenmiştir.

Tablo –45 Babanın Ergene Yönelik Tutumuna Göre Ergenlerin Ortalama Değer Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılık Düzeyine Dair Varyans Analizi

Değişken Adı	Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ort	F	P
Babanın Tutumu	Gruplar Arası	4582,613	3	157,528	5,051	,422
	Gruplar İçi	191750,310	634	302,445		
	Toplam	196332,923	637			

Babanın ergene yönelik tutumuna göre ergenlerin değer puanlarının ortalamaları arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Alınan dindarlık puanları “Tablo 46”da gösterilecektir.

Tablo – 46 Babanın Ergene Olan Tutumu Bağımsız Değişkenine Göre Ortalama Değer Puanları

	Babanın Tutumu			
	Aşırı Koruyucu	Demokratik	İlgisiz	Baskıcı
Ortalama Puanlar	160,57	158,95	153,47	151,87

Ulaşılan bulgulara bakıldığında; en yüksek değer puanının babası aşırı koruyucu olan ergenler ($x=160,57$) tarafından alındığı, onları babası demokratik ($x=158,95$) ve ilgisiz olan ergenlerin ($x=153,47$) izlediği, en düşük değer puanını ise babası baskıcı olan ergenlerin aldığı ($x=151,87$) belirlenmiştir.

5. Ergenlerde Dindarlık ve Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Araştırmamızın bu bölümünde ergenlerde dindarlık ve değerler arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı analiz edilecektir.

Tablo -47 Ergenlerde Dindarlık ve Değerler Arasındaki Korelasyon

		DİNDARLIK	DEĞERLER
DİNDARLIK	Pearson Correlation	1	,453**
	P	,	,000
	N	638	638
DEĞERLER	Pearson Correlation	,453**	1
	P	,000	,
	N	638	638

**P<.01

Araştırmanın hipotezler bölümünde dindarlık ve değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu varsayılmıştı. Uygulanan korelasyon analizi neticesinde ilgili hipotezimiz desteklenmiş olup, dindarlık ve değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r= .45, P<.01$).

6. Ergenlerin Dindarlık Düzeylerinin Değer Puanları Açısından Karşılaştırılmasına Dair Bulgular

Araştırmada bir önceki tabloda (Tablo-47) dindarlık ve değer değişkenlerinin korelasyonları ve bu korelasyonun yönü tespit edilmeye çalışıldı. Araştırmanın bu bölümünde ise dindarlık düzeylerine göre değerlerin farklılık gösterip göstermediği tespit edilecektir.

Araştırmamızda deneklerin aldıkları puanlar; dindarlık düzeyi gruplarına dönüştürülerek analize tabi tutulmuştur. Bu bağlamda 0-25 puanlar arası düşük; 30-50 puanlar arası orta; 55-69 puanlar arası yüksek dindarlık düzeyi olarak belirlenmiştir. İşlem neticesinde düşük dindarlık düzeyi grubu oluşmamıştır. Orta ve yüksek dindarlık düzeyi grupları arasındaki farklılığın tespiti için ise t testi uygulanmıştır.

Tablo – 48 Dindarlık Düzeyi Bağımsız Değişkeni Açısından Ergenlerin Değer Puanları ve T Testi Sonucu

Dindarlık Düzeyi	Frekans	Ortalama	Standart Sapma	t değeri	F	P
Orta Dindarlık	91	142,77	20,003	10,08	12,002	,001
Yüksek Dindarlık	502	161,60	15,399			

$P < .05$

Dindarlık düzeyleri ile ergenlerin değer puanları arasında anlamlı bir fark vardır ($P < .005$). Elde edilen bulgulardan, orta düzeyde dindar olan ergenlerin değer puanlarının ortalamasının ($x=142,77$); yüksek düzeyde dindar olan ergenlerin değer puanları ortalamasından ($x=161,60$) fazla olduğu anlaşılmaktadır. Uygulanan t testi, iki grup arasındaki farkın $P < .001$ düzeyinde anlamlı olduğunu ($t=10,08$) göstermektedir.

7. Değerlerin Boyutları ve Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Ergenlerde değerlerin boyutları ve dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu varsayan hipotezimiz; hoşgörü, sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı ve dürüstlük boyutu olmak üzere tüm boyutlar açısından desteklenmiştir.

Tablo -49 Değer Boyutları ve Dindarlık Arasındaki Korelasyon

		DİNDARLIK	SAYGI	BARIŞÇI OLMA	SORUMLULUK
DİNDARLIK	Pearson Correlation P N	1 , 638	.410** , 638	.368** , 638	.353** , 638
SAYGI	Pearson Correlation P N	.410** , 638	1 , 638		.583** , 638
BARIŞÇI OLMA	Pearson Correlation P N	.368** , 638		1 , 638	.478** , 638
SORUMLULUK	Pearson Correlation P N	.353** , 638	.583** , 638	.478** , 638	1 , 638
DÜRÜSTLÜK	Pearson Correlation P N	.294** , 638			.392** , 638
DOSTLUK/ ARKADAŞLIK	Pearson Correlation P N	.273** , 638	.554** , 638	.411** , 638	.463** , 638
HOŞGÖRÜ	Pearson Correlation P N	.228** , 638	.247** , 638	.412** , 638	.102** , 638

**P<.01

Dindarlığın, değer boyutlarıyla anlamlılık düzeyine ulaşan korelasyon katsayıları saygı değerinde $r = .41$, barışçı olma değerinde $r = .36$, sorumluluk değerinde $r = .35$, dürüstlük değerinde $r = .29$, dostluk/arkadaşlık değerinde $r = .27$, hoşgörü değerinde $r = .22$ olarak tespit edilmiştir. Bu ilişkilerin ise $P < .01$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır.

8. Dindarlık Boyutları ve Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Ergenlerde dindarlığın boyutları ve değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu varsayan hipotezimiz; inanç, duygu ve davranış boyutlarında desteklenmiş, bilgi boyutunda ise desteklenmemiştir.

Tablo -50 Dindarlık Boyutları ve Değerler Arasındaki Korelasyon

		DEĞERLER	İNANÇ	DUYGU	DAVRANIŞ	BİLGİ
DEĞERLER	Pearson Correlation P N	1 , 638	.091* , 638	.355** , 638	.396** , 638	,059 ,139 638
İNANÇ	Pearson Correlation P N	.091* , 638	1 , 638	.102** , 638	.097* , 638	.176** , 638
DUYGU	Pearson Correlation P N	.355** , 638	.102** , 638	1 , 638	.314** , 638	,026 ,510 638
DAVRANIŞ	Pearson Correlation P N	.396** , 638	.097* , 638	.314** , 638	1 , 638	.195** , 638
BİLGİ	Pearson Correlation P N	,059 ,139 638	.176** , 638	,026 ,510 638	.195** , 638	1 , 638

*P<.05 **P<.01

Değerlerin, dindarlığın boyutlarıyla anlamlılık düzeyine ulaşan korelasyon katsayıları, inanç boyutunda $r = .09$, duygu boyutunda $r = .35$, davranış boyutunda ise $r = .39$, olarak tespit edilmiştir. Bu ilişkilerin de inanç boyutunda $P < .01$, duygu ve davranış boyutunda ise $P < .05$ güvenilirlik düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır.

IV. BÖLÜM

BULGULARUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde dindarlık ile değerler, dindarlık ile değer boyutları ve değerler ile dindarlık boyutları arasındaki ilişkiye dair bulgular ile dindarlık ve değerlerin; yaş, cinsiyet, öğrenim görülen okul, ailenin ekonomik durumu, hayatın en uzun geçtiği yer, anne babanın eğitim düzeyi, din eğitimi alınıp alınmadığı, ailenin dindarlık düzeyi, anne babanın ergene olan tutumu gibi bağımsız değişkenlerle ilişkilerine dair bulguların değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Ergenlerde Dindarlık İle Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamızdaki alt hipotezimiz, deneklerin yaş, cinsiyet, öğrenim görülen okul, ailenin ekonomik durumu, hayatın en uzun geçtiği yer, anne babanın eğitim düzeyi, ergenin din eğitimi alıp almadığı, ailenin dindarlık düzeyi, anne babanın ergene olan tutumu gibi demografik özellikleriyle, ergenlerde dindarlık arasında anlamlı ilişki veya farklılıklar olduğu yönündeydi. Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna baktığımızda; dindarlık ile yaş, öğrenim görülen okul, ergenin din eğitimi alma durumu, ailenin dindarlık düzeyi, hayatın en uzun geçtiği yer, anne eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki veya farklılıklar tespit edilmiş olup hipotezimiz bu değişkenler açısından desteklenmiştir. Diğer taraftan dindarlık ile cinsiyet, ailenin ekonomik durumu, nereden din eğitimi alındığı, babanın eğitim düzeyi, anne - babanın tutumu arasında ise anlamlı bir ilişki veya farklılık tespit edilememiş olup hipotezimiz bu değişkenler açısından desteklenmemiştir.

Bu bölümde bağımsız değişkenlerimiz ile dindarlık arasındaki ilişkiye dair bulgular tek tek değerlendirilecektir.

1.1. Yaş İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz; “Ergenlerin yaşı ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Yaş ilerledikçe dindarlık düşmektedir.” yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, yaş ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r=-.17$ $P<.01$) tespit edilmiş olup hipotezimiz desteklenmiştir. (Bkz.Tablo 2 - 3).

Yaş grupları arasındaki farklılığa baktığımızda en yüksek dindarlık puanının 15 yaş grubu ergenler ($x=60,33$) tarafından alındığı, onu 14 yaş grubu ($x=59,45$), 16 yaş grubu ($x=58,62$), 17 yaş grubu ($x=56,83$) ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise 18 yaş grubu ($x=56,46$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Her ne kadar yaş ilerledikçe kişinin olgunlaşacağı bu nedenle dindarlığında artacağını düşünsek de, ergenliğin ilk yılları dini şuurun ilk olarak görülmeye başladığı, dini inanç ve değerlerin ergen için büyük bir önem arz ettiği dönemdir. Ergenliğin ilerleyen yaşları ise dini şüphe, kararsızlıkların arttığı ve çatışmaların kendini gösterdiği görülür. Bu durumda ergenliğin ilk yıllarında dindarlığın arttığını ergenliğin ilerleyen yaşlarında ise dindarlığın azaldığını söyleyebiliriz. Elde ettiğimiz bulgular da bunu desteklemektedir.

Literatürdeki çalışmalara baktığımız zaman araştırmamızı destekleyen aynı sonuçlara ve araştırmamızdan farklı sonuçlara rastlamaktayız. Kula (2002), Mehmedoğlu (2004), Özbaydar (1970), Yıldız (2006), Karaca (1997), Ayten (2004) ve Şahin (1999) çalışmalarında dindarlıkla yaş arasında anlamlı bir ilişki olduğunu; Uysal (2006) ve Akdoğan (2002) yaptığı çalışmalarda dindarlık ile yaş arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir.

1.2. Cinsiyet İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimizi; “Ergenlerin cinsiyeti ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Kızlar erkeklere göre daha dindardır.” yönünde kurmuştuk.

Uyguladığımız Korelasyon analizi sonucuna göre, cinsiyet ile dindarlık arasında anlamlı bir fark tespit edilememiş ($r=-.04$) olup hipotezimiz desteklenmemiştir (Bkz.Tablo - 4).

Analizler neticesinde ulaşılan bulgulara bakıldığında, kızların dindarlık puanlarının ortalamasının ($x=58,75$), erkeklerin dindarlık puanlarının ortalamasından yüksek ($x=58,06$) olduğu görülmektedir. Uygulanan t testi sonucunda iki grup arasındaki farkın anlamlı olmadığı ($t=1,06$, $P>.05$) görülmektedir.

Elde ettiğimiz bu sonuca göre, cinsiyet değişkeninin deneklerin dindarlık düzeylerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı, erkek ve kızların kendi cinsiyetlerine uygun olarak farklı dini tutum ve davranışlar göstermediklerini söyleyebiliriz. Bu durumun erkeklerin ve kızların eğitim, kültür, sosyal yaşantı...vb yönlerden aynı

şartlarda yaşamlarını sürdürmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çıkabilecek farklılığın ise, alınan dini eğitimdeki farklılıktan ve kültürel yönden kızlara ve erkeklere gösterilen tutum değişikliğinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Literatürdeki çalışmalara baktığımız zaman araştırmamızı destekleyen sonuçları görebilmekteyiz. Bu doğrultuda Özbaydar (1970), Bayiğit (1989), Köktaş (1993), Ayten (2004) ve Şahin (1999), yürüttükleri çalışmaların neticesinde dindarlık ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmalardan farklı olarak Uysal (2006), Kaya (1998), Onay (2004), Kula (2002), Yıldız (2006) yürüttükleri çalışmanın neticesinde erkeklerin kızlara oranla daha dindar oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Mehmedoğlu (2004) ve Saraglau (2000) ise yürüttükleri çalışmada kızların erkeklere oranla daha dindar olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Batı'da yapılan bazı çalışmalar, kızların erkeklerden daha dindar olduğunu (Berman ve Hays, 1973; Koenig ve diğ., 1988; Spoerl, 1952; Allport ve diğ., 1960; Thompson, 1960; Warren ve Heist, 1960; Tisdale, 1965) ortaya koymaktadır (Aktaran: Yıldız, 2006: 166). Allport (1969), üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışmasında kızların dine erkeklerden daha çok ihtiyaç duyduğu ve kişisel dindarlıkta daha samimi olduklarını tespit etmiştir. Parker (1971), konuyla ilgili araştırmaları değerlendirmiş ve kızların erkeklerden daha dindar ve dinî açıdan daha tutucu olduğunu belirtmiştir. Yine Popleton ve Pilkington (1963), yaptıkları çalışmaları neticesinde üniversiteli kızların erkeklerden daha dindar olduğunu saptamışlardır (Nakl. Şahin, 2001: 149–153).

Kadınların erkeklerden daha dindar olmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Thomson (1991), dindarlık açısından kadınlar ve erkekler arasındaki farklılığın onların kişilikleri arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını düşünür. Buna göre, kadınlar erkeklerden daha uysal, daha pasif ve itaatkârdır. Bu nitelikler ise dindarlığın genel özellikleridir. Luckman (1967) ise bunun nedenini kadının toplumsal yapıdaki konumuna bağlamaktadır. Ona göre kadınların iş dünyasında fazla yer almaması dinî etkinliklere daha fazla vakit ayırmalarına neden olmaktadır. Miller ve Hoffman (1955) bu durumu dindarlığın risk alma konusunda en az istekli kişilerin vasfı olduğuna ve kadınların da erkeklerden daha az risk üstlenmesine bağlamaktadır (Nakl. Şahin, 2001: 149–153).

1.3. Öğrenim Görülen Okul Türü İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz; “Ergenlerin öğrenim gördüğü okul türü ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. İmam hatip lisesinde öğrenim gören ergenler, diğer liselerde öğ-

eninim gören ergenlere göre daha dindardır.” yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, öğrenim görülen okul ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık ($r=.13$ $P<.01$) tespit edilmiş olup hipotezimiz desteklenmiştir (Bkz.Tablo 5 - 6).

Analizler neticesinde elde ettiğimiz bulgulara bakıldığında, en yüksek dindarlık puanının İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören ergenler ($x=61,83$) tarafından alındığı, onu Genel Lise ($x=59,56$), Fen Lisesi ($x=58,80$) ve Meslek Lisesinde öğrenim gören ($x=55,95$) ergenlerin izlediği; en düşük dindarlık puanını ise Anadolu Öğretmen Lisesinde öğrenim gören ($x=55,32$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Bu sonuca göre, İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören ergenlerin dindarlık puanının yüksek çıkması bize açıkça göstermektedir ki, okulda alınan din eğitimi kişinin dindarlık düzeyi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Diğer liselerde okuyan öğrenciler fen ve sosyal bilimlere dayalı derslerin yanında sadece 2 saat din dersi alırken İHL öğrencileri bu derslerin yanı sıra, dini ilimlerle ilgili oldukça fazla dersler de almaktadırlar. Böylece onlar hayatlarına ve davranışlarına yön verirken aldığı dini eğitimin etkisiyle duygu, düşünce ve davranışlarını şekillendireceklerdir. Dolayısıyla dini emir ve yasakların bu öğrencilerde kendini göstererek dindarlık düzeylerini etkilediğini söyleyebiliriz.

Literatürdeki çalışmalarda, Kaya (1998), Kula (2002), Mehmedoğlu (2004), Yıldız (2006), Şahin (1999) ve Bayyigit'in (1989) yürüttükleri çalışmalarda öğrenim görülen okul ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaştıkları görülmektedir. Yürütülen çalışmalardaki ortak sonuç İmam Hatip Lisesi veya İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin dindarlık puanının, diğer okullarda öğrenim gören öğrencilerin dindarlık puanlarına oranla daha yüksek olduğu yönündedir.

1.4. Ailenin Ekonomik Durumu İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz; “Ergenlerin ailesinin ekonomik durumu ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Ekonomik gelir düştükçe dindarlık artmaktadır.” yönündeydi.

Buna göre uyguladığımız korelasyon analizi sonucunda, ailenin ekonomik durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiş ($r=.05$ $P>.005$) olup hipotezimiz desteklenmemiştir (Bkz.Tablo 7 - 8).

Bize fikir vermesi açısından ulaştığımız bulgulara bakıldığında, en yüksek dindarlık puanının, ailesinin ekonomik durumu orta seviyenin üstünde olan ergenler ($x=59,00$) tarafından alındığı, onu ailesinin ekonomik durumu, orta ($x=58,84$), düşük ($x=57,36$), ortanın altı ($x=55,50$) olan ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise ailesinin ekonomik durumu yüksek ($x=54,50$) olan ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Dindarlık bireyin iç dünyasında iman temelleriyle benimsediği manevi bir yaşantıdır. Ekonomik durum ise bireyin sosyal yaşantısını sürdürmek için yürüttüğü çalışmanın maddi bir ürünüdür. Yani dindarlık manevi ekonomik durum ise maddi bir yaşantının ifadesidir. Kişi bazı durumlarda maddi ve manevi unsurları birbirine karıştırırsa da genel olarak maneviyat ile maddiyatı birbirinden ayırmaktadır. Bu durumun araştırmamızın sonucunu etkilediğini söyleyebiliriz.

Literatürdeki çalışmalara baktığımız zaman; Bayyigit (1989), Köktaş (1993), Özbaydar (1970), Kula (2002) ve Ayten (2004) yürüttükleri çalışmalarda sosyo-ekonomik durum düştükçe dindarlığın arttığı yönünde anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Bunun yanında Karaca (1997), Yıldız (2006), Şahin (1999), Uysal (2006) ve Kaya (1998) sosyo-ekonomik durum ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemişlerdir.

Hallahmi ve Argyle (1997) ise Batı'daki çalışmalarda düşük ekonomik düzeydekilerin yükseklerden daha dindar olduğunu belirtir. Wilson ve Clow (1981), sosyo-ekonomik durumu farklı bireylerin dindarlıklarının da farklı olup fakirlerin yaşadıkları sıkıntılar nedeni ile dindarlığa daha çok eğilimli olduğunu ifade ederler. Back ve Bourgue'nın (1970) açıklamaları sosyo-ekonomik durumu düşük olanların dindarlığın tecrübe boyutundan daha yüksek puanlar aldığı yönündedir. Hay (1990) ise daha eğitilmiş ve kazancı fazla olan insanlarda dinin tecrübe boyutundan daha yüksek puan aldığını belirtir (Nakl. Şahin, 2001: 160–163).

1.5. Ailenin Dindarlık Düzeyi İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz “Ergenlerin ailesinin dindarlık düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Ailenin dindarlık düzeyi arttıkça dindarlık artmaktadır.” yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, ailenin dindarlık düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r=.26$ $P<.01$) tespit edilmiş olup hipotezimiz desteklenmiştir (Bkz.Tablo 9 - 10).

Uygulanan Tukey HSD testi sonucuna göre puanlara bakıldığında; en yüksek dindarlık puanının ailesinin dindarlık düzeyini “yüksek” olarak gören ergenler ($x=60,27$) tarafından alındığı, onları ailesinin dindarlık düzeyini “orta” seviyede gören ergenlerin ($x=56,89$) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise ailesinin dindarlık düzeyini “düşük” seviyede gören ergenler ($x=48,46$) tarafından alındığı belirlenmiştir.

Çocukluğundan yetişkinliğe kadar her birey yaşadığı çevreyle etkileşim halindedir. Özellikle kişinin yetiştiği aile ortamı bireyin yaşantısını çok yönlü olarak etkiler. Anne ve babanın yaşantıları model alınır, düşüncesi, fikirleri, yaşam felsefesi insanı şekillendirir. Dindar bir ailede yetişen ergen de ailesinin dini hayatından büyük bir oranda etkilenir. Bu bağlamda ailenin dindarlık düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki çıkması, bu düşüncemizi desteklemektedir.

Literatürdeki çalışmalara baktığımızda araştırmamızı destekleyen çalışmaların olduğunu görmekteyiz. Bu doğrultuda Bayyığıt (1989), Köktaş (1993), Kaya (1989) ve Şahin (1999) yürüttükleri çalışmalarda ailenin dindarlık düzeyi arttıkça kişinin dindarlık puanının arttığı yönünde anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Konuyla ilgili Batıda yapılan çalışmalar incelendiğinde, Newcomb ve Swehla'nın 1937'de yaptıkları çalışmada, çocuklarla ebeveyn inançları arasında anlamlı korelasyonlar tespit ettikleri, Dickie ve ark. (1997) da yaptıkları araştırma neticesinde çocuk-aile ilişkisinin, çocuklarda Tanrı imajının oluşmasında dolaylı yada dolaysız etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Buna karşılık Hoge (1982), gençlerin dindarlıkları ile ailelerinin dindarlıkları arasında çok az ilişki olduğunu; Cornwall (1988) ise, ailenin dindarlığının yetişkinlerin dindarlığı üzerinde doğrudan etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir (Erickson,1992'den Akt. Şahin, 1999:167-168).

1.6. Hayatın En Uzun Geçtiği Yer İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz “Ergenin hayatının en uzun geçtiği yer ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Hayatı İl merkezinde geçen ergenler; hayatı İlçe, Kasaba ve Köyde geçen ergenlere göre daha dindardır.” yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, hayatın en uzun geçtiği yer ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılık ($r=.12$ $P<.01$) tespit edilmiş olup hipotezimiz desteklenmiştir (Bkz.Tablo 11 - 12).

Analizler neticesinde elde ettiğimiz bulgulara bakıldığında, en yüksek dindarlık puanının İl merkezinde hayatını geçirmiş olan ergenler ($x=60,50$) tarafından alındığı,

onu ilçe merkezinde hayatını geçirmiş ($x=58,01$) ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise Köy-Kasaba merkezinde yaşamış ($x=55,32$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Kişi yaşadığı yerin sosyo-ekonomik şartlarından, toplumsal yapısından bağımsız değildir. Kişinin hayatını geçirdiği yer; hayata bakış açısını, yaşantısını, düşüncelerini, dünya görüşünü ve sosyal hayatını etkiler. Bu bağlamda bireyin dini tutum ve davranışları da yaşadığı yere göre şekillenir. Ayrıca il merkezlerinde yaşam tarzlarının daha rahat olması, sosyal çevrenin genişliği, çeşitli eğitimlerden faydalanma imkânının yüksek olması; gerek dini eğitimi veren kaynaklara ulaşma, gerekse yazılı ve görsel öğelerle dini daha iyi öğrenmede diğer yerlerde yaşayanlara göre daha iyi imkânlarla sahip olmalarının etkili olabileceği düşünülmektedir.

Bu alanda yapılan çalışmalara baktığımızda, Fırat (1977), köy kökenli olanların dini inanç bakımından, il merkezinde yaşayanlara oranla daha dindar olduklarını; ayrıca köy ve kasaba kökenlilerin dini aktiviteler ve etkilenmelerde belirginlik kazandıklarını tespit etmiştir. Bayyigit (1987) köy kökenli kişilerin dini inanç, tutum ve davranışlarında diğerlerine oranla daha çok değişiklik yaşadıklarını tespit etmiştir. Şahin (1999), yerleşim yerleri grupları arasında dindarlık yönünden belirli bir farklılık olmadığını bildirmiştir. Ayten (2004), deneklerin hayatının en uzun süresini geçirdiği yer gruplarında sadece dindarlığın inanç boyutunda anlamlı bir farklılık gösterdiklerini; bu farklılığın köy- kasaba ve il merkezi grupları arasında gerçekleştiğini tespit etmiştir.

1.7. Din Eğitimi Alma Durumu İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz “Ergenin din eğitimi alma durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Din eğitimi alan ergenler, din eğitimi almayanlara göre daha dindardır.” Yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, din eğitimi alma durumu ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r=.21$ $P<.01$) tespit edilmiş olup hipotezimiz desteklenmiştir (Bkz.Tablo - 13).

Elde edilen bulgulardan din eğitimi alanların dindarlık puanlarının ortalamasının ($x=58,79$) din eğitimi almayanların dindarlık puanlarının ortalamasından anlamlı şekilde yüksek ($x=50,58$) olduğu tespit edilmiştir.

Öğrenme, taklit ya da yaşantı sonucu bireyin davranışlarında oluşan kalıcı davranış değişikliği, olarak tanımlanır. Alınan eğitim ve öğrenilen bilgiler de kişinin duygu, düşünce ve davranışlarında önemli bir etki oluşturur. Bireyin hayatı alınan

eğitimle şekillenir. Sosyal hayat içerisine baktığımız zamanda ilkokul mezunu bir insanla üniversite mezunu bir insanın kişiler arası ilişkilerinde, başkalarıyla olan diyaloglarında, sosyal yaşantılarında genel olarak duygu, düşünce ve davranışlarında bariz bir farklılığın olduğu görülmektedir. Hal böyle olunca alınan din eğitiminin ve öğrenilen dini bilgilerin bireyin dini hayatını etkilemesi kaçınılmazdır. Bu durumda hipotezimizin anlamlı çıkması beklediğimiz bir sonuçtur.

Diğer bir hipotezimiz ise “Ergenin nereden din eğitimi aldığı ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Aileden din eğitimi alanlar diğer kurumlardan din eğitimi alanlara göre daha dindardır.” yönündeydi.

Bu hipotezimizle ilgili ulaştığımız sonuçlara göre, ergenin nereden din eğitimi aldığı ile dindarlık arasında ise anlamlı bir farklılık ($r=.00$) tespit edilememiştir. Bize fikir vermesi açısından ulaştığımız bulgulara bakıldığında, en yüksek dindarlık puanının, aileden din eğitimi alan ergenler tarafından alındığı ($x=59,86$), onu okuldan din eğitimi alanlar ($x=59,25$) ve dini bir cemaatten din eğitimi alanların ($x=57,37$) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise Kur'an kursundan din eğitimi alan ergenlerin ($x=57,05$) aldığı belirlenmiştir (Bkz.Tablo 14 - 15).

Elde ettiğimiz bulgularda bazı dindarlık puanlarının birbirine çok yakın olduğunu görüyoruz. Her ne kadar bu durum istatistiksel olarak bize anlamlı bir sonuç vermese de; aileden ve okuldan dini eğitim alan ergenlerin dindarlık puanlarının, farklı dini kurumlardan dini eğitim alan ergenlerin dindarlık puanlarından yüksek olduğunu görüyoruz. Bu nedenle hipotezimizin kısmen desteklendiğini söyleyebiliriz.

Ulaşılan sonuçlar bireylerin aileden aldıkları din eğitiminin, onların dini hayatları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Çünkü aileden alınan eğitimler eleştiriye tabi tutulmadan öğrenildiği için benimsenmesi daha kolay olacaktır, bu nedenle alınan dini eğitimin daha kalıcı olacağı düşünülmektedir.

Literatürde yapılan çalışmalara baktığımız zaman, Fırat (1977), Bayyigit (1989) yaptıkları çalışmalarda özel din eğitimi alanların resmi kurumlardan din eğitimi alanlara oranla dindarlık düzeyi ve ibadetlerini yerine getirmeleri bakımından anlamlı bir farklılık oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Şahin (1999) da çalışmasında, dindarlık ile din eğitimi türü arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiş ve analizler neticesinde Kur'an kursu ve aileden din eğitimi aldığını belirtenlerin puanlarının, diğer din eğitimi gruplarının aldığı puanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Şahin (1999) ile bizim elde ettiğimiz sonuçlar arasında kısmen farklılık olduğu görülmektedir. Bu

durumun Şahin'in örnekleminin Konya olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü Konya'da Kur'an kursu eğitimlerin çok yaygın olduğu bilinmektedir.

1.8. Anne Baba Eğitim Düzeyi İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezlerimiz "Ergenin annesinin ve babasının eğitim düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Annenin ve babanın eğitim düzeyi arttıkça dindarlık artmaktadır." yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, Anne eğitim düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki ($r=-.09$ $P<.05$) tespit edilmiş ancak babanın eğitim düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki ($r=-.05$ $P>.005$) tespit edilememiştir. Bu durumda hipotezimiz anneye ilgili olarak desteklenmiş babayla ilgili olarak desteklenmemiştir (Bkz.Tablo 16 -17- 18- 19).

Anneye ilgili analizlere baktığımızda en yüksek dindarlık puanını annesi "üniversite" mezunu ergenler ($x=59,41$) tarafından alındığı, onu annesi "ilkokul" ($x=58,19$), ve "lise" mezunu ($x=57,13$) ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise annesi "okur yazar olmayan" ($x=52,00$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Babayla ilgili analizlerde ise en yüksek dindarlık puanının babası okuryazar olmayan ergenler ($x=58,97$) tarafından alındığı, onu babası ilkokul ($x=58,80$) ve üniversite mezunu ergenlerin ($x=57,31$) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise babası lise mezunu olan ergenlerin aldığı ($x=57,25$) sonucuna ulaşılmıştır.

Alınan eğitimin ve öğrenilen bilgilerin kişinin duygu, düşünce ve davranışlarında önemli bir değişikliğe neden olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu değişim sürecinden bireyin kendisi kadar çevresi, özellikle çocukları da etkilenir. Hal böyle olunca annenin ve babanın eğitim düzeyinin çocukların duygu, düşünce ve davranışlarını etkilemesi normal bir durumdur. Bizde bu durumdan dolayı, hipotezimizi anne babanın eğitim düzeyinin ergenin dindarlığını etkilediği yönünde kurduk. Ancak araştırmamızın sonucuna baktığımız zaman, annenin eğitim düzeyinin çocukların dindarlık puanı üzerinde anlamlı bir etkisi görülürken, babanın eğitim düzeyinin çocukların dindarlık puanı üzerinde anlamlı bir etkisi görülmemektedir. Babanın iş yaşantısından dolayı sürekli olarak evde çocuklarla beraber vakit geçirememesi, annenin ise sürekli evde çocuklarla beraber olması, çocukların duygu, düşünce ve davranışları üzerinde annenin daha fazla etken olduğu sonucunu doğurabilir.

1.9. Anne – Babanın Ergene Olan Tutumu İle Dindarlık Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezlerimiz “Annenin ve babanın ergene olan tutumu ile dindarlık arasında anlamlı bir fark vardır. Annesinin ve babasının tutumu demokratik olan ergenler; annesinin ve babasının tutumu ilgisiz, baskıcı ve aşırı koruyucu olan ergenlere göre daha dindardır.” yönündeydi.

Uyguladığımız Korelasyon analizi sonucuna göre, anne ($r=-.05$ $P>.005$) ve babanın ($r=-.04$ $P>.005$) ergene olan tutumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiş olup hipotezimiz desteklenmemiştir (Bkz.Tablo 20- 21- 22- 23).

Ergenin dini yaşantısını şekillendiren tek unsur muhakkak ki anne baba değildir. Okul hayatında ve yaşadığı çevrede arkadaşlarıyla ve diğer bireylerle kurduğu iletişim, tüm yaşantısını etkilediği gibi dini yaşantısını da etkilemektedir. Hal böyle olunca ergenin dindarlığında diğer faktörlerin anne babanın tutumundan daha baskın olduğu düşünülebilir.

Bize fikir vermesi açısından ulaştığımız bulgulara anne açısından bakıldığında, en yüksek dindarlık puanının, annesinin tutumu demokratik olan ergenler ($x=58,72$) tarafından alındığı, onu annesinin tutumu aşırı koruyucu olan ergenlerin ($x=58,29$), ve annesinin tutumu ilgisiz olan ergenlerin ($x=58,16$) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise annesinin tutumu baskıcı olan ergenler ($x=55,04$) tarafından aldığı belirlenmiştir.

Ulaştığımız bulgulara baba açısından baktığımızda ise, en yüksek dindarlık puanının, babasının tutumu demokratik olan ergenler ($x=58,72$) tarafından alındığı, onu babasının tutumu aşırı koruyucu olan ergenlerin ($x=58,61$), ve babasının tutumu baskıcı olan ergenlerin ($x=56,90$) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise babasının tutumu ilgisiz olan ergenler ($x=56,50$) tarafından aldığı belirlenmiştir.

Bu alanda yürütülen çalışmalarla ilgili yaptığımız literatür taramasında, Yaman (2008) İstanbul Büyükçekmece de lise öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada, ailenin tutumuna göre öğrencilerin dini tercihlerinde hiçbir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Şahin (2007b) ise Ergenlerde dindarlık, algılanan anne-baba dindarlığı ve çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişki konulu çalışmada değişik anne baba tutumları karşılaştırılmış; yüksek destek ve kontrol ifade eden demokratik kontrol tutumunun dini bağlılıkla olumlu ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre, anne babanın demokratik kontrol tutumunu benimsediğini kabul eden ergenler, otoriter veya hoşgörülü olanlara göre dini daha önemli görmektedirler. Yine bulgulara göre,

ebeveynin otoriter tutumu arttıkça dinin ergen için önemi düşmektedir (Şahin, 2007:224).

Dindarlık ve bağımsız değişkenlerle ilgili yürütülen çalışmalarda farklı sonuçlar çıkması; insanların aynı temel dini yönelimlerini devam ettirmelerine rağmen, dindarlık üzerinde bilinmeyen diğer faktörlerin daha etkili olduğu sonucunu düşündürebilir. Bunun yanında farklı kişilik özellikleri ve kültürel değişikliler ile toplumun dine bakışı gibi çevresel sebepler de etkili olmaktadır. Diğer taraftan ölçmede kullanılan yöntem ve tekniklerden, seçilen örneklem grubundan ve uygulamadaki farklılıklardan da kaynaklanabilmektedir.

2. Ergenlerde Değerler İle Bağımsız Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamızdaki alt hipotezimiz, deneklerin yaş, cinsiyet, öğrenim görülen okul, ailenin ekonomik durumu, hayatın en uzun geçtiği yer, anne babanın eğitim düzeyi, ergenin din eğitimi alıp almadığı, ailenin dindarlık düzeyi, anne babanın ergene olan tutumu gibi demografik özellikleriyle, ergenlerde değerler arasında anlamlı ilişkiler veya farklar olduğu yönündeydi. Araştırmamızda uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna baktığımızda; değerler ile yaş ve cinsiyet, ailenin dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki veya farklılıklar tespit edilmiş olup hipotezimiz bu değişkenler açısından desteklenmiştir. Diğer taraftan değerler ile öğrenim görülen okul, ailenin ekonomik durumu, hayatın en uzun geçtiği yer, ergenin din eğitimi alma durumu, anne – babanın eğitim düzeyi, anne – babanın ergene olan tutumu arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiş olup hipotezimiz bu değişkenler açısından desteklenmemiştir.

Bu bölümde bağımsız değişkenlerimiz ile değerler arasındaki ilişkiye dair bulgular değerlendirilecektir.

2.1. Yaş İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz “Ergenlerin yaşı ile değerler arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Yaş ilerledikçe benimsenen değerler düşmektedir.” yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, yaş ile değerler arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r=-.13$ $P<.01$) tespit edilmiş olup hipotezimiz desteklenmiştir (Bkz.Tablo 25- 26).

Araştırmamız sonucunda yaş gruplarının puanlarına bakıldığında; en yüksek değer puanının 14 yaş grubu ergenler ($x=162,38$) tarafından alındığı, onu 15 yaş grubu

($x=160,83$), 16 yaş grubu ($x=157,10$), 18 yaş grubu ($x=156,85$) ergenlerin izlediği, en düşük değer puanını ise 17 yaş grubu ($x=155,07$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

Değerler, içinde yaşanılan toplumun kültürünün bir parçasıdır. Bu nedenle yaşı biraz daha küçük olan 14-15 yaş grubundaki ergenlerin farkındalığı, yaşı biraz büyük olan 17-18 yaş grubundaki ergenlerden daha fazla olabilir. Çünkü ergenliğin ilk yıllarında iyi çocuk olma ve topluma yönelme eğilimi vardır. İyi olmak, başkalarıyla ilgilenmek, dürüst ve güvenilir olmak ve kurallara uymak bu dönemin temel özellikleridir. Bu nedenle ergenliğin ilk yıllarında değer puanının yüksek olması hipotezimizi destekleyen bir sonuçtur.

Literatürdeki çalışmalara baktığımız zaman hem araştırmamızı destekleyen benzer sonuçlara hem de araştırmamızdan farklı sonuçlara rastlamaktayız. Karaduman (1985), Güngör (1993), Aydın (2003), Mehmedoğlu (2006), Arslan (2006), Ersoy (2006), Tanıt (2007), Çalışkur (2008), Yalçinkaya ve Altunay (2009), çalışmalarında değerlerle yaş arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bunun yanında Calp (2006), Dilmaç ve Ark (2008), Yılmaz (2009), yaptıkları çalışmalarda değerlerle ile yaş arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

2.2. Cinsiyet İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz “Ergenlerin cinsiyeti ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. Kızlar erkeklere göre değerleri daha fazla benimsemektedir.” yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, cinsiyet ile değerler arasında anlamlı fark ($r=-.10$ $P<.01$) tespit edilmiş olup hipotezimiz desteklenmiştir (Bkz.Tablo 27).

Elde ettiğimiz bulgulardan kızların değer puanının ($x=159,95$) erkeklerin değer puanından ($x=156,21$) anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğunu tespit ettik. Toplum içerisine baktığımız zaman genel olarak kızlarla erkeklerin yetiştirilme tarzında farklılık olduğunu görmekteyiz. Cinsiyete göre beklenen rollere baktığımızda kızların erkeklere oranla oturmaları, kalkmaları, diyalogları toplumsal ilişkileri yönünden daha ağır olmaları, mütevazı davranmaları, hoşgörülü olmaları, sevgi, saygı, dürüstlük gibi temel insani değerleri benimseyerek aile yaşantılarını düzenlemeleri beklenmektedir. Kızlar da doğal olarak bu beklentiden etkilenip davranışlarını ve insanlarla olan ilişkilerini ona göre düzenlemektedir. Durum böyle olunca hipotezimizin anlamlı çıkması beklediğimiz bir sonuçtur.

Literatürdeki çalışmalara baktığımız zaman araştırmamızı destekleyen aynı sonuçlara ve araştırmamızdan farklı sonuçlara rastlamaktayız. Bu doğrultuda, Gibson ve Schwartz (1998), Özensel (2004), Uysal (2004), Gömleksiz (2004), Calp (2006), Mehmedoğlu (2006), Sağnal (2007), Karaca (2008), Coşkun ve Yıldırım (2009), Yalçınkaya ve Altunay (2009) ve Bağcı (2012), yürüttükleri çalışmaları neticesinde kızların erkeklere oranla insani değerlere daha fazla önem verdikleri; Şirin (1986), Bacanlı (2002), Aydın (2003), Sarı (2005) ve Bayrakdar (2009) ise çalışmalarında erkeklerin kızlara oranla insani değerlere daha fazla önem verdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Güngör (1993), Yapıcı ve Zengin (2003), Yağcı (2006), Tanıt (2007), Aktay (2008), Dilmaç ve Ark. (2008), Erken (2009), Yılmaz (2009) ise yürüttükleri çalışmalarında değerler ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

2.3. Öğrenim Görülen Okul İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz “Ergenlerin öğrenim gördüğü okul türü ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. İmam hatip lisesinde öğrenim gören ergenler, diğer liselerde öğrenim gören ergenlere göre değerleri daha fazla benimsemektedir.” yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, öğrenim görülen okul ile değerler arasında anlamlı bir fark tespit edilememiş ($r=.03$ $P>.005$) olup hipotezimiz desteklenmemiştir (Bkz.Tablo 28- 29).

Bize fikir vermesi açısından ulaştığımız bulgulara bakıldığında, en yüksek değer puanının, İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören ergenler ($x=160,11$) tarafından alındığı, onu Fen Lisesi ($x=158,95$), Anadolu Öğretmen Lisesi ($x=158,87$) ve Meslek Lisesinde öğrenim gören ergenlerin ($x=154,51$) izlediği, en düşük değer puanını ise Genel Lisede öğrenim gören ergenlerin ($x=154,25$) aldığı belirlenmiştir.

Her ne kadar hipotezimiz desteklenmemiş olsa da en yüksek değer puanının İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören ergenler tarafından alındığını görüyoruz. Bu bulgu da bizde, İmam Hatip Lisesinde din eğitimi derslerinin fazla olmasının dindarlığa, buna paralel olarak da değer puanlarına yansıdığı kanısını uyandırıyor. Bu nedenle hipotezimizin kısmen de olsa desteklendiğini söyleyebiliriz. Yaptığımız analizin sonucunda manidar bir ilişkinin çıkmaması ise yaşları birbirine yakın olan ergenlerin değer puanlarının birbirine yakınlığına dayandırılabilir.

Literatürdeki çalışmalara baktığımız zaman, Calp (2006) yürüttüğü çalışmasında öğrencilerin benimsedikleri insani değerlerin, öğrenim görülen okul değişkenine göre farklılaştığı bulgusuna ulaşmıştır. Yağcı (2006), İHL de öğrenim gören öğrencilerinin bazı değer boyutlarında Genel Lisede öğrenim gören öğrencilerden insani değerlere daha fazla önem verdiği, İHL de ve Genel Lisede öğrenim gören öğrencilerin ise Fen ve Anadolu türü liselerde öğrenim gören öğrencilere göre insani değerlere daha fazla önem verdiği bulgusuna ulaşmıştır. Yalçinkaya ve Altunay (2009), Genel Lisede öğrenim gören öğrencilerin Anadolu Öğretmen Lisesinde öğrenim gören öğrencilere göre; Bayrakdar (2009) Genel Lise ve Anadolu lisesinde öğrenim gören öğrencilerin Fen ve AÖL de öğrenim gören öğrencilere göre; Büyükdağ (2012) ise Düz Lise ve Anadolu Lisesinde öğrenim gören öğrencilerin Özel Liselerde öğrenim gören öğrencilere göre insani değerlere daha fazla önem verdiği bulgularına ulaşmışlardır. Yılmaz (2009) ise öğrencilerin insani değerlere verdiği önemin, öğrenim görülen okul değişkenine göre farklılaşmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

2.4. Ailenin Ekonomik Durumu İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz “Ergenlerin ailesinin ekonomik durumu ile değerler arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Ekonomik gelir düştükçe benimsenen değerler artmaktadır.” yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, ailenin ekonomik durumu ile değerler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiş ($r=.02$ $P>.005$) olup hipotezimiz desteklenmemiştir (Bkz.Tablo 30 - 31).

Bize fikir vermesi açısından ulaştığımız bulgulara bakıldığında, en yüksek değer puanının, ailesinin ekonomik durumu yüksek olan ergenler ($x=159,83$) tarafından alındığı, onu ailesinin ekonomik durumu orta olan ergenlerin ($x=158,69$), ailesinin ekonomik durumu ortanın üstü olan ergenlerin ($x=156,76$) ve ailesinin ekonomik durumu ortanın altı ergenlerin ($x=155,96$) izlediği, en düşük değer puanını ise ailesinin ekonomik durumu düşük olan ergenlerin ($x=155,26$) aldığı belirlenmiştir.

Her ne kadar hipotezimiz desteklenmemiş olsa da ailesinin ekonomik durumuna göre ergenin aldığı değer puanının yüksek ($x=159,83$), orta ($x=158,69$) ve düşük ($x=155,26$) olarak sıralandığını görüyoruz. Bu da bize hipotezimizin kısmen de olsa desteklendiğini göstermektedir. Ancak alınan değer puanlarının birbirine yakın olmasına göre, ergenlerin algıladıkları sosyo-ekonomik düzeyin, onların insani

değerlerine etki etmediği söylenebilir. Bu durum değerlerinin benimsenmesinde diğer değişkenlerin daha baskın olmasından kaynaklanabilir.

Literatürdeki çalışmalara baktığımız zaman; Koca (2009) ve Bayrakdar (2009) yürüttükleri çalışmada ailesinin ekonomik durumu düşük olan bireylerin insani değerlere verdiği önemin ailesinin ekonomik durumu orta ve yüksek olanlara göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bunun yanında Yapıcı ve Zengin(2003), Aydın (2003), Mehmedoğlu (2006), Calp (2006) ve Dilmaç ve Ark. (2008) yürüttükleri çalışmalarda ailesinin ekonomik durumu yüksek olan bireylerin insani değerlere verdiği önemin, ailesinin ekonomik durumu düşük ve orta seviyede olan bireylere göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Karaduman (1985), Yağcı (2006) ve Ersoy (2006) ise yürüttükleri çalışmada ailesinin ekonomik durumu orta seviyede olan bireylerin insani değerlere verdiği önemin, ailesinin ekonomik durumu düşük ve yüksek olan bireylere göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca Tanıt (2007), Yalçınkaya ve Altunay (2009) ve Yılmaz (2009) yürüttükleri çalışmada ailenin dindarlık düzeyi değişkeni ile değerler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

2.5. Ailenin Dindarlık Düzeyi İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz “Ergenlerin ailesinin dindarlık düzeyi ile değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Ailenin dindarlık düzeyi arttıkça benimsenen değerler artmaktadır.” yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, ailenin dindarlık düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r=.15$ $P<.01$) tespit edilmiş olup hipotezimiz desteklenmiştir (Bkz.Tablo 32-33).

Ulaştığımız sonuçlara baktığımızda en yüksek değer puanının ailesinin dindarlık düzeyini “yüksek” olarak gören ergenler ($x=160,45$) tarafından alındığı, onu ailesinin dindarlık düzeyini “orta” seviyede gören ergenlerin ($x=155,98$) izlediği, en düşük değer puanının ise ailesinin dindarlık düzeyini “düşük” seviyede gören ergenler ($x=146,69$) tarafından alındığı belirlenmiştir.

Çocukluğundan yetişkinliğe kadar her birey yaşadığı çevreyle etkileşim halindedir. Özellikle kişinin yetiştiği aile ortamı bireyin yaşantısını çok yönlü olarak etkiler. Anne ve babanın yaşantıları model alınır, düşüncesi, fikirleri, yaşam felsefesi

insanı şekillendirir. Dindar bir ailede yetişen ergen de ailesinin dini hayatından büyük bir oranda etkilenir. Buna paralel olarak Avcı'nın (2007) toplumsal değerlere ilişkin yapmış olduğu araştırmada gençlerin aileye kutsallık atfetmesi ailenin toplumsal sorumluluklarının bilincinde olduklarının bir göstergesi olarak nitelenmektedir.

Dindar insanlar değerlerinin temelini ilahi bir kaynağa bağlarlar. Bu da onların değer yargılarını kutsallaştırır. Dindar aileler dinin yanında değerlere de sahip çıkarlar, çocuklarını da bu şekilde yetiştirmeye gayret ederler.

Bu bağlamda ailenin dindarlık düzeyi ile değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki çıkması, bu düşüncemizi desteklemektedir.

Yaptığımız literatür çalışması sonrası bulgumuzla paralellik gösteren Yapıcı ve Zengin'in (2003) çalışmasına ulaştık. Bu çalışmaya göre ailenin dindarlık düzeyi ile değerler arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu söyleyebiliriz.

2.6. Hayatın En Uzun Geçtiği Yer İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz "Ergenin hayatının en uzun geçtiği yer ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. Hayatı İl merkezinde geçen ergenler; hayatı İlçe, Kasaba ve Köyde geçen ergenlere göre değerleri daha fazla benimsemektedir." yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, ergenin hayatını en uzun süreçte geçirdiği yer ile değerler arasında anlamlı bir fark tespit edilememiş ($r=-.03$ $P>.005$) olup hipotezimiz desteklenmemiştir (Bkz.Tablo 34-35).

Bize fikir vermesi açısından ulaştığımız bulgulara bakıldığında, en yüksek değer puanının, hayatının en uzun dönemini köy/kasabada geçiren ergenler ($x=158,07$) tarafından alındığı, onu hayatının en uzun dönemini ilçede geçiren ergenlerin ($x=157,77$) izlediği, en düşük değer puanını ise hayatının en uzun dönemini ilde geçiren ergenlerin ($x=157,49$) aldığı belirlenmiştir.

Benimsenen insani değerlere yönelik davranışların toplumun her kesimindeki insanlar üzerinde benzer etkiler gösterdiği, kişilerin düşüncelerine baktığımızda insanların aynı ortak değerlerde buldukları söylenebilir. Bu durum bize değerler açısından toplumun homojen bir yapı sergilediğini düşündürmektedir. Farklı yerlerde yaşamlarını sürdürüp, değerler açısından benzer düşüncelere ve davranış örüntülerine sahip olan bireylerin de değer puanlarının bir birine yakın olması araştırmamızı anlamlı kılmaktadır.

Bu alanda yapılan çalışmalara baktığımızda, Mehmedoğlu (2006) ile Dilmaç ve Ark. (2008) yürüttükleri çalışmalarında, köy ve kasaba kökenli olanların değerlere verdiği önemin il merkezli olanlara göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Ayın (2003) ise çalışmasında hayatını il merkezinde geçirenlerin değerlere verdiği önemin köy ve kasabalı olanlara göre daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Yine Şirin (1986), Calp (2006) ve Ersoy (2006) yürüttükleri çalışmalarında yaşanan yere göre değer tercihlerinde anlamlı farklar olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bunun yanında Coşkun ve Yıldırım (2009), Koca (2009) ile Yalçınkaya ve Altunay (2009) yürüttükleri çalışmalarında değere verilen önem ile yaşanan yer arasında anlamlı ilişki olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

2.7. Din Eğitimi Alma Durumu İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezimiz “Ergenin din eğitimi alma durumu ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. Din eğitimi alan ergenler, din eğitimi almayanlara göre değerleri daha fazla benimsemektedir.” yönündeydi.

Uyguladığımız korelasyon analizi sonucuna göre, ergenin din eğitimi alma durumu ile değerler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiş ($r=-.06$ $P>.005$) olup hipotezimiz desteklenmemiştir (Bkz.Tablo - 36).

Bulgulara bakıldığında, din eğitimi alanların değer puanlarının ortalamasının “ $x=158,26$ ” olduğu, din eğitimi almayanların değer puanlarının ortalamasının ise “ $x=153,00$ ” olduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar din eğitimi alanların değer puanlarının ortalaması yüksek olsa da; uygulanan t testi, iki grup arasındaki farkın anlamsız olduğunu ($t=1,63$, $P<.78$) göstermektedir. Bu nedenle gruplar arası anlamlılık seviyesi ($P>.05$) büyük olduğu için din eğitimi alma ile ergenlerin değer puanları arasında ilişki yoktur denilmektedir.

Açıkkası ulaşılan bu sonuç beklentimizle uyuşmamakta ve desteklenen ana hipotezimizle ilgili bulgularla (Tablo-47) dolaylı olarak çelişmektedir. Çünkü biz alınan din eğitiminin ergenlerde dindarlığı etkilediği bulgusuna (Tablo-13) paralel olarak ergenin insani değerlerine yansıdığı ve din eğitimi alan ergenlerin insani değerleri daha fazla benimsediği varsayımını öngördük. Araştırma sonuçlarında dini eğitim alan ergenlerin değer puanlarının yüksek olmasına rağmen gruplar arası anlamlılık seviyesinin ($P>.05$) yüksek olması frekans farkından kaynaklanıyor olabilir (Tablo 37-

38). Dolayısıyla bu sonuç dikkate alındığında, konunun benzer araştırmalarla açıklanmaya ihtiyaının olduğu görülmektedir.

Literatürde yapılan çalışmalara baktığımız zaman, bizim çalışmamızla uyuşmayan iki farklı bulguya ulaştık. Alport (1968) ile Yapıcı ve Zengin (2003) yürüttükleri çalışmada din eğitimi alan bireylerin din eğitimi almayanlara göre değerlere verdiği önemin daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

2.8. Anne Baba Eğitim Düzeyi İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezlerimiz “Ergenin annesinin ve babasının eğitim düzeyi ile değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Annenin ve babanın eğitim düzeyi arttıkça benimsenen değerler artmaktadır.” yönünde ydi.

Uyguladığımız Korelasyon analizi sonucuna göre, anne ($r=-.05$ $P>.005$) ve babanın ($r=-.04$ $P>.005$) eğitim düzeyi ile değerler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiş olup hipotezimiz desteklenmemiştir (Bkz.Tablo 39-40-41-42).

Alınan eğitimin bireylerin sosyal ve kültürel yaşantısına yansıdağı ve toplumsal olarak bir sınıf farklılığı oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Bu gerçeklik içerisinde benzer değer kavramlarının birey ve gruplarda farklı algılanması ulaştığımız sonucu etkilemiş olabilir. Ayrıca aile hangi eğitim düzeyinde olursa olsun, ergenin bu yaşa gelinceye kadar alt kademelerdeki eğitim kurumlarından aldığı eğitimin ve çevresel faktörlerin, ergenin kendi değer normlarını geliştirmiş olması beklenen bir durumdur. Dolayısıyla araştırmada elde edilen bu bulgu ergenin benimsediği insani değerlerin asıl belirleyicisinin, kendi eğitim düzeylerinin yanında, ahlaki gelişim süreçleriyle ilgili bir durum olduğunu düşündürmektedir.

Bize fikir vermesi açısından ulaştığımız bulgulara anne açısından bakıldığında, en yüksek değer puanının, annesi okur yazar olmayan ergenler ($x=159,13$) tarafından alındığı, onu annesinin eğitim düzeyi ilkokul olan ergenlerin ($x=158,58$), ve annesinin eğitim düzeyi niversite olan ergenlerin ($x=156,24$) izlediği, en düşük değer puanını ise annesinin eğitim düzeyi lise olan ergenler ($x=155,83$) tarafından alındığı belirlenmiştir.

Ulaştığımız bulgulara baba açısından baktığımızda ise, en yüksek değer puanının, babasının eğitim düzeyi ilkokul olan ergenler ($x=159,30$) tarafından alındığı, onu babasının eğitim düzeyi niversite olan ergenlerin ($x=157,34$), ve babasının eğitim düzeyi lise olan ergenlerin ($x=156,51$) izlediği, en düşük değer puanını ise babası okur yazar olmayan ergenler ($x=154,11$) tarafından alındığı belirlenmiştir.

Literatürdeki çalışmalara baktığımız zaman, Sirin (1986), Calp (2006), Bayındır (2009) ve Kundakçı (2014) yürüttükleri çalışmalarında, annenin eğitim düzeyi ile değer tercihleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu bulgusuna ulaşırken; Yalçinkaya ve Altunay (2009), Yılmaz (2009) ile Coşkun ve Yıldırım (2009) yürüttükleri çalışmalarında annenin eğitim düzeyi ile değer tercihleri arasında anlamlı farklılık olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Literatürdeki çalışmalara babanın eğitim düzeyine göre baktığımız zaman, Şirin (1986), Aydın (2003), Ersoy (2006), Yağcı (2006), Bayrakdar (2009), Kundakçı (2014) yürüttükleri çalışmalarında, babanın eğitim düzeyi ile değer tercihleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu bulgusuna ulaşırken; Calp (2006), Yalçinkaya ve Altunay (2009), Yılmaz (2009) ile Coşkun ve Yıldırım (2009) yürüttükleri çalışmalarında babanın eğitim düzeyi ile değer tercihleri arasında anlamlı farklılık olmadığı bulgusuna ulaşmışlardır.

2.9. Anne – Babanın Ergene Olan Tutumu İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Hipotezlerimiz “Annenin ve babanın ergene olan tutumu ile değerler arasında anlamlı bir fark vardır. Annesinin ve babasının tutumu demokratik olan ergenler; annesinin ve babasının tutumu ilgisiz, baskıcı ve aşırı koruyucu olan ergenlere göre değerleri daha fazla benimsemektedir.” yönündeydi.

Uyguladığımız Korelasyon analizi sonucuna göre, anne ($r=-.05$ $P>.005$) ve babanın ($r=-.03$ $P>.005$) ergene olan tutumu ile değerler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiş olup hipotezimiz desteklenmemiştir (Bkz.Tablo 43-44-45-46).

Bize fikir vermesi açısından ulaştığımız bulgulara bakıldığında, en yüksek değer puanının, annesinin tutumu demokratik olan ergenler ($x=158,82$) tarafından alındığı, onu annesinin tutumu aşırı koruyucu ($x=157,29$) ve baskıcı olan ergenlerin ($x=151,32$) izlediği, en düşük değer puanını ise annesinin tutumu ilgisiz olan ergenler ($x=150,41$) tarafından alındığı belirlenmiştir.

Ulaştığımız bulgulara baba açısından baktığımızda ise, en yüksek değer puanının, babasının tutumu aşırı koruyucu olan ergenler ($x=160,57$) tarafından alındığı, onu babasının tutumu demokratik ($x=158,95$) ve ilgisiz olan ergenlerin ($x=153,47$) izlediği, en düşük değer puanını ise babasının tutumu baskıcı olan ergenler ($x=151,87$) tarafından alındığı belirlenmiştir.

Bu durum ebeveynlerin değer önceliklerinde ve değerlere yüklenen anlamlar üzerinde, ergenlere farklı yaklaşımlar sergilemesinden kaynaklanıyor olabilir.

Değerler ve bağımsız değişkenlerle ilgili yürütülen çalışmalarda elde edilen bulguların farklı çıkması, örneklem grubunun bulunduğu sosyal çevre, konu ile ilgili daha önce eğitim alıp almadıkları gibi pek çok yan değişkene bağlı olabilir. Bunun yanında ölçme araçlarının farklılığı etkili olabileceği gibi, kullanılan istatistiksel tekniklerin çeşitliliği veya yetersizliği de farklılık doğurabilir. Diğer taraftan bu sonuçların, yapılan araştırmalarda demografik değişkenlerin yeterince belirginleştirilmemesinden de kaynaklanabileceğini düşünebiliriz.

3. Ergenlerde Dindarlık İle Değerler Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

İlgili hipotezimiz ergenlerde dindarlık ile değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu varsaymaktaydı. Uygulanan korelasyon analizi sonucunda hipotezimiz desteklenmiş olup, ergenlerde dindarlık ve değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Bkz. Tablo 47 - 48)

Sonuçlara göz gezdirecek olursak; araştırmamızda düşük dindarlık düzeyinde grup oluşmamıştır. Orta ve yüksek dindarlık düzeyindeki gruplara baktığımızda ise yüksek düzeyde dindar olanların değer puanlarının “ $x=161,60$ ” olduğu, orta düzeyde dindar olanların değer puanlarının “ $x=142,77$ ” olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan hayatı üzerinde çok yönlü bir etkiye sahip olan dinin, kişinin bireysel ve sosyal yaşantısını şekillendirdiği inkâr edilemez bir gerçektir. Bu yönüyle bakıldığında dinin, ergenler arasındaki ilişkileri ve ergenlerin toplum içindeki ilişkilerini olumlu yönde etkilediği, ergenlerin birbiriyle kurduğu iletişimi güçlendirdiği açıkça görülmektedir. Dini öğretilere baktığımız zaman bu öğretilerin insanları sevgiye, saygıya, hoşgörüye, dostluğa, kardeşliğe, barışçı olmaya, dürüstlüğe, iyiliğe ve güzelliğe teşvik ettiği görülür. Kısacası din insanları insani değerlere yöneltir. Bu bağlamda dindarlık ile değerler arasında anlamlı bir ilişkinin çıkması, dindar ergenlerin dini öğretilerden etkilenecek insani değerleri benimsemelerine yol açabilmektedir. Bu bağlamda dindarlık ile değerler arasında anlamlı bir ilişkinin çıkması, hipotezimizi açıkça desteklemektedir.

Literatürdeki çalışmalara baktığımız zaman, değerlerin dindarlıkla ilişkisinin araştırılmasına yönelik ilk çalışma Rokeach'a (1968) ait olduğu görülür. Bu araştırmaya

göre; dindar deneklerin dindar olmayanlara göre “kurtuluş, şükran ve itaat” değer terimlerine daha yüksek ve “zevk, bağımsızlık, zekâ ve mantık” terimlerine de daha düşük değer biçtiklerini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Rokeach Değer Ölçeği'ni kullanan araştırmalar da dindar grupların ahlaki ve ilişkisel/toplumsal değerleri (mesela, hoşgörülülük, dürüst, yardımsever) daha çok, kişisel yetkinlik ve bencil değerleri (mesela, zevk, özgürlük, bağımsız olma) daha az tercih ettiklerini göstermiştir (Lau, 1989'den Akt. Mehmedoğlu,2006b).

Rokeach'ın çalışmasından sonra özellikle Schwartz'ın değerler yaklaşımı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu yaklaşım, dindarlıkla değerler arasındaki ilişkiye dair farklı bakış açıları ve sonuçlar ortaya koymuştur. Bu sonuçlara göre; dindarlığın, aşkın bir otoriteye itaat etme ve geleneksel adet ve inançların kabulüyle (Gelenek) güçlü pozitif; kişinin hissi doyumunu (Hazcılık) vurgulayan değerlerle güçlü negatif; ötekilerin beklentileri ve ahlaki standartlarla (Uyma) pozitif; belirsizliğin üstesinden gelme (Güvenlik) ve ötekilere yakın bir ilgiyi (İyilikseverlik) ifade eden değerlerle biraz daha zayıf pozitif; zevk veren uyanma (Uyarılma) ile negatif ve bireyleri bağımsız düşünce ve eyleme (Özyönelim) cesaretlendiren değerlerle daha zayıf negatif olarak ilişkili olacağını varsaymışlardır. Bu tahminler farklı din ve milletlere mensup çok sayıda bireyi kapsayan araştırmalarla da doğrulanmıştır (Huismans, 1994; Schwartz ve Huismans, 1995).

Dindarlıkla Schwartz'ın değerleri arasındaki ilişki ilk olarak Schwartz ve Huismans (1995) tarafından araştırılmıştır. Bu teorik ve ampirik incelemede, araştırmacılar, dört batı dini grubunda dini bağlanma ile değerler arasında teorik olarak anlamlı bir ilişkiler yapısı olduğunu göstermişlerdir. Sadece öznel dindarlık ve ibadethaneye gitme şeklinde tek boyutlu olarak yürütülen çalışmada; Yahudi, Protestan, Katolik ve Ortodokslar'dan oluşan bu dört dini grubun tümünde dindarlık ile “saygı, bağlanma ve geleneksel kültür ve dinin sağladığı adet ve fikirlerin kabulünün önemi” ve “zevk ve kişi için duyumsal hazzın önemli olmayışı” arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Fontaine ve arkadaşları (2000), dini tutumların hangi değerlerle daha güçlü ve anlamlı ilişki içinde bulunduğunu incelemek amacıyla yürüttükleri çalışmada; teorik olarak kurgulanmış değerlerin yapısının özel bir birleşimi ile “din-değer” ilişkisinin büyük ölçüde açıklanabileceği sonucuna varmışlardır. Araştırmada dini bağlılığın, “gelenek, uyma, iyilikseverlik ve güvenlik” ile anlamlı pozitif; “hazcılık, uyarılma ve özyönelim” ile anlamlı negatif ilişki gösterdiği bulunmuştur.

Duriez ve arkadaşlarının (2003), gerçekleştirdikleri araştırmada ise, dini bağlılığın “gelenek ve uyma” ile anlamlı pozitif; “hazcılık, uyarılım ve öz yönelim” ile anlamlı negatif ilişki gösterdiği bulunmuştur.

Ülkemizde gerçekleştirilen araştırmalarda, dindarlık-değer ilişkisiyle ilgili olarak elde edilen bulgular, yukarıda bahsedilen araştırma bulgularından genelde önemli bir farklılık göstermemektedir.

Kağıtçıbaşı ve Kuşdil'in (2000) Türk öğretmenlerin değer yönelimlerini tespit etmek üzere gerçekleştirdikleri araştırmada, dinsel yönelim değişkeninin “Geleneksel” değerlerle pozitif, “Evrensel” değerlerle ise negatif yönlü bir ilişki sergilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Dinsel yönelim değişkeninin pozitif ilişki sergilediği diğer değerler “uyma ve güvenlik”, negatif ilişki sergilediği diğer değerler ise “öz yönelim, hazcılık, güç, başarı ve uyarılım” olarak sıralanmaktadır.

Çukur, Guzman ve Carlo'nun (2004) Türk, Amerikalı ve Filipinli üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdikleri araştırmada dindarlıkla, “Muhafazakârlık ve İyilikseverlik” değerleri arasında pozitif; “Yeniliğe/Değişime Açıklık ve Evrenselcilik” değerleri arasında ise negatif yönlü anlamlı bir ilişkili bulunmuştur.

Mehmedoğlu'nun (2006a) Türk üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği araştırmada, dindarlık ile “gelenek, iyilikseverlik ve uyma” arasında pozitif yönde, “hazcılık, uyarılım, güç ve özyönelim” değerleriyle negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Yine Mehmedoğlu'nun (2006b), İlahiyat Fakültesi öğrencileriyle gerçekleştirdiği bir başka araştırmada ise, dindarlık ile değer yönelimleri arasında benzer sonuçlar tespit edilmiştir.

Atay'ın (2003), Türk yönetici adaylarının siyasal ve dini tercihleri ile yaşam değerleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla gerçekleştirdiği araştırmada ise dindarlık ve değerlerin farklı boyutları arasında hem negatif ve hem de pozitif yönde; Yapıcı ve Zengin'in (2003) Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin değer tercih sıralamaları üzerine yaptığı araştırmasında da yine negatif ve pozitif yönde, ayrıca Karaca'nın (2008) İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile, Emre'nin (2013) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti öğrencileri üzerinde yaptıkları yüksek lisans çalışmalarında, dindarlıkla değerlerin farklı boyutları arasında negatif ve pozitif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

4. Ergenlerde Dindarlık ve Değerlerin Boyutları Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Diğer bir hipotezimiz, ergenlerde dindarlık ve değer boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğunu varsaymaktaydı. Uygulanan korelasyon analizi sonucunda hipotezimiz; değerlerin sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı, hoşgörü ve dürüstlük olmak üzere tüm boyutları açısından desteklenmiş olup, dindarlıkla değerlerin boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Bkz.Tablo - 50). Buna göre değerler yükseldikçe dindarlık da yükselmektedir.

Değerlerin ele aldığımız boyutlarına baktığımız zaman;

Sorumluluk, “kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, mesuliyeti” vardır. Buna paralel olarak Allah-ü Tealla İsra Suresi 36. Ayet-i Kerime’de “Bilmediğin şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur” buyurarak, insanın davranışlarından mesul olduğunu açıkça vurgulamaktadır.

Dostluk, insanlar arasındaki samimiyet ve sevgiye dayalı bağlılıktır. Arkadaşlık ise, kişilerin birbirlerine karşı sevgi, düşünce, ihtiyaç ve anlayış yönünden yaklaşmasıdır. Allah-ü Tealla Hucurat suresi 10. Ayette, “Müminler ancak kardeşlerdir. Kardeşlerin arasını bulup düzeltin ve Allah’tan korkup sakının; umulur ki esirgenirsiniz” buyurmaktadır. Yine aynı surenin diğer ayetlerinde sürekli dostluk ve kardeşlik vurgusu yapılmaktadır.

Barış; uyum, karşılıklı anlayış ve anlaşma durumudur, sulh halidir. Dinin özüne ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in yaşantısına baktığımız zaman insanlar arasında karşılıklı anlaşmanın, uyumun ön plana çıktığını ve zorunlu olmadıktan sonra savaşın olmaması gerektiği vurgulanır. Bedir, Uhut ve Hendek birer savunma savaşıdır. Mü’min’lerin amacı sadece dinlerini, canlarını ve mallarını korumaktır. Bu savaşların ardından Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in yaptığı Hudeybiye Barışı Müslümanlara örnek teşkil eden bir sulh örneğidir. Kaldı ki Allah-ü Tealla, Bakara suresi 208. Ayette, “Ey iman edenler! Hepiniz barış ve selamete girin de şeytanın adımlarına uymayın” buyurmaktadır.

Saygı; değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet ve ihtiramdır. Dinin özüne baktığımız zaman bu kavramların hepsine vurgu yapıldığını, müminlere bu konularda öğütler verildiğini, insanların sevgiye ve saygıya

yönlendirildiğini görürüz. İnananlar, her Cuma namazında hutbenin sonunda Nahl Suresi 90. Ayeti (Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye de size öğüt veriyor) okurlar.

Hoşgörü, başkasının yani farklı olanın kendileri gibi olma hakkına saygı göstermek ve ötekine verilen zararın kendine ve herkese verilen zarar anlamına geleceği için zarar vermektan kaçınmaktır. Başkalarının düşünce ve kanılarını özgürce dile getirmesini ve düşüncelerine göre yaşamasını hoş görme tutumudur. İslam'ın ilk döneminde Müslümanlarla birlikte, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi farklı bir dine mensup olanlar ve belli bir dine mensup olmayan Putperesler de aynı bölgede yaşamaktaydı. Kur'an'da onların değeri ve Müslümanların onlara nasıl davranmaları gerektiği hususunda ayetler vardır. Bu çerçevede Kur'an'a gidildiğinde onun, mükemmel bir hoşgörü zemininde olduğunu, ya da insanlara böyle bir zemin sunduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, "Dinde zorlama yoktur" (Bakara/256) ayetini hatırlamak Kur'an'ın bu konudaki temel prensibini ortaya koymak açısından son derece önemlidir. Kur'an-ı Kerim'in bu hükmünü açıkça teyit eden birçok ayetin varlığı da etkili olmuştur. Mesela; "Ve de ki: (Bu) hak, Rabbinizden (gelmiş)tir, artık ona dileyen inansın, dileyen reddetsin" (Kehf/29), "Hem Rabbin dileseydi, bütün insanlığı bir tek ümmet yapardı; fakat (O, yollarını seçmekle kendilerini özgür bıraktı diye) hala farklı görüşler benimsemektedirler" (Hud/118), "(İşte bunun gibi) Rabbin eğer öyle olmasını dileseydi, yeryüzünde yaşayan herkes topyekün imana erişirdi. Hal böyleyken insanlar inanıncaya kadar zorlayacağını mı sanıyorsun" (Yunus/99) ".sana düşen ancak mesajı tebliğ etmek, duyurmaktır." (Rad/40), "Sizin dininiz size, benim ki bana", ayeti kerimeleri de zor kullanmanın doğru olmadığını göstermektedir.

Dürüstlük ise doğruluktur, özü sözü bir olmaktır, olanı olduğu gibi yansıtmak gerçeği saklamamaktır. Dürüstlüğün özünde güven vardır. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu konuda öylesine ileridir ki, düşmanları bile onun güvenilir olduğunu itiraf etmişlerdir. Mekke döneminde ona Muhammed'ül-Emin (Güvenilir Muhammed) lakabı verenler düşmanlarıdır. Yüce Allah, bu konuda, "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol."(Hud,112) buyurarak insanları doğru ve dürüst davranmaya çağırır. Yine, Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Allah'tan korkun, kötülük yapmaktan sakının, doğru söyleyin."(Ahzab/70) buyurmuştur. Bu da bize göstermektedir ki dürüstlük dinin emrettiği temel değerlerden biridir.

Genel olarak diyebiliriz ki insani değerlerin özünde din vardır. Din insanlara insani değerleri aşılacaktır. Dindar insanlar benimsedikleri insani değerleri duygu, düşünce ve davranışlarında açıkça göstermektedir. Bu bağlamda düşündüğümüz zaman, dindarlıkla değer boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin belirlenmiş olması kaçınılmaz bir sonuçtur.

5. Ergenlerde Değerler Ve Dindarlığın Boyutları Arasındaki İlişkiye Dair Bulguların Değerlendirilmesi

İlgili hipotezimiz, ergenlerde değerler ve dindarlığın boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğunu varsaymaktaydı. Uygulanan korelasyon analizi sonucunda hipotezimiz; dindarlığın inanç, duygu ve davranış boyutları açısından desteklenmiş olup, bilgi boyutu açısından ise desteklenmemiştir. Elde ettiğimiz sonuçta göre ergenlerde değerler ile dindarlığın inanç, duygu ve davranış boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, bilgi boyutunda ise ilişki olmadığı görülmüştür (Bkz.Tablo 49).

Dindarlığın boyutlarına baktığımız zaman: İnanç boyutunda Allah'a, Peygamber'e ve Kutsal Kitap'a iman vardır. Davranış boyutunda dinin emrettiğini yerine getirmek, yasakladığından sakınmak ve dinin temel ritüellerini yerine getirmek vardır. Duygu boyutunda ise kişinin inandıklarını hissetmesi, içinde yaşaması ve inandıklarını yaşarken mutluluğu ve hazzı yaşaması vardır. Bilgi boyutunda dini tanımak, dinin emir ve yasaklarını bilmek, dinin temel kaidelerini öğrenmek vardır. Dine inanan, dininin emir ve yasaklarını bilip bunları uygulayan bir ergen de; dinin insanlar arasında evrensel kardeşliği, dostluğu ve barışı emir, kişileri cinslerine, renklerine, dillerine, mali konularına göre ayırmadığını, herkesin eşit ve eşdeğer olarak bir arada yaşaması için sevgi, saygı ve hoşgörüye dayalı bir zemini öngördüğünü, dürüstlüğü önemi bilir, buna inanır ve bunu uygulayarak mutlu olur. Bu bağlamda dindarlığın inanç, duygu ve davranış boyutları ile değerler arasında anlamlı bir ilişkinin çıkması, hipotezimizi desteklemektedir. Ancak insanın bazı temel dini kaideleri ve insani değerleri bilmesi onları benimsediği ve uyguladığı anlamına gelmez. Bu açıdan baktığımız zaman hipotezimizin bilgi boyutunda desteklenmemesinin normal olduğu düşünülebilir.

Literatürdeki çalışmalara baktığımız zaman çalışmamızla paralellik gösteren sonuçlara ulaştık, Saroglu ve arkadaşları (2004) Shwartz'ın modelini kullanarak

yaptıkları “dindarlık ve değerler” konulu çalışmalarında, dindarlığın tüm boyutları ile değerler arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Karaca (2008), “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri” konulu çalışmasında; değerlerle, dindarlığın “davranış” boyutu arasında negatif, “bilgi, inanç ve duygu” boyutu arasında ise pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Emre (2003), “Değişen dünyada değer yönelimleri ve dindarlık” konulu çalışmasında; değerlerle dindarlığın “davranış” boyutu arasında negatif, “inanç ve duygu” boyutu arasında ise pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Karaca (2008) ile Emre (2003)’ün çalışmasıyla bizim çalışmamızı karşılaştırdığımızda “davranış” boyutunda, ilişkinin yönüne göre farklılık olduğu görülmektedir. Bu durumun; örneklem grubundaki ergenlerin sosyo-kültürel yapısındaki farklılıktan kaynaklandığı düşünülmektedir. Kaldı ki bazı bölgelerde yetişen ergenlerin yeterli dini duyguya ve bilgiye sahip oldukları halde dine davranış yönüyle gereken hassasiyeti göstermediklerini söyleyebiliriz. Bu yönüyle örneklem grubumuzu oluşturan ergenlerin yaşadığı İnegöl ilçesinin muhafazakar yapısı ergenlerin davranışlarına yansıdığı düşünülmektedir. Bilgi boyutunda bulguları değerlendirdiğimizde ise bizim çalışmamızda anlamlı bir ilişkinin olmadığını görüyoruz. Bu durumun da örneklem grubumuzu oluşturan ergenlerin değerlere önem vermesine rağmen dini bilgi boyutunda eksikliklerinin olabileceği düşünülmektedir.

SONUÇ

Bursa İli, İnegöl İlçesinde farklı orta öğretim kurumlarında öğrenim gören ergenler üzerinde yaptığımız araştırmamızda, ergenlerin dindarlık düzeyleri ve değerler arasındaki ilişkiyi ve bağımsız değişken gruplarının değerler ve dindarlık ile ilişkisini tespit etmeye çalıştık. Beş farklı türdeki orta öğretim kurumunda öğrenim gören toplam 638 kişilik örneklem grubu, demografik değişkenler açısından şu genel çerçeve içerisinde tanımlanabilir.

Araştırmada örneklem olarak aldığımız gençlerin % 9,2 'si (s=59) "**14 yaş ilk ergenlik**"; % 27,06'sı (s=176) "**15**", % 22,3'ü (s=142) 'si **16** ve % 28,7'si (s=183) **17 yaş orta ergenlik**"; % 12,2 'si ise (s=78) "**18 yaş son ergenlik**" grubundandır.

Örneklem grubunun % 48 'i (s=306) "**kız**", % 52 si (s=332) "**erkek**"tır.

Örnekleminin % 14,9 'u (s=95) "**Genel Lise**", % 16,3'ü (s=104) "**Meslek Lisesi**", % 28,1'i (s=179) 'u "**İmam Hatip Lisesi**", % 26,5'i (s=169) "**Anadolu Öğretmen Lisesi**", % 14,3 'ü ise (s=91) "**Fen Lisesi**" öğrencisidir.

Örneklem olarak aldığımız deneklerin ailelerinin Sosya-Ekonomik durumlarının % 1,9'u (s=12) "**Yüksek**", % 16,8'i (s=107) "**Ortanın Üstü**", % 3'ü (s=19) "**Düşük**", % 10,3'ü (s=66) "**Ortanın Üstü**", % 68'i ise (s=434) "**Orta**" olarak saptanmıştır.

Ergenlerin ailelerinin dindarlık düzeylerine baktığımızda % 49'5'i (s=316) "**Yüksek**", % 48,4 'ünün (s=309) "**Orta**", % 2'sinin ise (s=13) "**Düşük**" olduğu görülmektedir.

Örneklem grubunda yer alan ergenlerin hayatlarının en uzun döneminin geçtiği yer; % 21,2 oranında (s=135) "**İl**", % 56,1 oranında (s=358) "**İlçe**", % 22,7 oranında ise (s=145) "**Köy-Kasaba**" dır.

Örneklem grubundaki ergenlerin din eğitimi alıp almama durumlarına baktığımızda; % 4,7'sinin (s=30) "**Din Eğitimi Almadığı**", % 7,4'ünün (s=47) "**Okuldan**" din eğitimi aldığı, % 10,3'ünün (s=66) "**Dini Cemaatten**" din eğitimi aldığı, % 24,9'unun (s=159) "**Cami, Kuran Kursundan**" din eğitimi aldığı, % 52,7'sinin ise (s=336) "**Aileden**" din eğitimi aldığı görülmektedir.

Deneklerin annelerinin eğitim durumları; % 6,4 (s=41) "**Üniversite**", % 16,8 (s=107) "**Lise**", % 69,7 (s=445) "**İlkokul**", % 7,1 (s=45) "**Okur Yazar Değil**" olarak saptanmıştır.

Deneklerin babalarının eğitim durumu ise; % 21,3 (s=136) “**Üniversite**”, % 28,7 (s=183) “**Lise**”, % 48,6 (s=310) “**İlkokul**”, % 1,4 (s=9) “**Okur Yazar Değil**” olarak saptanmıştır.

Ergenlerin annelerinin ergene olan tutumu; % 16,1 (s=103) “**Aşırı Koruyucu**”, % 6,7 (s=43) “**Baskıcı**”, % 1,9 (s=12) “**İlgisiz**”, % 75,2 (s=480) “**Demokratik**” olarak belirlenmiştir.

Ergenlerin babalarının ergene olan tutumu ise; % 13,9 (s=89) “**Aşırı Koruyucu**”, % 11,4 (s=73) “**Baskıcı**”, % 6,6 (s=42) “**İlgisiz**”, % 68 (s=434) “**Demokratik**” olarak belirlenmiştir.

Araştırmamızda dindarlıkla ilgili verilerin toplanmasında DEÜ İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi A.B.D. öğrenim elemanları tarafından geliştirilmiş olan "Dînî Hayat Ölçeğ (DHÖ)i" ve insani değerlerle ilgili verilerin toplanmasında, Dilmaç (2007), tarafından ortaöğrenim düzeyindeki örgenciler (ergenler) için geliştirilen “İnsani Değerler Ölçeği (İDÖ)” kullanılmıştır. Bu iki ölçek İnegöl ilçesinde farklı orta öğretim kurumlarında öğrenim gören, tesadüfi örneklem metodu kullanılarak seçilmiş 14-18 yaş arası 638 kişiye uygulanmıştır.

İnsani Değerler Ölçeği (İDÖ) ve Dini Hayat Ölçeği (DHÖ) ile elde edilen veriler, SPSS 10.1 programı ile analiz edilmiş, veri analizinde kullanılan istatistiksel işlemler ölçeğin tipi ve araştırma hipotezleri dikkate alınarak seçilmiştir. Bu doğrultuda analizler, Pearson Korelasyon Analizi, T testi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Tukey HSD Çoklu Karşılaştırma Analizi teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Yapılan analizler neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Yaş değişkeninin dindarlık ile negatif yönde anlamlı bir ilişkisinin olduğu, ergenlerin yaşları ilerledikçe dindarlıklarının düştüğü; en yüksek dindarlık puanının 15 yaş grubu ergenler (x=60,33) tarafından alındığı, onu 14 yaş grubu (x=59,45), 16 yaş grubu (x=58,62), 17 yaş grubu (x=56,83) ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise 18 yaş grubu (x=56,46) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

2. Cinsiyet değişkeni ile dindarlık arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

3. Ergenin öğrenim gördüğü okul ile dindarlık arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. En yüksek dindarlık puanının İmam Hatip Lisesinde öğrenim gören ergenler (x=61,83) tarafından alındığı, onu Genel Lisede öğrenim gören (x=59,56), Fen

Lisesinde öğrenim gören ($x=58,80$), Meslek Lisesinde öğrenim gören ($x=55,95$) ergenlerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise Anadolu Öğretmen Lisesinde öğrenim gören ($x=55,32$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

4. Ailenin ekonomik durumu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

5. Ergenin ailesinin dindarlık düzeyi ile dindarlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu; en yüksek dindarlık puanının ailesinin dindarlık düzeyini “yüksek” olarak gören ergenler ($x=60,27$) tarafından alındığı, onu ailesinin dindarlık düzeyini “orta” seviyede gören ergenlerin ($x=56,89$) izlediği, en düşük dindarlık puanını ise ailesinin dindarlık düzeyini “düşük” seviyede gören ergenler ($x=48,46$) tarafından alındığı belirlenmiştir.

6. Hayatın en uzun geçtiği yer ile dindarlık arasında anlamlı bir fark olduğu; en yüksek dindarlık puanını hayatı İlde geçmiş ergenler ($x=60,50$) tarafından alındığı, onu hayatını İlçede geçirmiş ergenlerin ($x=58,01$) izlediği, en düşük dindarlık puanının ise hayatını köy – kasabada geçirmiş ergenler ($x=57,37$) tarafından alındığı belirlenmiştir.

7. Ergenin din eğitimi alıp almaması ile dindarlık arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgulardan din eğitimi alanların dindarlık puanlarının ortalamasının ($x=58,79$) din eğitimi almayanların dindarlık ortalama puanlarından ($x=50,58$) daha yüksek olduğu, anlaşılmaktadır.

8. Ergenin nereden din eğitimi aldığı ile dindarlık arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

9. Annenin eğitim düzeyi ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişkisinin olduğu, en yüksek dindarlık puanının “ilkokul mezunu” anneler ($x=59,41$) tarafından alındığı, onu “üniversite” mezunu annelerin ($x=58,19$), ve “lise” mezunu ($x=57,13$) annelerin izlediği, en düşük dindarlık puanını ise “okur yazar olmayan” ($x=52,00$) annelerin aldığı belirlenmiştir.

10. Babanın eğitim düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

11. Annenin ergene karşı tutumu ile dindarlık arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

12. Babanın ergene karşı tutumu ile dindarlık arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

B

1. Yaş değişkeninin değerler ile negatif yönde anlamlı bir ilişkisinin olduğu, en yüksek değer puanının 14 yaş grubu ergenler ($x=162,38$) tarafından alındığı, onu 15 yaş grubu ($x=160,83$), 16 yaş grubu ($x=157,10$), 18 yaş grubu ($x=156,85$) ergenlerin izlediği, en düşük değer puanını ise 17 yaş grubu ($x=155,07$) ergenlerin aldığı belirlenmiştir.

2. Cinsiyet değişkeni ile değerler arasında anlamlı bir farklılığın olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgulardan kızların değer puanlarının ortalamasının ($x=159,95$) erkeklerin değer ortalama puanlarından ($x=156,21$) daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

3. Ergenin öğrenim gördüğü okul ile değerler arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

4. Ailenin ekonomik durumu ile değerler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

5. Ergenin ailesinin dindarlık düzeyi ile değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu; en yüksek değer puanının ailesinin dindarlık düzeyini “yüksek” olarak gören ergenler ($x=160,45$) tarafından alındığı, onu ailesinin dindarlık düzeyini “orta” seviyede gören ergenlerin ($x=155,98$) izlediği, en düşük değer puanının ise ailesinin dindarlık düzeyini “düşük” seviyede gören ergenler ($x=146,69$) tarafından alındığı belirlenmiştir.

6. Hayatın en uzun geçtiği yer ile değerler arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

7. Ergenin din eğitimi alıp almaması ile değerler arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

8. Ergenin nereden din eğitimi aldığı ile değerler arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

9. Annenin eğitim düzeyi ile değerler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

10. Babanın eğitim düzeyi ile değerler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

11. Annenin ergene karşı tutumu ile değerler arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

12. Babanın ergene karşı tutumu ile değerler arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

C

1. Araştırmamızda, dindarlık ve değerler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

2. Ergenlerin dindarlık düzeylerine göre değer puanlarının ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda ortalama değer puanları yüksek ($x=161,45$) olan ergenlerin yüksek; ortalama değer puanları düşük ($x=142,72$) olan ergenlerin orta düzeyde dindarlık grubunda oldukları belirlenmiştir. İşlem neticesinde düşük dindarlık düzeyi grubu oluşmamıştır.

27. Değerler ile dindarlığın inanç, duygu, davranış boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, bilgi boyutunda ise anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

28. Dindarlık ile değerlerin hoşgörü, sorumluluk, dostluk/arkadaşlık, barışçı olma, saygı ve dürüstlük boyutları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki; din ve insani değerler bir bütündür. Bunları birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Çünkü sevgi, saygı, hoşgörü, dürüstlük ve barışçı olma gibi değerler dinin özünde ve dinin temsilcileri olan Peygamberlerin yaşantısında vardır. Ayrıca bu değerler dini tanımak ve anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Din ve değerler bireyleri ruhsal anlamda sağlıklı kılmakta, toplumsal yaşantıları iyileştirmektedir. Toplumun genel ahlaki yapısına yön vermekte, insanları ortak noktalarda buluşturmaktadır. Bunun için ergenlere dini ve değerler noktasında yapılan yatırım insanların geleceğine ve topluma yapılan yatırımdır. Biz bu gerçeği göz önünde bulundurarak, dinin ve değerlerin ergenlere ortak bir şekilde aktarılması gerektiğini ön gördük. Ayrıca açıkça söyleyebiliriz ki dinden yoksun bir değerler sistemi toplumda yanlış algılar oluşturmaktadır. Yaptığımız bu çalışmadan elde ettiğimiz sonuçlar da bu öngörüye desteklemektedir. Bunun yanında bu çalışma bize

açıkça göstermektedir ki dini bir çevrede yetişen bir ergen, insani değerleri daha fazla benimsemektedir. Bunun için dindar bir nesil yetiştiren aileler aynı zamanda çocuklarına insani değerleri aşlamaktadır. Dindar bir ailede yetişen, dini bir kurumdan eğitim alan ve dinini yaşamaya çalışan ergenler, değerlerine daha fazla bağlıdırlar.

Dindarlık ve değerlerin demografik değişkenlerle ilişkisine yönelik elde ettiğimiz veriler, dindarlık ve değerlerin farklı değişkenler açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Öte yandan dindarlık ve değerlerle ilgili çok sayıda araştırma sonuçlarının olduğunu, ancak ülkemizde ergenlerde dindarlığın insani değerlerle ilişkisinin incelenmediğini belirtmiştik. Dolayısıyla yaptığımız bu çalışmanın sürece katkısı önemlidir.

Birçok kamu ve sivil toplum kuruluşu, değerleri yaygınlaştırmak için farklı çalışmalar yürütmektedir. Gittikçe yaygınlaşan bu çalışmalarda, dini inancın da önem arz ettiği bulgularımızla desteklenmektedir. Ülkemizde yürütülen bu farklı çalışmalarda da kurumların dinin bu olumlu etkisini göz ardı etmemeleri önem taşımaktadır.

Dindarlık ve değerlerin ergenler üzerindeki olumlu etkileri dikkate alındığında, okullarda verilecek dini ve değerler eğitiminin bu bağlamda gözden geçirilmesi, psiko-sosyal ihtiyaçlar doğrultusunda çalışmaların yapılması kaçınılmaz gözükmektedir.

Dinin değerler üzerindeki etkisi sadece din psikolojisinin değil, aynı zamanda sosyoloji, psikoloji ve psikolojik danışmanlık bölümlerinin de araştırma sahası içinde önemli bir yer tutmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adams, J. F., 1995, Ergenliği Anlamak (Haz:Bekir Onur), *İmge Yayınları*, Ankara.
- Akbulut, M.K. Ve Ark, 2008, 7-19 Yaş Aile Eğitimi Programı Bilgi Bankası, *MEB Yayınları*, Ankara.
- Akıncı, A., 2005, Hayata Anlam Vermede Dini Değerlerin ve Din Öğretim Rolü, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3(9), 7-24.
- Akıncı, A., 2005, Hayata Anlama Vermede Dini Değerlerin ve Din Öğretim Rolü, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (9), 7-24.
- Akseki, A.H., 1996, İslam Dini, *Gaye Matbaası*, İstanbul.
- Aktay,A., 2008, Yönetici Ve Öğretmenlerin Değer Tercihleri İle Örgütsel Vatandaşlık davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Alişinoğlu, F., 2002, Gençlik Dönemi Özellikleri ve Genç Anne Baba İletişimi, *Eğitim Ve Bilim Dergisi*, Cilt; 27, Sayı; 123, s62-63.
- Allport, G. W., 1968, The person in psychology, *Beacon Press*, Boston.
- Allport, G. W., 2005, Birey ve Dini, (Çev: Bilal Sambur), *Elis Yayınları*, Ankara.
- Altaş, N., 2004, Gençlik Döneminde Din Olgusu ve Liselerde Din Öğretimi, *Nobel Yayın Dağıtım*, Ankara.
- Arı,A ve Arkadaşları, 2002, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, *Mikro Yayınları*, Ankara.
- Arslan, Ö., 2002, Kur'an Ve Hoşgörü, Doktora Tezi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.
- Arslan, Z., 2006, Öğretmenlerde Dindarlık, Değerler ve İş Doyumu Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri*, İstanbul.
- Atalay,Ö.Y., 2008, Felsefi Açından Tolerans ve Hoşgörü, Yüksek Lisans Tezi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta.
- Atasoy,İ., 2005, Gençlik ve Arkadaşlık, *Nesil Yayınevi*, İstanbul.
- Atay, S., 2003, Türk Yönetici Adaylarının, Siyasi ve Dini Tercihleri ile Yaşam Değerleri Arasındaki İlişki, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3): 87-120.
- Avcı, N., 2007, Toplumsal Değerler ve Gençlik, Bir değerler sosyolojisi Denemesi, *Siyasal Kitapevi*, Ankara.
- Aydın, A.,2003, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi 4. Basım, *Alfa Basın Yayın Dağıtım*, İstanbul.
- Aydın, B., 1997, Çocuk ve Ergen Psikolojisi, *Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları*, İstanbul.
- Aydın, M. Z., 2003, Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi, *Nobel Yayınları*,Ankara.
- Aydın, M., 1997, Gençlik ve Dini Hayat, *TDV Yayınları*, Ankara.
- Aydın, M., 2003, Gençliğin Değer Algısı Konya Örneği, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3), 121-144.
- Aydın, M., 2011, Değerler, İşlevleri ve Ahlak, *Eğitime Bakış Dergisi*, Yıl:7, Sayı:19.

- Aydın,M.,1994, İnsan Yetiştirme Modelimiz ve Değer Eğitimi, *Türkiye Eğitim Felsefesi Kongresi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 5-8 Ekim, Van.*
- Aydın,M.,2001, Din Felsefesi, *İİFV Yayınları, İzmir.*
- Ayten, A., 2004, Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*
- Ayten, A., 2006, Psikoloji ve Din Psikologlarının Din ve Tanrı Görüşleri, *İz Yayıncılık, İstanbul.*
- Bacanlı, H., 2002, Değer tercihleri: Psikolojik Kavram Analizleri, *Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.*
- Bacanlı,H.,1999, Eğitim Psikolojisi, *Alkım Yayınları, Ankara.*
- Bağcı, Z., 2012 Beşinci Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Değer Eğitiminin Öğretmen Görüşlerine Göre Farklılaşması, Doktora Tezi, *Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.*
- Bahadır, A., 1994, Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa*
- Bahadır, A., 1999, Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din, Doktora Tezi, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa*
- Bahadır, A., 2001, “Temel Gelişim Özellikleri Açısından Ergenlik Dönemi”, *Tabula Rasa, Yıl: 1, Sayı: 3, ss. 109-119*
- Bahadır, A., 2006, Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler, (Editör: Hayati Hökelekli), *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, DEM Yayınları, İstanbul.*
- Bahadır, A., 2011, İnsanın Anlam Arayışı Ve Din, *İnsan Yayınları, İstanbul.*
- Bahadır, A.,2002, Ergenlik Dönemi Kişilik Gelişiminde Temel Kavramlar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 8, s. 5765.*
- Başaran, İ.E., 1998, Eğitim Psikolojisi, *Aydan Web Tesisleri, Ankara.*
- Başaran, İ. E., 1992, Yönetimde İnsan İlişkileri, *Gül Yayınevi, Ankara.*
- Bayrakdar, M., 2009, Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Değer Tercihleri ve Meslek Tercihleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*
- Bayyığıt, M., 1989, Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi. *Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.*
- BECK, A.T.,1982., Depression: *Clinical, experimentalandtheoreticalaspects. HarperandRow, New York.*
- Bilgin, M., 2001., Üniversite Öğrencilerinin Değerlerinin ve Fonksiyonel olmayan Tutumlarının Bazı Değişkenler Açısından İrdelenmesi, dergipark.ulakbim.gov.tr/cusosbil/article/viewFile/5000000922/5000001613 18.05.2015.
- Bilgiç N., 2003, Sorumluluk Eğitimi, *Mamak Rehberlik Araştırma Merkezi, Ankara.*
- Bilgin, N., 1995, Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar, *Sistem Yayınları, İstanbul.*
- Bilgin, V., 1997. Sosyal Çözülme Ve Din, *Etüt Yayınları, Samsun.*
- Binbaşoğlu, A., 1990, Gelişim Psikolojisi, *Hacettepe Taş Matbaacılık, Ankara.*
- Boydak, Ö.M., 2009, Öğrenim Görülen Okul Türüne Göre Yöneticilerin Öğrencilere Değer Kazandırma Davranışları, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, Elazığ.*

- BSTS, (1975), Felsefe Terimler Sözlüğü.
- Budak, S., 2000, Psikoloji Sözlüğü, *Bilim ve Sanat Yayınları*, Ankara.
- Büyükdağ, Y., 2012, Üniversite Sınavına Hazırlanan Öğrencilerin Değer Tercihleri İle Mesleki Yönelimleri Arasındaki İlişki (Bakırköy İlçesi Örneği), Yüksek Lisans Tezi, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Büyükkaragöz, S. ve Kesici,Ş., 1996, Öğretmenlerin ve Demokratik Tutumları, *Eğitim Yönetimi Dergisi*. Y.1,2.Sayı,3. 353- 365
- Calp, Ö., 2006, Lise Son Sınıf Öğrencilerin Sosyal Değerlere Bakışı (Hatay Merkez İlçe Örneği) Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.
- Cevizci, A., 1992, Etiğe Giriş, *Paradigma Yayınları*, İstanbul.
- Cevizci, A., 1999, Paradigma Felsefe Sözlüğü, *Paradigma Yayınları*, İstanbul.
- Clark, W. H., 1976, Ergenlik ve Gençlik Çağında Din. (Çev. Mehmet Dağ) *Eğitim Hareketleri Dergisi*. sayı:256-257
- Coşkun, A., 2005, Sosyal Değişme ve Dini Normlar, *DEM Yayınları*, İstanbul.
- Coşkun, Y. ve Yıldırım A., 2009, Üniversite Öğrencilerinin Değer Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt: IV Sayı:1 311-328.
- Coşkun, Y., 2012, İlköğretim Programında Barış Eğitimi ve Barış Eğitimine İlişkin Öğretmen Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Tokat.
- Craps, W, R., 2008, Davranışçılık ve Din, (Çev. Adem Şahin), Dine Psikolojik Yaklaşımlar, *Adal Ofset*, Konya.
- Craps, W, R., 2008, Psikanaliz ve Din, (Çev. Ali Ayten), Dine Psikolojik Yaklaşımlar, (Editör: Adem Şahin), *Adal Ofset*, Konya.
- Cüceloğlu, D. 2000, Savaşçı, *Sistem Yayıncılık*, İstanbul.
- Cüceloğlu, D., 1998, İnsan ve Davranışı (8.Baskı), *Remzi Kitabevi*, İstanbul.
- Cüceloğlu, D., 2002, Keşkesiz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları, *Remzi Kitabevi*, İstanbul.
- Çapar, B., 2008, Farklı Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İzmir.
- Çaplı, O.,1979, Çocukların ve Gençlerin Eğitimi, *San Matbaası*, Ankara.
- Çileli, M., 1986, Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi, *V Yayınları*, Ankara.
- Çok, F.,1991, Basında Gençlik İmajları, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Sayı:81, s.41-48.
- Çukur, C. Ş., de Guzman, M. R. T. ve Carlo, G., 2004, Religiosity, Values, and Horizontal and Vertical Individualism-Collectivism: A Study of Turkey, the United States, and the Philippines, *The Journal of Social Psychology*, 144(6):613-634.
- Develioğlu, F., 1993, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, *Aydın*
- Dilmaç, B., 2002, İnsani Değerler Eğitimi, *Nobel Yayınları*, Ankara.
- Dilmaç, B., 2007, Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, *Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Konya.
- Dilmaç, B., Deniz, M. & Deniz, M.E., 2009, Üniversite Öğrencilerinin Öz-Anlayışları İle Değer Tercihlerinin İncelenmesi, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 7 (18), 9-24.

Dökmen, Ü., 2000, Yarına Kim Kalacak? Evrenle Uzlaşma Sürecinde Varolmak, *Sistem Yayıncılık*, İstanbul.

Duriez, B., Fontaine, J. R. J., & Luyten, P., 2003, Dindarlık Hayatımızı Hâlâ Etkiliyor mu? Çeşitli Dindarlık Tiplerine Göre Değer Yapılarının Farklılaşmasını Destekleyen Yeni Deliller. (Çev. Veysel Uysal), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 25-42.

Ekşi, A., 1982, Gençlerimiz ve Sorunları, *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, İstanbul.

Ekşi, A., 1990, Çocuk,Gençlik, Anne Babalar, *Bilgi Yayınları*, Ankara.

Ekşi, H., Ark, (___), Bireysel Değerler Envanterinin Dilsel Eşdeğerlilik Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi*, e-dergi.marmara.edu.tr/.../1012000861.pdf. (20.09.2014).

Emre,Y., 2013, Değişen Dünyada Değer Yönelimleri ve Dindarlık: KKTC Örneği, Yüksek Lisans Tezi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana.

Erdem, A. R., 2003, Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler, *Değerler Eğitimi Dergisi*, sayı:4.

Erdil, K., 2012, Aile Okulu, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul.

Erikson, E.H., 1984, İnsanın 8 Çağı.(Çev. B.Üstün ve U.Şar), *Birey ve Toplum Yayıncılık*, Ankara.

Erkan, S. ve Ark., 2003, İlköğretimde Rehberlik, *Nobel Yayın Dağıtım*, Ankara.

Erken, M., 2009, Empati Becerisinin Ahlakî Davranışlar Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı*, Sakarya.

Ersoy,E., 2006, Değer Farklılaşmasının Sosyolojik Boyutu, Doktora Tezi, *İnenü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Malatya.

Eyüboğlu, İ.Z., 1995, Türk Dilinin Etimolojisi, *Sosyal Yayınları*, İstanbul.

Fırat, E., 1977, Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu, Doktora Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Fontaine, J. R., Luyten, P. ve Corveleyn, J., 2000, Tell Me What You Believe and I'll Tell You What You Want: Empirical Evidence for Discriminating Value Patterns of Five Types of Religiosity, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 10(2):65-84.

Fromm,E., 1963, Psychoanalysis and Religion, *Yale University Press*, London.

Gander, M,T. Ve Gardiner, H,W., 1998, Çocuk ve Ergen Gelişimi, (Der: Bekir Onur), *İmge Kitabevi*, Ankara.

Garner, H.E., Stein, J.A., 1998, Valuesandthefamily. Youthand Society. 30 (1). 89-121.

Gençtan, E., 1988, İnsan Olmak, *Remzi Kitabevi*, İstanbul.

Gidis, D., Kaya, N., Çilli, A. S., Özkan, _ ve Sahinoğlu, U., 1997, Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesine İntihar Girişimi Nedeniyle Başvuran Ergenlerin Değerlendirilmesi, *Kriz Dergisi*, 5(1):7-13.

Glock, C,Y., 1998, Dindarlığın Boyutları Üzerine Din Sosyolojisi, (Çev: Y. Aktay ve E. Köktaş), *Vadi Yayınları*, Konya.

Gökçe,B., 1984, Orta Öğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları, *MEGSB Yayınları*, Ankara.

Gömlüksiz, N., 2004 “Lise Öğrencilerinin Toplumsal Değerlere İlişkin Tutumları: Elazığ İli Örneği”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu Yayınlanmamış Sempozyum Metni, İstanbul: DEM, 26–28 Kasım 2004*

Güler, A., 2008, Türk Toplumunda Korku Kültürü, *Punto Tasarım Yayın, Ankara.*

Gültan, İ., 2001, Dostluk ve Eğitimi, *Başkent Üniversitesi Bütün Dünya Dergisi, Haziran Sayısı, s96, <http://www.butundunya.com/index2000>, 15.10.2004.*

Güngör, E., 1993, Değerler psikolojisi, *Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam.*

Güngör, E., 1995, Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, *Ötüken Yayınları, İstanbul.*

Hançerlioğlu, O., 1996, Toplum Bilim Sözlüğü, *Remzi Kitabevi, İstanbul.*

Hasankahyaoglu, R. H., 2008, Dindarlık Empati İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.*

Holm. G.N., 2007, Din Psikolojisine Giriş, (Çev. Abdülkerim Bahadır), *İnsan Yayınları, İstanbul.*

Hökelekli, H., 1985, Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü, *Diyanet İlmî Dergisi, C.21.*

Hökelekli, H., 2006, Gençlik ve Din, (Editör: Hayati Hökelekli), Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, *DEM Yayınları, İstanbul.*

Hökelekli, H., 2010, Din Psikolojisi, (8. Baskı), *TDV Yayınları, Ankara.*

Hökelekli, H., 2011, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi, *Timaş Yayınları, İstanbul.*

Huisman, S., 1994, The Impact of Differences in Religion on the Relation between Religiosity and Values, in A. Bouvy, F. J. R. van de Vijver, P. Boski and P. Schmitz (eds.), *Journeys into Cross-Cultural Psychology* (pp. 255-268), Swets and Zeitlinger, Amsterdam.

Hüseyinkioğlu, B., 2010, Bireysel Değerler ve Örgütsel Bağlılık Düzeyi İlişkisi: Asker Hastanesi Çalışanları Üzerine Bir İnceleme, Doktora Tezi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.*

İkbal, M., 1984, İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası, (çev. N. Ahmet Asrar), *Bir Yayıncılık, İstanbul.*

James, L., 1999, Kişiliğinizde ve Mesleğinizde Yüksek Performans İçin 10 Yaşam Becerisi, (Çev. Selim Yeniçeri), *Beyaz Yayınları, İstanbul.*

James, W., 1982, The Varieties of Religious Experience, *Penguin Books,*

Kağıtçıbaşı, Ç., 1973, Gençlerin Tutumları: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma, *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 25, Ankara.*

Kağıtçıbaşı, Ç., 2004, Yeni İnsan ve İnsanlar, *Evrin Yayınları, İstanbul.*

Karaca, R., 2008, İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri, Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Ana Bilim Dalı, İstanbul*

Karaduman, M., 1985, 15–19 Yaşlarındaki Lise Öğrencilerinin Değer Sıralaması, Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara.*

Kaya, B., 2013, Barış Eğitimi Programının Kültürlerarası Yeterlilik ve Çatışma Çözme Stratejilerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.*

Kaya, M., 1998, Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum, *Etüt Yayınları, Samsun.*

Kayıklık,H., 2001, Çeşitli Meslek Gruplarında Dinsel Eğilim İle Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişki, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.1(1), 124-135

Kaymakcan,R. 2007, “Hoşgörü ve Eğitimi”, dem.org/dem_dergi/6/ dem6mak19.pdf. 15.04.2012

Keskin, C. S. ve Keskin, Y., 2009, Cumhuriyet Dönemi İlkokul (İlköğretim 1. Kademe) Sosyal Bilgiler ve Onun Kapsamına Giren Ders Programlarında Bir Değer Olarak “Barış” ın Yeri . *Değerler Eğitimi Dergisi*. Cilt 7 No.17. 69-92. [http://www.dem.org.tr/ded/17/ded17_mak4.pdf.\[15.10.2011\]](http://www.dem.org.tr/ded/17/ded17_mak4.pdf.[15.10.2011])

Kılavuz, M.A., 2006, Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi. (Ed. Hayati Hökelekli), Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, *DEM Yayınları*, İstanbul.

Kızmaz, Z., 2010, Din ve Suç: Cezaevinde Hükümlü Bulunan Bazı Suçluların Dindarlık Durumları. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 16, 27-58.

Koca, A. İ., 2009, Üniversite Öğrencilerinin Değerleri ve Bireysel Özellikleri İle Kariyer Tercihleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana.

Kolaç, E., 2010, “Hacı Bektaş Veli, Mevlana ve Yunus Felsefesiyle Türkçe Derslerinde Değerler ve Hoşgörü Eğitimi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*: 55, 193 – 208

Köknel, Ö., 1979, Köy Sorunlar Ve Gençlik (11.Baskı), *Cem Yayınları*, İstanbul.

Köktaş, M. E., 1993, Türkiye’de Dini Hayat, *İşaret Yayınları*, İstanbul.

Krech,D., Crutchfield,S., 1999, Sosyal Psikoloji, (Çev. Erol GÜNGÖR), *Ötüken Yayınevi*, İstanbul.

Kuçaridi, J., 1995, Felsefi Açından Eğitim ve Türkiye’de Eğitim, İstanbul, 17–18 *Kasım Sempozyumu*, İstanbul.

Kula, M.N., 2001, Kimlik ve Din, *Ayışığı Kitapları*, İstanbul.

Kula, M.N., 2002, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi, (sy 33-81),(Der: Hayati Hökelekli), *DEM Yayınları*, İstanbul.

Kulaksızoğlu, A., 2001, Ergenlik Psikolojisi (4.Baskı), *Remzi Kitabevi*, İstanbul.

Kundakçı, Z., 2014, Lise Öğrencilerinin Değer Tercihleri İle Çevreye Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbaşı, Ç., 2000, Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 45, 59-76.

Laik, Ö., 1996, Türk Toplumunda Hoşgörü ve Gelişimi. Hoşgörü ve Eğitim (Haz: Bekir Onur), *Türk Eğitim Derneği Yayınları*, Ankara.

Lau, S., 1989, Religious Schema and Values, *International Journal of Psychology*, 24(1): 137-156.

Loomans D., Loomans J., 2005, Çocuklara Öz Saygıyı ve Değerleri Öğretmenin 100 Yolu, 1. baskı, *Ege-Meta Yayınları*, İzmir.

Maslow, A. H., 1996, Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler (Çev: H. Koray Sönmez), *Kuraldışı Yayınları*, İstanbul.

Mehmedoğlu, A,U., 2006, Gençlik, Değerler ve Din, Küreselleşme, Ahlak ve Değerler, (Ed.Mehmedoğlu ve Mehmedoğlu), *Litera Yayınları*, İstanbul.

Mehmedoğlu, A.U., 2004, Kişilik ve Din, *DEM Yayınları*, İstanbul.

Mehmedoğlu, A.U., 2006b, İlahiyat Fakóltesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakóltesi Örneği), *M. Ü. İlahiyat Fakóltesi Dergisi*, 30(1): 133-167.

Mehmedoğlu,A,U.,2006c, Din, Dindarlık ve Değerler, [www.izu.edu.tr/Assets/.../20130613-11. pdf/](http://www.izu.edu.tr/Assets/.../20130613-11.pdf/), (15.06.2014).

Mevdudi, Ebu'l- A'la, 1993, Modern Çağda İslami Meseleler (Çev: Yusuf İşıcık), *Tekin Kitabevi*, Konya.

Onay, M., 2004, Dindarlık, Etkileşim, Değişim, *DEM Yayınları*, İstanbul.

Onur, B., 1993, Çocuk ve Ergen Gelişimi, *İmge Kitabevi Yayınları*, Ankara.

Önlüer, S., 2012, Dürüstlük, *Semerkant Dergisi Ocak Sayısı*, İstanbul.

Özbay, H. ve Öztürk, E., 1997, *Gençlik, İletişim Yayınları*, İstanbul.

Özbaydar, B., 1970, Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma, *Baha Matbaası*, İstanbul.

Özcan, M., 1985, "Gençlik Döneminde Psiko-Sosyal Sorunlar", Milli Kültür ve Gençlik Sempozyumu, *Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları*, Ankara.

Özen, Y., 2001, Sorumluluk Eğitimi, *Nobel Yayınları*, Ankara.

Özensel, E., 2003, Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer, *Değerler Eğitimi Dergisi*, s3, 217-239.

Özensel, E., 2007, Liseli kız ve erkek öğrencilerin değer yargıları ve Türk toplumunun temel kurumlarına bakış açıları. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Z. ř. Aralan & M. Zengin (Ed.), *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu* içinde (s. 743-769), *Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları*, İstanbul.

Palmade,G.,1995, Pedagojinin Metotları (Les Methodes En Pedagogie), *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara.

Parlatır, S., 1996, Din Eğitimi Bilimine Giriş, *Anadolu Matbaacılık*, İzmir.

Pazarlı, O., 1982, Din Psikolojisi, *Remzi Kitabevi*, İstanbul.

Peker, H., 2003, Din Psikolojisi, *Çamlıca Yayınları*, İstanbul.

Perese,2005, Saygı "Yapılandırıcı Yaklaşımla Hazırlanmış 69 Etkinlik", *Nobel Yayın Dağıtım*, Ankara.

Piaget,2004, "Çocukta Zihinsel Gelişim (Çev.H.Portakal), *Cem Yayınları*, İstanbul.

Pighin, G., 2005, Çocuklarda Değer Aktarımı, *İlya Yayınevi*, İzmir.

Roccas, S. ve Schwartz, S. H., 1997, Church-State Relations and the Association of Religiosity with Values: A Study of Catholics in Six Countries, *Cross-Cultural Research*, 31(4): 356-375.

Rokeach, M., 1968, Beliefs, Attitudes and Values, *CA: Jossey-Bass*, San Francisco.

Rokeach, M., 1973, The nature of the human values, *The Free Press*, New York.

Sağnak, M., 2007, Ortaöğretim Okullarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Okulun Örgütsel Değerlerine İlişkin Algıları ile Kişisel Değerleri Arasındaki Uyum Düzeyleri. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli ve Z. ř. Arslan (Ed.), *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu içinde* (s.81-88), *Dem Yayınları*, İstanbul.

Saraglau, V., 2000, Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri Belçikada Yapılan Yeni Araştırmalar, (Çev:Veysel Uysal), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi*. Sayı,19. 134

Sarı, E., 2005, Öğretmen Adaylarının Değer Tercihleri: Giresun Eğitim Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (10): 73-88.

Sarı, H., Gelişim Öğrenme Psikolojisi, *Mikro Yayınları*, Konya.

Sarıkcıoğlu, E., 1999, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, *Kardelen Yayınevi*, İstanbul.

Saroglou, V., Delpierre, V., & Dernelle, R. (2004). Values and religiosity: a metaanalysis of studies using Schwartz's model. *Personality and Individual Differences*, 37, 721-734.

Sayar, K., 2015, Gençlerde ahlaki gelişim, değerler ve din. <http://www.kemalsayar.com/KategoriDetay-Genclerde-ahlaki-gelisim,-degerler-ve-din-67.html> 18.05.2015

Saygılı, S., 2006, Mutluluk Elimizde, *Elit Yayınevi*, İstanbul.

Schwartz, S. H., "Are There Universal Aspects in The Structure and Contents of Human Values?", *The Journal of Social Issues*, 50 (4), (1994), p.19-45

Schwartz, S. H. ve Huisman, S. , 1995, Value Priorities and Religiosity in Four Western Religions, *Social Psychology Quarterly*, 58: 88-107.

Schweitzer, F., 2007, "Dini Birleşme: Hoşgörü eğitime karşı meydan okumalar". (Çev:Recep Kaymakcan, Tuncay Aksöz), *Sakarya üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi* 16 / 2007, s. 163-176

Selçuk, Z., 1997, Eğitim Psikolojisi, *Pegem Yayınları*, Ankara.

Selçuk, Z., Güner, N., Sınıf İçi Rehberlik Uygulamaları, 2. Baskı, *Pegem Yayıncılık*, İstanbul.

Selçuk, Z., 2004, Gelişim ve Öğrenme, *Nobel Yayınları*, Ankara.

Senemoğlu, N., 1997, Gelişim, Öğrenme ve Öğretim, *Ertem Matbaacılık*, Ankara.

Smart N., 2001, Din ve Beşeri Tecrübe, Hz Meryem ve Efes Tarihi Yazıları. (Çev: A.İ. Yitik), *Tibyan Yayıncılık*, İzmir.

Şahin, A., 2008b, Dine Psikolojik Yaklaşımlar, *Adal Ofset*, Konya.

Şahin, A., 1999, İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Doktora Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.

Şahin, A., 2001, Üniversite Öğrencilerinde Dini Hayat - Fakülteler Arası Karşılaştırmalı Bir Araştırma, *Özgün Dizi*, Konya.

Şahin, A., 2005, Ergenlerde Dindarlık – Benlik Saygısı İlişkisi, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 19. 187-197.

Şahin, A., 2007a, "Din Psikolojisinde Bilişsel Yaklaşım: McIntosh'un "Bilişsel Bir Şema Olarak Din" Teorisi Örneği", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 23. 35-49.

Şahin, A., 2007b, Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki, *Marife Dergisi*, Yıl.7, Sayı.1, Bahar 2007. 221-247.

Şahin, A., 2007c, Ergenlerde Dindarlık ve Benlik, *Adal Ofset*, Konya.

Şahin, A., 2008a, "Ergenlerde Dindarlık ve Empati", *Marife Dergisi*, Yıl.8, Sayı.1, Bahar 2008, 149-166.

- Şahinbaş, M., Kavakçı, A., 2005, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6, *Tutku Yayınevi*, İstanbul.
- Şenol, S., 2006, Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı, *HYB Yayıncılık*, Ankara.
- Şentürk, H., 1997, Din Psikolojisi, *Esra Yayınları*, İstanbul.
- Şentürk, H., 1995, Dürüstlük, *Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi*, Yıl:7, Sayı:27
- Şevket, Y., 2007, Değerlerin Seceresi, Doğası, Sınırı ve Devamlılığı: Değerlerin Dini ve Sosyal Karakteri ve Sürekliliği”, R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Z. Ş. Aralan & M. Zengin (Ed.), *Değerler ve eğitimi uluslararası sempozyumu* içinde (s. 743-769), *Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları*, İstanbul.
- Şirin, A., 1986, Gençlerin Değer Sıralaması Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Tan, H., 2000, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik, *MEB Yayınları*, İstanbul.
- Tanıt, T., 2007, Eğitim Yöneticilerinin Değer Tercihleri İle Yaratıcılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tez, *Yeditepe üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Tarhan, N., 2014, Çocuklarda Saygı Eğitimi, [http://www.ogretmenhatti.com/ index](http://www.ogretmenhatti.com/index), makale=303, (05.10.2014).
- Temel, Z.F. Aksoy, B.A., 2001, Ergen ve Gelişimi Yetişkinliğe İlk Adım (1.Baskı), *Nobel Yayınları*, Ankara.
- Tokdemir, M. A., 2007, Tarih Öğretmenlerinin Değerler ve Değer Eğitimi Hakkındaki Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Trabzon.
- Tozlu, N., 1997, Eğitim Felsefesi, *MEB Yayınları*, İstanbul.
- Tuzlacı, U., 2002, Hoşgörü, akademikforum.org/Konuşmalar/tuzlaci_021102.pdf. 15.04.2012
- Tümer, G., 1994, Din, *DİA*, IX, s.312
- Türk Dil Kurumu, 1998, Türkçe Sözlük, *I. C. 9. Baskı*, Ankara.
- Tütengil, O. C., 1967, Köy Sorunları ve Gençlik, *Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı*, İstanbul.
- Ulaş, T., 1998, Merhaba Sivil Toplum, *Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayın Dizisi Sayı 10*, İstanbul.
- Ulu, M., 2006, Üniversite Gençliğinin Dini İnanış ve Davranışları, Yüksek Lisans Tezi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kayseri.
- UNESCO, 2002, Cultural Diversity. Paris: Series No. 1. UNESCO Universal declaration on cultural diversity. UNESCO. [unesdoc.unesco.org/images /0012/001271/127162e.pdf](http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127162e.pdf). 10.01.2012
- Uysal, V., 1996, Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet özellikleri, *İFAV Yayınları*, İstanbul.
- Uysal, V., 2004., Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler, 26-28 Kasım 2004 Tarihli Değerler Eğitimi Uluslararası Sempozyum Metni, *Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları*, İstanbul.
- Uysal, V., 2006, Geleneksellik – Çağdaşlık Bağlamında Türkiye’de Dindarlık ve Kadın, *DEM Yayınları*, İstanbul.

- Vikipedi, 2006, Saygı, *tr.m.wikipedia.org/wiki/Saygı*, 15.06.2014
- Vikipedi, 2014, Dürüstlük, *tr.m.wikipedia.org/wiki/Dürüstlük*, 01.01.2015
- Yağcı, H., 2006, Ortaöğretim Öğrencilerinden Değer Yönelimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Zeytinburnu Örneği), Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Yalçınkaya, M. ve Altunay, E., 2009, Bilgi Toplumunda Öğretmen Adaylarının Değerlere İlişkin Görüşlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Ege Üniversitesi 18. Eğitim Bilimleri Kurultayı Kitabı*, İzmir.
- Yalmanlı, S., 2009, Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, *Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Zonguldak.
- Yalom, İ., 1999, Varoluşçu Psikoterapi, *Kabalak Yayınları*, İstanbul.
- Yaman A.O, 2008, İstanbul Büyükşehirmece’de Lise Öğrencilerinin Din Algısı, Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Yaparel,R.,1987, Dinin Tanımı Mümkün mü?, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.4, s.405
- Yapıcı, A., 2007, Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık, Karahan Kitabevi, Adana.
- Yapıcı, A., ve Zengin, S. Z., 2003, İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 173–206.
- Yavuz, H., 1986, Ergenlik Çağında Gelişmeyi Etkileyen Güçler, *Boğaziçi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul.
- Yavuz, K., 1983, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara.
- Yavuz, K., 1994, Çocuk ve Din, *Çocuk Vakfı Yayınları*, İstanbul.
- Yavuzer, H., 2005, Gençleri Anlamak, *Remzi Kitabevi*, İstanbul.
- Yavuzer, H., 1998, Çocuk Psikolojisi (15.Baskı), *Remzi Kitabevi*, İstanbul.
- Yavuzer, H., 1997, Anne-Baba ve Çocuk, *Remzi Kitabevi*, İstanbul.
- Yazıcı S., 2008, İnsan Haklarının Temeli Saygıdır, *İlköğretimci Dergisi*, 19(5): 31-32.
- Yeğin, A., ve Ark, 1999, Büyük Lügat, *Türdav Yayınları*, İstanbul.
- Yıldız .M. C. 2003, “Midyat ve Çevresi Dinler Arası Hoşgörünün Tesisinde Örnek Bir Şahsiyet: Fethullah Hamidi”. www.belgeler.com/blg/.../ 15.04.2012
- Yıldız, M. 2007, Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi, *İlahiyat Vakfı Yayınları*, İzmir.
- Yıldız, M., 2006, Ölüm Kaygısı ve Dindarlık, *İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları*, İzmir.
- Yılmaz, F., 2002, Gelişim Ve Öğrenme Psikolojisi, *Mikro Yayınevi*, Ankara.
- Yılmaz, H., 2002, Türk Müslümanlığı, Dindarlık ve Modernlik, *İslâmîyat*, c. 5, sa. 4.
- Yörükoğlu,A., 2000, Gençlik Çağı (11.Baskı), *Özgür Yayınları*, İstanbul.
- Yücel, M.D., 2004, Dürüstlük Tanımı, www.dmy.info/durustluk-nedir/ 01.01.2015.

AÇIKLAMA

Elinizdeki anket formu kişilerin kendi duygu, düşünce ve kanaatlerini ifade etmek amacıyla kullandıkları bir takım cümlelerden oluşmaktadır.

Sizden, değişik konularla ilgili olarak yazılan bu maddeleri dikkatlice okuyup her birinde belirtilen duygu, düşünce ve davranışların sizin için uygun olup olmadığının veya söz konusu ifadelere katılıp katılmadığınızı belirtmeniz istenmektedir.

Her insanın duygu ve düşünceleri veya davranışları birbirinden farklı olabileceğinden maddeleri çevrenin etkisinde kalmadan işaretleyiniz. Çünkü bu bir sınav değildir. Ayrıca, anket üzerine kimliğinizle ilgili herhangi bir şey yazmanıza gerek yoktur.

Lütfen her maddeyi atlamadan dikkatle okuyunuz ve düşüncenize en uygun ya da en yakın olan seçeneğin altındaki harfi daire içine alarak işaretleyiniz. Anketin doldurulması konusunda gösterdiğiniz sıcak ilgi, yardım ve işbirliğine şimdiden teşekkür ederiz.

Yaş : .....

Cinsiyet, Kız : Erkek :

Öğrenim Gördüğü Okul : .....

Ailenizin Ekonomik Durumu, Düşük Ortanın Altı Orta Ortanın Üstü Yüksek

Sizce ailenizin dindarlık düzeyi nedir ? Düşük Orta Yüksek

Hayatınızın en uzun süresi nerede geçti? Köy - Kasaba İlçe Merkezi İl Merkezi

Hayatınızın herhangi bir döneminde din eğitimi aldınız mı? Evet Hayır

Din eğitimi aldıysanız, nereden aldınız? Önem sırasına göre 1. - 2. - 3. şekilde derecelendirin

..... Aileden ..... Cami Kur'an Kursundan ..... Dini Cemaatten ..... Okuldan

Annenizin eğitim düzeyi; Okur yazar değil İlkokul Lise Üniversite

Babanızın eğitim düzeyi; Okur yazar değil İlkokul Lise Üniversite

Annenizin size olan tutumu ; Beni dinler düşüncelerime değer verir Baba karşı ilgisizdir

Otariterdir bana karşı hep baskıcıdır Bana karşı aşırı derecede koruyucudur

Babanızın size olan tutumu ; Beni dinler düşüncelerime değer verir Baba karşı ilgisizdir

Otariterdir bana karşı hep baskıcıdır Bana karşı aşırı derecede koruyucudur

DİNİ HAYAT ÖLÇEĞİ

Bu bölümde ilk dört madde ile ilgili olarak sizden, maddelerde ifade edilen yargılara katılıp katılmadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen sizin için en uygun olan şıkkın altındaki harfi çarpı (x) işareti koyarak işaretleyiniz

	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	
1. Allah vardır	a	b	c	
2. Hz. Muhammed Allah'ın Peygamberidir.	a	b	c	
3.Öldükten sonra ahiret denilen sonsuz bir hayat olacaktır	a	b	c	
4.Kur'an Allah'ın gönderdiği kutsal kitaptır	a	b	c	

Beşten onbire kadar (5-11) olan maddelerle ilgili olarak sizden, söz konusu maddelerde ifade edilen duyguları ne yoğunlukla yaşadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Lütfen sizin için en uygun olan şıkkın altındaki "harfi" çarpı işareti (x) koyarak işaretleyiniz

	Hiç	Biraz	Çok	Pek Çok
5.İbadet ederken Allah'ın huzurunda bulunduğumu düşünerek duygulanırım				
6. Dua ettiğimde Allah'ın duamı kabul edeceğini ümit ederek ferahlık duyarım				
7. Büyük bir camiye girdiğimde her zaman yaşamadığım manevi bir hava hissederim.				
8.Bir kimseye yardım ettiğimde, içimde bir coşku ve huzur duyarım				
9.Günah işlediğimi düşündüğümde, pişmanlık ve huzursuzluk duyarım				
10. Ölümü hatırlatan bir durumla karşılaştığımda, ahirette başıma gelebilecek şeyleri düşünerek bir ürperti ve heyecan duyarım				
11.Tabiattaki her şeyin son derece düzenli olması karşısında Allah'ın kudretine hayranlık duyarım				

On ikiden yirmi bire kadar (12-21) olan maddelerle ilgili olarak sizden, söz konusu maddelerde ifade edilen davranışları hangi sıklıkta yaptığınızı belirtmeniz istenmektedir.

Lütfen sizin için en uygun olan şıkkın altındaki harfi çarpı işareti (X) koyarak işaretleyiniz

	Her zaman	Çoğu zaman	Bazen	Hiçbir zaman
12.İnancımın gereği olan ibadetleri yerine getiriyorum				
13.Dinde yasak edildiği için içki içmekten kaçınıyorum				
14.Kumar oynamak günah olduğu için kumar oynamaktan kaçınıyorum				
15.Evlilik dışı cinsel ilişki (zina) dinde yasaklandığı için bu tür ilişkiden uzak				
16. Rüşvet alıp vermek günah olduğu için rüşvet alıp vermi-yorum				
17.İnsanları aldatmak dînî inancıma aykırı olduğu için kimseyi aldatmamaya özen				
18.Dînî inancıma göre doğru sözlü olmak gerektiğinden, doğru söylemeye gayret				
19.Ana-babaya iyi davranmayı Allah emrettiği için anne babama iyi davranıyorum				
20.Söz verildiği zaman sözünde durmak dînî bir kural olduğundan, verdiğim sözü				
21.Dînî inancıma göre komşulara iyi davranmak gerekli olduğundan komşularıma iyi davranıyorum.				

Aşağıdaki maddelerle ilgili olarak sizden, verilen bilgilerin doğru olup olmadığını belirtmeniz istenmektedir.

Eğer okuduğunuz ifade doğru ise "D" (doğru) seçeneğini yanlış ise "Y" (yanlış) seçeneğini çarpı işareti (X) koyarak işaretleyiniz

	DOĞRU	YANLIŞ		
22.Cuma namazını tek başına kılmak mümkündür	D	Y		
23.Oruçlu kimse yalan söylerse orucu bozulur	D	Y		
24.Kabe Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu yerdir	D	Y		
25.Kur'an 114 süreden meydana gelmiştir	D	Y		
26.Hz. Ali Hz. Muhammed'in Hz. Hatice'den doğan oğludur.	D	Y		
27.Akşam namazının farzı 3 rekattır	D	Y		
28.Kur'an'ı Arapça metninden okumayı bilmek her Müslüman için farz değildir	D	Y		
29.Cinlerin varlığı Kur'an'da belirtilmiştir	D	Y		
30.Dînî bilgiler diğer bilgilerden daha değerlidir	D	Y		
31.Zengin olsun fakir olsun her Müslüman'ın hayatında bir defa hacca gitmesi farzdır	D	Y		

Aşağıda insani değerlerle ilgili bir seri ifade bulacaksınız. Lütfen sizin düşüncenizi en iyi temsil eden ifadeyi, sağında yer alan derecelemeye göre işaretleyiniz. Örneğin birinci ifadeye tamamen katılıyorsanız maddenin sağında 5'i daire içine alınız. Toplam 42 madde bulunmaktadır. Lütfen her bir maddeyi dikkatlice okuyun ve düşünce veya inancınızı en iyi temsil eden ifadeyi daire içine alınız.

	Hiçbir Zaman	Nadiren	Ara Sıra	Sık Sık	Her Zaman
1. Yaptıklarımın sorumluluğunu alırım.	1	2	3	4	5
2. Dostlarımla aramda güçlü bağlar vardır.	1	2	3	4	5
3. Yeryüzündeki bütün insanlarla barışık yaşamayı tercih ederim.	1	2	3	4	5
4. İnsanlarla ilişkilerimde saygılıyım.	1	2	3	4	5
5. Sonuçları ne olursa olsun doğruları söylemekten kaçınmam.	1	2	3	4	5
6. Çevremdeki insanların "ufak tefek" hatalarını görmezden gelirim.	1	2	3	4	5
7. Okulda verilen görevleri zorunlu kalmadıkça almam.	1	2	3	4	5
8. Dostluğa çok önem veririm.	1	2	3	4	5
9. Sorunlarımı şiddetle değil güzel yollarla çözerim.	1	2	3	4	5
10. Dünyadaki her insanın eşit olduğuna inanıyorum.	1	2	3	4	5
11. Dostlarımla işim düştüğü zaman görüşürüm.	1	2	3	4	5
12. Arkadaşlarımla dertlerini dinlemekten kaçınmam.	1	2	3	4	5
13. Üstesinden geleceğime inandığım sorumluluklardan kaçınmam.	1	2	3	4	5
14. Kötü anlarımda arkadaşlarımla yanımda olmasını isterim.	1	2	3	4	5
15. İsteklerimi gerçekleştirirken toplumdaki insanları göz önünde bulundurmam.	1	2	3	4	5
16. Başkalarına saygılı olma açısından çevreme örnek olmaya çalışırım.	1	2	3	4	5
17. İnsanlara yardım ederken karşılık beklemem.	1	2	3	4	5
18. Hatalı davranan arkadaşlarıma karşı anlayışlı davranmam.	1	2	3	4	5
19. Yapacağıma inandığım görevleri üstlenip zamanında yerine getirmeye çalışırım.	1	2	3	4	5
20. Dostlarımla her zaman yanımda görmek isterim.	1	2	3	4	5
21. Şiddet içerikli programları izlemem.	1	2	3	4	5
22. Herkesin görüşünü kabul edebilirim.	1	2	3	4	5
23. Hak ederek kazandığım para beni mutlu eder.	1	2	3	4	5
24. İnsanlardan uzak durmanın gerekliliğine inanırım.	1	2	3	4	5
25. Okulda verilen görevleri gönüllü olarak alırım.	1	2	3	4	5
26. Karşılaştığım zorlukların üstesinden arkadaşlarımla sayesinde gelirim.	1	2	3	4	5
27. Tartışmaları konuşarak çözmeye çalışırım.	1	2	3	4	5
28. Arkadaşlarımla yalan söylememeleri konusunda sürekli uyarırım.	1	2	3	4	5
29. Sonucun kötü olacağını bilsem doğruları söylemem. .	1	2	3	4	5
30. İnsanların dış görünüşlerine(asla)değer vermem.	1	2	3	4	5
31. Arkadaşlarımla sorumluluklarını yerine getirmeleri konusunda sürekli uyarırım	1	2	3	4	5
32. Arkadaşlarımla için yapamayacağım hiçbir şey yoktur.	1	2	3	4	5
33. Dünyada meydana gelen savaşlar beni huzursuz eder.	1	2	3	4	5
34. Çevremdeki insanlara, başkalarına saygı göstermenin önemli olduğunu söylerim.	1	2	3	4	5
35. Arkadaşlarımla ilişkilerimin bozulması pahasına bile dürüst davranmaya çalışırım.	1	2	3	4	5
36. Bana karşı yapılan her yanlış affederim.	1	2	3	4	5
37. Okulda ve okul dışında sorumluluk alanıma giren işlerden kaçmam.	1	2	3	4	5
38. Dostlarımla için elimden gelen her şeyi yaparım.	1	2	3	4	5
39. İnsanlarla olan problemlerimi konuşarak halledebileceğime inanırım.	1	2	3	4	5
40. Hayatımda her zaman başkalarına saygıyı ön planda tutarım.	1	2	3	4	5
41. Her şeyi her yerde söylemek doğru değildir.	1	2	3	4	5
42. Arkadaşlarımla yapmış olduğu hataları hoş karşılamam.	1	2	3	4	5